

R dp
ČZN
1993

119930094,1

COBISS •

ISSN 0590-5966

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 64 NOVA VRSTA 29	STR. 1-124	MARIBOR	1993
---	---	----------------------------	------------	---------	------

KAZALO — CONTENTS

Marjan Matjašič: OB 90-LETNICI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU 1903—1993	3
Jože Curk: JOŽE KOROPEC — SEDEMDESETLETNIK	5
Razprave — Studies	
Mira Strmčnik-Gulič: PREGLED POMEMBNIH ARHEOLOŠKIH ODKRITIJ NA OBMOČJU SLOVENJ GRADCA A Review of Significant Archaeological Discoveries in the Region of Slovenj Gradec	10
Tone Ravnikar: POSEST GROFOV VOVBRŠKIH V ŠALEŠKI DOLINI	20
The Estate of the Vovberg Counts in the Šaleška Valley	
Jože Curk: O PROBLEMATIKI CERKVA Z VZHODNIMI ZVONIKI NA SLOVENS- SKEM ŠTAJERSKEM	33
On the Problems of Churches with Belltowers towards the East in Slovenian Styria	
Tone Perčič: RECEPCIJA DANTEJEVEGA DELA NA SLOVENSKEM OD ZAČE- TKOV DO LETA 1970	44
The Reception of Dante's Literature in Slovenia from the beginning until 1970	
Vinko Škafar: KNJIGE IN KNJIŽNICA V NEKDANJEM KAPUCINSKEM SAMO- STANU V MARIBORU	62
Books and the Library in the Onetime Capuchine Monastery in Maribor (1613—1784)	
Janez Cvirn: VOLILNE MAHINACIJE OB SEVERNI MEJI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	93
Electoral Machinations on the Northern Border On the Eve of World War I	
Marjan Žnidarič: NEMŠKI ŽIVELJ V PODRAVSKI REGIJI MED VOJNAMA DO LE- TA 1945	100
The German Population in the Drava River Region in the Two wars until 1945	

Na naslovnici: Pred 85. leti je bila v Mariboru ustanovljena Orlovska organizacija.
Mariborski Orli v 20-tih letih.

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata »Historical — Abstract« in
»Amerika: History and Life«.

Abstracts of this review are included in "Historical — Abstract"
and "Amerika: History and Life"

ISSN 0590-5966

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 64 — Nova vrsta 29

1. zvezek

1993

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1993

Časopisni svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Borut Belec, dr. Vladimir Bračić,
Franc Filipič, dr. Bruno Hartman, dr. Matjaž Klemenčič,
dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič,
Ivan Sernec, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor — Editorial Board

Dr. Vladimir Bračić, Marjeta Ciglenički, dr. Bruno Hartman,
dr. Jože Koropec, Marjan Matjašič, dr. Stanko Ojnik
Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk,
dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

mag. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
62000 Maribor, Ul. heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon 062/211-671

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25 681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Skupščine občine Maribor

OB 90-LETNICI ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU 1903—1993

28. maja 1903 je 22 ustanovnih članov na prvem občnem zboru v Narodnem domu v Mariboru ustanovilo »Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko.« De-jansko se dandanes ne zavedamo več vse daljnosežnosti, zgodovinskosti in izred-nosti tega dejanja naših prednikov, dejanja, ki je opredelilo kulturni, znanstveni, izobraževalni in tudi narodno-politični razvoj Slovencev in Maribora v tem stole-tju, predvsem v prvi polovici 20. stoletja.

Prav iz Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, ki se je leta 1925 pre-imenovalo v »Zgodovinsko društvo v Mariboru«, so z zavestnim in načrtnim delo-vanjem in prizadevanjem najvidnejših društvenih članov, eminentnih sloven-skih intelektualcev, kot so bili dr. Pavel Turner, dr. Fran Kovačič, prof. Franjo Baš in pesnik Janko Glazer, izšle, ena za drugo, inštitucije; Mariborski muzej, Študijska knjižnica in Pokrajinski arhiv v Mariboru.

Leta 1904 je Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko pričelo izdajati, da-nes najstarejšo in v strokovnih krogih zelo spoštovano znanstveno revijo, »Časo-pis za zgodovino in narodopisje«.

Prav s Študijsko knjižnico v Mariboru, današnjo Univerzitetno knjižnico in Časopisom za zgodovino in narodopisje je Zgodovinsko društvo v Mariboru, vsaj posredno, soudeleženo pri ustanovitvi in delovanju Univerze v Mariboru.

Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko je leta 1903 nastalo predvsem kot odraz trdnega prepričanja, »da ima tudi Slovenec pravico, sam proučevati svojo zemljo in svoje ljudstvo ter njegovo preteklost . . .« De-jansko je zgodovinski pomen in vlogo nastajajočega društva (slovenske inštitucije v Mariboru) najgloblje dojel, kasnejši dolgoletni predsednik društva in njegov tajnik, prelat dr. Fran Kovačič. Svoje misli je izpovedal že na pripravljalnem sestanku, 18. marca 1903 ob 8. uri zvečer v prostorih mariborske Čitalnice. Dr. Fran Kovačič je bil trdno prepričan, »da štajerski Slovenci poleg političnega in gospodarskega dela ne smejo zanemarjati znanstva . . . Treba je z znanstvenim delom pokazati, da smo Slovenci zreli in sposobni za tak najvišji učni zavod kot je ideja slovenskega vse-učilišča v Ljubljani . . . Pri tem pa obmejni štajerski Slovenci nikdar ne smejo bi-ti samo pasivni gledalci, marveč morajo aktivno sodelovati za tak veliki kulturni smoter.

Poleg naravoslovja pa dandanašnji (1903 M. M.) stoje v ospredju historične študije. Vsi narodi preiskujejo z veliko vnemo in natančnostjo svojo prete-klost . . . Ustanovitev društva za proučevanje domače zgodovine in narodopisja je torej nujna kulturna potreba, je pa tudi eminentno patriotsko delo. Zgodovina kot veđa sicer ne sme služiti narodnemu šovinizmu in slučajnim težnjam dnevne politike, a neovrženo dejstvo je, da baš poznavanje zgodovine vzbuja in vzdržuje v ljudstvu narodno samosvest in vsaka realna, pametna in dalekovidna politika mora iti v šolo k zgodovini . . .

Ako bi ne imeli sposobnosti proučevati sami sebe in svojo preteklost, bi bil zelo dvomljiv tudi naš obstanek ...* (dr. Fran Kovačič, ČZN XXV/1928, str. 262-263).

V Mariboru, 28. maja 1993

ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU
predsednik
prof. Marjan Matjašič

Jože Koropec — sedemdesetletnik

Dne 17. marca je slavil vodilni slovenještajerski zgodovinar prof. dr. Jože Koropec 70-letnico svojega življenja, čigar poklicni del je v celoti posvetil pedagoškemu delu, od tega 29 let na višji in visokošolski stopnji. Pri osebnostih jubilarovega kova ne slavimo njihovih življenjskih jubilejev zaradi obletnic, ampak zaradi počastitve njihovih dosežkov v zakladnici splošnega znanja in določene znanstvene stroke, v našem primeru zgodovinopisja.

Življenjska pot, ki se je začela leta 1923 na polskavskem Bukovcu, je Koropec vodila skozi študijsko zahteven učni program predvojne mariborske klasične gimnazije, kjer je zaradi medvojne prekinitve maturiral v začetku leta 1946. Vendar je jubilar to zamudo nadoknadil z izredno naglim študijem na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer se je spomladi 1946 vpisal, jeseni 1948 pa že diplomiral iz zgodovine in zemljepisa. Sledila je profesorska služba na gimnaziji v Črnomlju (do 1954), na klasični gimnaziji v Mariboru (do 1959) in po nje-

ni ukinitvi na I. gimnaziji prav tam (do 1963). Že leta 1960 je začel pogodbeno poučevati narodno zgodovino na detaširanem oddelku ljubljanske Višje pedagoške šole v Mariboru, od 1961 Pedagoške akademije, kjer se je marca 1963 redno zaposlil. Kot univerzitetni učitelj (najprej profesor višje šole, od 1972 docent, od 1978 izredni in od 1984 redni univ. profesor) je Koropec postal začetnik višješolskega in od 1986 visokošolskega študija zgodovine v Mariboru. Med univerzitetno kariero si je 1967 pridobil naziv magistra, 1970 pa doktorja zgodovinskih znanosti. Njegove zasluge za utemeljitev »mariborske zgodovinske šole« mu je mariborska univerza priznala s tem, da mu je leto dni po upokojitvi leta 1990 podelila častni naziv zaslužnega profesorja. Tako se je sklenil krog njegove službene poti, nikakor pa seveda ne znanstvene. Ta teče naprej in ga vodi k vedno novim in novim znanstvenim dosežkom, ki jim je namenil svoje moči in sposobnosti in vanje vtkal ljubezen do stroke, brez katere ni in ne more biti plodnega in uspešnega raziskovalnega dela. Da mu to uspeva, ne gre pripisati samo njegovemu obsežnemu znanju, miselni pronicljivosti in raziskovalni vnemi, ampak tudi njegovi kleni osebnosti, ki je odprta, tolerantna, prijetna in kolegialna, kar mu je vedno omogočalo sodelovanje s širokim krogom strokovnih in množico nestrokovnih,

vendar za zgodovino zainteresiranih ljudi. Srečna kombinacija razuma in srca je ključ do Koropčevih življenjskih, in, kar šteje še več, do njegovih strokovnih, raziskovalnih in znanstvenih uspehov. Kot so prvi pomembni za osebno počutje jubilaranta, so drugi pomembni za nas strokovne kolege, pa tudi za vse ostale, ki jim je slovensko zgodovinopisje pri srcu.

Prav pri njih prihajajo do polne veljave Koropčeva delovna vnema, spoznavna prodornost in simpatičen način pisanja. Čeprav je obravnavana snov za nezgodovinarja pogosto suhoparna, jubilarant slovi po prijetnem slogu in, kljub lapidarni zgoščenosti, slikovitem podajanju. Zato so jubilarantove razprave ob strokovni neoporečnosti hkrati tudi privlačne za bralce, saj pritegujejo s čarom besedne sočnosti, ki včasih zazveni tudi nekoliko šegavo. Ob tem, da jubilarant prijetno piše, kar pri zgodovinarjih ni ravno pogosta odlika, piše tudi mnogo. Koropčeva bibliografija je obsežna in raznovrstna, kar kaže na njegovo interesno širino. Razen raziskovalnih in pedagoških obveznosti se človek Koropčevega kova seveda ne izogiba tudi vsem tistim raznovrstnim zaposlitvam, ki jih pogojujejo osebna razgledanost, družabna aktivnost in družbeni položaj. Da je človek tako komunikativnega značaja vedno igral vidno vlogo v svojem delovnem (Maribor) in življenjskem okolju (Fram), omenimo le mimogrede.

Bibliografski pregled jubilarantovega opusa nas opozarja na osrednje področje njegove znanstvene teme, na raziskovanje zemljiških gospodstev na slovenskem Štajerskem do začetka 17. stoletja. Tu je jubilarant s sistematičnim pristopom obdelal dobro polovico slovenještajerskega ozemlja in s tem močno dopolnil analitično podobo njegove srednjeveške posestnoupravne zgodovine. Tako je raziskal gospodstva v Dravski dolini (Dravograd, Bukovje, Vuzenico, Muto, Radlje, Remšnik, Falo, Žleberk, Viltuš), širšo okolico Pohorja (Slovenj Gradec, Valdek, Vitanje, Konjice, Pohorski dvor, Slivnico, Fram, Bukovec, Polskavo, Gromberk, Slovensko Bistrico, Maribor), posesti na Dravskem polju in Savinjskem, gospodstva v Podravlinju (Majšperk, Štatenberg, Studenice, Zbelovo, Pogled), v Slovenskih goricah (Svečino, Hrastovec, Vurberk), v Posavinju (Vransko, Novi kloster, Dobrno, Vojnik, Laško), v Posotelju (Rogatec, Žusem, Podsredo, Bizeljsko) ter v Posavju (Brežice, Brestanico, Krško, Radeče, Svibno, Žebnik). Ker je gospodstva v Savinjski dolini in v okolici Celja obdelal Janko Orožen, Radgono, Negovo in okolico Maribora Jože Mlinarič, Ljutomer in Središče Fran Kovačič, Ormož Anton Klasič, Borl Vladimir Bračič in krška gospodstva Hans Pirchegger, lahko ugotovimo, da je od velikih srednjeveških gospodstev (razen samostanskih) na Slovenskem Štajerskem ostalo neraziskanih le manjše število, med njimi na prvem mestu Ptuj in Sevnica. Drugo področje jubilarantovega trajnega znanstvenega zanimanja je bil družbeno-socialni položaj slovenskega podeželja v 16. in 17. stoletju ter velika kmečka upora 1573 in zlasti 1635, kateremu je posvetil tudi knjigo Mi smo tu.

Koropec se je poleg tega, da je dober organizator svojega lastnega, izkazal tudi kot pobudnik splošnega raziskovalnega dela, saj je bil kot urednik dvajset let (1965–1984) glavni kreator Nove vrste Časopisa za zgodovino in narodopisje, takrat edine znanstvene revije Maribora in njegove univerze, ki si je po 25-letni prekinitvi pod njegovim vodstvom ponovno pridobila ime doma in v tujini. Ob tem ne smemo pozabiti tudi na njegov delež pri organizaciji Mednarodnega simpozija Modinci, katerega odbornik je bil več kot 15 let. To vsakoletno mednarodno zgodovinsko zborovanje je Mariboru pomagalo do znanstvenega sodelovanja s sosednjimi državami Avstrijo, Madžarsko in Hrvaško ter mu s tem zagotovilo pripadajoče mesto v zgodovinopisju tega dela Srednje Evrope. Z aktivno udeležbo na posvetovanjih in kongresih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev (bil je dolgoletni odbornik Zveze zgodovinskih društev Slovenije) je seznanjal širšo strokovno javnost s svojimi raziskovalnimi uspehi in s tem z mariborskimi znanstvenimi dosežki. Pozabiti pa tudi ne smemo na njegova trajna ljudskopro-

svetna prizadevanja. Čim širši krog ljudi je hotel seznaniti z dosežki slovenske zgodovinske znanosti na prostoru Slovenske Štajerske.

Zaradi uspešnega raziskovalnega, pedagoškega in splošno prosvetnega dela je bil jubilar v zadnjem desetletju počaščen z vrsto uglednih domačih in tujih priznanj in odlikovanj, med njimi z zlatima plaketama Pedagoške akademije in Univerze v Mariboru, z redom dela z zlatim vencem, z zlato iglo časti Modinci, z zlatim redom za zasluge dežele Štajerske, z velikim redom časti za zasluge za republiko Avstrijo, s svečano listino mesta Köszega ter z vrsto priznanj in diplom v domačem okolju (v Framu in Spodnji Polskavi).

Če je človeško življenje primerljivo s potjo skozi čas, potem so njegova dejanja kot znamenja ob njej. Veljavnejši je človek, pomembnejši so njegovi sledovi. In če je ta človek raziskovalec preteklosti, potem ti sledovi strokovno soustvarjajo znanstveno podobo sveta, ki je minil, a s svojimi posledicami še vedno živi v nas ter nas podzavestno vabi v magični krog odkritih historičnih resničnosti. Naš jubilar je eden od vodnikov v teh prizadevanjih. Če mu sledimo, pridemo do izhodiščne točke njegove raziskovalne dejavnosti, kjer se združujeta njegova življenjska in strokovna dejanskost, do njegovega doma v Morju pri Framu, nekaj lučajeve od rodnega Bukovca, kjer se je začela njegova življenjska pot. V mislih zbrani v njegovi gostoljubni hiši, ki ji daje domačnostno vzdušje njegova življenjska sopotnica gospa Nežka, sploh nismo v zadregi z izbiro voščilnice. Želimo mu trdnega zdravja in iskrih misli, obilo ustvarjalne volje in delovne uspešnosti ter kot nagrado za vse napore še zadovoljstvo, ki ga lahko dajo zgolj vedno nova odkritja in ki ga ne morejo nadomestiti nobene nagrade tega sveta.

Bibliografija:

- 1—20. Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta 1—20. Uredništvo. Maribor. Založba Obzorja 1965—1984
21. Slovenjebistriški svet v luči prvih deželnoknežjih urbarjev. Kronika 5/1957. str. 20—25
22. Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1663. ČZN NV 1/1965. str. 87—92
23. Slovenjebistriški svet v 14. in 15. stoletju. Kronika 13/1965. str. 156—164
24. Ob urbarju gosposčine Slivnica pri Mariboru iz leta 1608. Zgodovinski časopis (ZČ) 19/1965—66. str. 235—241. Ponatis 1985
25. Šentpavelska posest v vzhodni Sloveniji do začetka 17. stoletja. Magistrsko delo. Samozaložba. Maribor 1967. strani 117
26. Slovenske gorice v luči mariborske mestne knjige. Svet med Muro in Dravo. Zbornik. Maribor 1968. str. 311—320
27. Srednjeveški Vurberk. ČZN NV 4/1968. str. 117—136
28. Zemljiške gosposčine v Dravski dolini do konca 16. stoletja. Disertacija. Pedagoška akademija Maribor 1969. str. 11 + 220. Razmnoženo.
29. Miklavž na Dravskem polju v srednjem veku. Poetovio. Ptuj 69—1969. Zbornik razprav. Maribor 1969. str. 92—94
30. Srednjeveška deželnomaršalska framska gosposčina. ČZN NV 5/1969. str. 236—241
31. Srednjeveška gromberška gosposčina. ZČ 23/1969. str. 275—282
32. Slovenskogoriška posest šentpavelskega samostana do začetka 17. stoletja. Zbornik Pedagoške akademije v Mariboru 1960—1970. Maribor 1970. str. 239—253
33. Srednjeveški Majšperk. ČZN NV 6/1970. str. 14—21
34. Srednjeveški Pohorski dvor. Kronika 18/1970. str. 76—79
35. Krško-bizeljsko gospodstvo. ČZN NV 7/1971. str. 27—35
36. Posebnosti iz starejše preteklosti slovenskobistriškega sveta. Slovenska Bistrica 1941—1971. Publikacija. Slov. Bistrica 1971. str. 17—21
37. Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Založba Obzorja Maribor 1972. 195 + I stran
38. Srednjeveško konjiško gospodstvo. ČZN NV 8/1972. str. 1—13
39. Štatenberg in kmečki upor. ČZN NV 8/1972. str. 14—34. Ponatis v Aškerc Anton: Tahi na Štatenbergu. Založba Obzorja. Maribor 1972. str. 25—47
40. Die christlichen Kirchen der Jugoslawen unter der Türkenherrschaft. Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf I. 1969. Eisenstadt 1972. str. 145—156

41. Kmečki upor na Slovenskem 1635. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci V. Maribor 1973. str. 91—111
42. Štatenberg i seljačka buna. Radovi sveučilišta u Zagrebu 5. Zagreb 1973. str. 139—183
43. Štatenberški kmečki upor. Pouk zgodovine 2. Beograd 1973. str. 29—31
44. Srednjeveški Hrastovec. ČZN NV 9/1973. str. 47—59
45. Srednjeveška Dobrna. ČZN NV 9/1973. str. 215—224
46. Srednjeveško gospostvo Rogatec. ČZN NV 10/1974. str. 73—88
47. Srednjeveško gospostvo Vojnik. ČZN NV 10/1974. str. 267—277
48. Štatenberg i seljačka buna. Kaj VII/3-4. Zagreb 1974. str. 26—31
49. Imenjska cenitev leta 1542 in Dravsko polje. Ptujski zbornik IV. Maribor 1975. str. 195—199
50. Slovenski puntarji med 1573 in 1635. ČZN NV 11/1975. str. 12—43
51. Vransko v srednjem veku. ČZN NV 11/1975. str. 217—234
52. Brežice v srednjem veku. ČZN NV 12/1976. str. 93—116
53. Laško gospostvo v srednjem veku. ČZN NV 12/1976. str. 244—275
54. Krško v obdobju velikih slovenskih kmečkih vstaj. Krško skozi čas 1477—1977. Zbornik ob 588-letnici mesta. Krško 1977. str. 45—58
55. Ruše v srednjem veku. ČZN NV 13/1977. str. 76—90
56. Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec. ČZN NV 14/1978. str. 16—32
57. Hoče do srede 17. stoletja. ČZN NV 14/1978. str. 187—203
58. Žebnik, Radeče in Svibno do 17. stoletja. ČZN NV 15/1979. str. 51—77
59. Občina Slovenska Bistrica (v sodelovanju z Jožetom Župančičem). Krajevni leksikon Slovenije IV. Ljubljana 1988. str. 531—562
60. Polskavska zemljiška gospostva. ČZN NV 18/1988. str. 7—78
61. Zbelovo, Studenice, Pogled do srede 17. stoletja. ČZN NV 16/1980. str. 239—283
62. Die gesellschaftliche Gliederung der Teilnehmer an den Kämpfen des zweiten slovenischen Bauernaufstandes im Jahre 1635. Siedlung, Macht und Wirtschaft. Graz 1981, str. 381—388
63. Vitanjsko zemljiško gospostvo do 17. stoletja. ČZN NV 17/1981. str. 5—22
64. Zemljiško gospostvo Podsreda do 17. stoletja. ČZN NV 17/1981. str. 284—218
65. Brestanica z okolico in Brestaniški do 17. stoletja. Brestanica, zbornik člankov in razprav. Brestanica 1982. str. 45—77
66. Posestne razmere okoli Radclj do konca 17. stoletja. Radlje skozi čas. Zbornik občine Radlje. Radlje 1983. str. 21—27
67. Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700. Zbornik občine Slov. Bistrica I. Slov. Bistrica 1983. str. 91—162
68. Maribor in največji slovenski kmečki upori. ČZN NV 19/1983. str. 84—92
69. Pileatorjeve pritožbe zoper mariborski mestni svet leta 1823. Kronika 31/1983. str. 138—143
70. Der innenösterreichische Bauernkrieg im Jahre 1515. Burgenländische Forschungen. Sonderband VII. Eisenstadt 1984. str. 228—241
71. Zemljiško gospostvo Žusem do 17. stoletja. ČZN NV 20/1984. str. 1—22
72. Zemljiško gospostvo Novi Klošter do konca 17. stoletja. ČZN NV 28/1984. str. 191—216
73. Zemljiško gospostvo Valdek do konca 17. stoletja. ČZN NV 21/1985. str. 69—75
74. Iz zgodovine Dolnjega slovenskega Posavja v 1. polovici 16. stoletja. ZČ 39/1985. str. 13—17
75. Dravograjski svet do leta 1608. Dravograd 1185—1985. Zbornik. Dravograd 1985. str. 11—23
76. Med Dravo in Dravinjo v 16. stoletju. Ptujski zbornik V. Ptuj 1985. str. 345—358
77. Ruše v srednjem veku. Ruška kronika. Zbornik. Ruše 1985. str. 68—81
78. Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635. Maribor. Založba Obzorja. 1985. 268 strani
79. Prve hišne številke na Spodnji Polskavi. Prve brazde IV/2. Spodnja Polskava 1885. str. 11—18
80. Iz zgodovine Razvanja do leta 1708. Razvanje skozi 1000 let. Razvanje 1985. str. 10—11
81. Iz zgodovine Razvanja do leta 1788. ČZN NV 22/1986. str. 24—31
82. Po poteh spomenikov in obeležij NOB na framskem področju. Fram 1985. 32 strani (soavtor)
83. Iz starejše framske preteklosti in Začetki Gasilskega društva Fram. 1886—1986 Gasilsko društvo Fram. Publikacija, Fram 1986, 11 strani
84. Začetno obdobje Gasilskega društva Spodnja Polskava. Sto let Gasilskega društva Spodnja Polskava. Publikacija. Spodnja Polskava 1987, 8 str.
85. Mariborski grajski zemljiški gospostvi v 16. stoletju. ČZN NV 23/1987 str. 252—306

86. Svečinski svet do leta 1999. ČZN NV 24/1988. str. 75–92
87. Svečinski svet do leta 1600. Svečina v preteklosti in danes. Maribor 1988. str. 14–27
88. Iz svečinske preteklosti (1609–1914). V isti publikaciji, str. 28–34
89. Slovenski del Štajerske v davčnem seznamu glavarine leta 1527. ČZN NV 24/1980. str. 216–277
90. Pavle Blaznik Historična topografija slov. Štajerske in jug. dela Koroške II. Maribor 1988. soavtor dopolnil na straneh 571–575
91. Matične knjige iz 17. stoletja za župnijo Slovenska Bistrica. Zbornik občine Slovenska Bistrica II. Slov. Bistrica 1990. str. 33–66
92. Mesto Slovenska Bistrica v 18. stoletju. Isti zbornik. str. 67–84
93. Maribor v 2. polovici 15. stoletja. ČZN NV 2/1999. str. 197–114
94. Svečinski svet do dr. Andreja Perlacha. ČZN NV 27/1991. str. 186–189
95. Mariborski grajski zemljiški gospostvi. Maribor skozi stoletja I. Maribor 1991. str. 73–146
96. Prebivalstvo v lovrenskih matičnih knjigah 17. in 18. stoletja. Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091–1991. Lovrenc na P. 1991. str. 31–36
97. Ponikva do Slomška. 130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik. Celje 1991. str. 73–65
98. Zemljiško gospostvo polskavski Bukovec. ČZN NV 28/1992. str. 73–143
99. Zgodovina za 11. razred gimnazija. Ljubljana 1961, 1964 (soavtor)
100. Študijska smer za učitelje zgodovine. Pedagoška akademija 1961–1981. Maribor 1981. str. 29–39

Razen naštetih člankov in razprav (med njimi 3 v knjižni obliki) je jubilarant objavil še vrsto sestavkov v dnevnem časopisju in revialnem tisku (Glasnik delovnih ljudi občine Slovenska Bistrica, Večer, 7 dni, Nova obzorja, Naša bolnišnica) ter sodeloval na mnogih zgodovinskih zborovanjih in simpozijih z referati, koreferati in zlasti z živahnimi diskusijami.

Jože Curk

RAZPRAVE — STUDIES

PREGLED POMEMBNIH ARHEOLOŠKIH ODKRITIJ NA OBMOČJU SLOVENJ GRADCA*

Mira Strmčnik-Gulič**

UDK 903(497.12 Slovenj Gradec)

STRMČNIK-GULIČ Mira: Pregled pomembnih arheoloških odkritij na območju Slovenj Gradca. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Prikazan je zgoščen pregled arheoloških obdobij od paleolitika do zgodnjega srednjega veka, kolikor so to omogočali izsledki arheoloških izkopavanj. Pregled otežuje pomanjkljiva raziskanost in dokumentacija starih izkopavanj, katerih najdbe so večinoma v graškem Joanneumu. Opazimo kontinuiteto naseljevanja na širšem koroškem območju z različno močnimi razvojnimi impulzi.

UDC 903(497.12 Slovenj Gradec)

STRMČNIK-GULIČ Mira: A Review of Significant Archeological Discoveries in the Region of Slovenj Gradec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, p.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

A summary review of archeological periods from the paleolith to the early middle ages — in the extent made possible by archeological excavation results — is given. It is difficult to make a review due to the state of research and the lacking documentation as to older excavations, the findings of which are mainly now in the Gradec (Graz) Joanneum. We observe a continuity of settling in the wider Carinthia region with differences as to the potency of developmental impulses.

Slovenjgraški arheološki kompleks slovi po izjemni ohranjenosti najdišč in izpovednosti najdb v širšem pomenu besede.¹ Kot takega ga skušamo — v smislu sodobne urbanizacije — ohranjati v čimbolj nespremenjeni obliki, tako da gradišča ostajajo višinski poudarki, gomile pa z odlomkom ohranjamo v okviru zelenih rekreacijskih površin s spomeniško funkcijo.

Nekatere zakonitosti v pestrosti oblikovanja tal in naravne danosti so pogojevale, da je bil širši mestni teritorij dokaj gosto naseljen v domala vseh obdobjih.

* Referat na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev septembra 1992 v Slovenj Gradcu.

** Mira Strmčnik-Gulič, diplomirani arheolog, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor.

¹ Stalna razstava Arheologija Koroške krajine v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu.

jih.¹ Zaradi tega sodobna arheološka veda ni nikoli zaobšla zanimanja za kulturne ostaline, saj je zamikala raziskovalce in ljubitelje starin že sredi prejšnjega stoletja, intenziteta raziskovanja pa je v različnih obdobjih precej nihala. Odmevne najdbe iz železne dobe, rimskega in zgodnjesevnoevropskega časa so razgibale svetovno strokovno javnost in ta je upravičeno pričakovala še nadaljnja odkritja.

Če kratko in zgoščeno pregledamo doslej izpričana razvojna obdobja na nekoliko širšem območju, ne moremo mimo jame pod Herkovimi pečmi v Vasi blizu Remšnika v Kozjaškem hribovju. Po preprostem orodju iz kvarcitnih prodnikov gre verjetno za obljudenost v zadnji medledeni dobi pred okoli 120.000 leti, lahko pa tudi v nastopajoči zadnji ledeni dobi pred okoli 115.000–70.000 leti. Za natančno opredelitev bi bila potrebna še nadaljnja arheološka izkopavanja, saj najdišče še zdaleč ni raziskano. Po dosedanjem vedenju je po starosti drugo arheološko najdišče v jami Špehovka nad Hudo luknjo pri Zg. Doliču. V strmih stenah nad reko Pako se odpira veličasten vhod v jamo, ki se v notranjosti stopničasto dviga in se konča s strmim, ozkim rovom. Jama se odlikuje po raznem kamnitem orodju, predvsem pa po dveh odlomkih enorednih koščenih harpun iz mezolitika. Najdbe iz tega časa so sicer redke in že pripadajo skupini sodobnega človeka – v nasprotju s starejšimi najdbami, ki jih pripisujemo neandertalcu in njegovim prednikom.

Med manj znana poglavja domače prazgodovine sodi zaenkrat še obdobje med neolitikom in bronasto dobo. Najdišča iz tega časa razkrivajo posamezna selišča (n.pr. na Legnu in v Starem trgu) ter naključne najdbe kamnitega orodja in orožja, ki so prišla na dan v različnih krajih (Vrhe, Pameče, Šentjanž).

Najstarejšo organizirano naselitev, ki pa še ni podrobno dognana, pripisujemo starejši železodobni poselitvi slovenjegraškega zaledja. Poglavitna oblika naselbine je tudi tu z nasipi utrjena površina na vzvišeni varovalni legi – gradišče. Pri nas se vrste gradišča, ki se med seboj razlikujejo predvsem po velikosti in legi: gradišče na Legnu in njegov mladohalštatski pandan Puščava nad Starim trgom, Šance in gradišče v Radušah, ki pa še ni dokončno opredeljeno.² Tlorisi in velikosti posameznih gradišč so prilagojeni reliefu zemljišča in se med seboj razlikujejo.

Največje in najznamenitejše je gradišče na Legnu, ki je obvladovalo celotno slovenjegraško kotlino.

Skupaj s pripadajočim obsežnim grobiščem najmanj osemindesetih gomil sodi med vodilna tovrstna najdišča v Sloveniji (slika 1). Doslej tam še ni bilo arheoloških posegov, prav gotovo pa je bilo zgrajeno na začetku železne dobe, kar dokazujejo druge tovrstne naselbine na Slovenskem.³

Ne bo odveč, če si nekoliko pobliže ogledamo še zgodovino izkopavanja legenskih gomil, saj segajo globoko v sredino in drugo polovico prejšnjega stoletja. Prva izkopavanja legenskih gomil in s tem v zvezi prve omembe najd najdemo v Carinthiji 77 iz leta 1887, kjer je K. B. Hauser v svojih »Študijah o rimskih cestah v naravi« opisal izkopavanja barona K. Czoerniga starejšega, nekdanjega lastnika gradu Gallenhofen, predvsem gre za najdbo, ki »jih je sam pustil izkopati«.⁴

Pomembnejša odkritja segajo v čas arheoloških izkopavanj ljubitelja starin notarja dr. H. Winklerja, ki je v letih 1909–1912 kopal na Legnu, v Starem trgu, kamor je pravilno lociral Colationo, v Zg. Dovžah – Villa rustica in na Puščavi nad Starim trgom. To je obenem tudi čas odkrivanja najpomembnejših obpohor-

¹ S. Pahič, 720 let Raven na Koroškem, Koroška knjižnica 1, Ravne 1967, 6. ss., z vsoto starejšo literaturo

² S. Pahič, Varstvo spom. 21, 1977, 186 s., 290.

³ S. Gabrovce, Arh. vest. 15–16, 1964–65, 21 ss.

⁴ K. B. Hauser, Mitt. d. Zentr. Komm. N F 19 (1893) 26, 27 (Lavanthal), A. Luschin, Mitt. d. Zentr. Komm. 3 F 5 (1906) 191.

Sl. 1: Legen — tloris gomilnega grobišča.

skih najdišč (Poštela, Razvanje, Pivola). V znanstveno proučevanje pa je bila pokrajina pritegnjena, ko je tu izkopaval štajerski deželni arheolog in kustos muzeja v Gradcu W. Schmidt, tiskanje poročil pa je podprla še Dunajska akademija znanosti. Schmidt je uvedel metodo izkopavanja naselbin in na osnovi izsledkov leta 1925 prvi kronološko razčlenil železno dobo v Podravju in jo vključil v sistem svojih »noriških« stopenj železne dobe. V sodelovanju s P. Schlosserjem, ki je leta 1911 prvi izdelal tloris grobišča na Legnu, je temeljito raziskoval tudi Poštelo in ostala najdišča. V novejšem času je bil na tem delovnem območju narejen znaten premik v raziskavah in objavah o starejši železni dobi na Slovenskem Štajerskem.⁶

Najdbe Czoernigovih in Hauserjevih izkopavanj so zgubljene, gradivo Winklerjevih in Schmidtovih izkopavanj pa hrani Joanneum v Gradcu in je danes dostopno ter v celoti objavljeno.⁷

Gomile leže na prostrani ravninski terasi pod Gradiščem in so povprečnih mer (premer 10 m, v. do 1 m). Gomile so z individualnim žganim in s kamenjem obloženim grobom v obliki skrinje ali kroga značilen predstavnik slovenskih podravske halštatske grobišče, ki se na vzhodu povezujejo s severno hrvaško halštatsko skupino tipa »Wies«, na avstrijskem področju pa v enotno vzhodnoalpsko kulturno skupino tipa »Wies-Martijanec«. Znotraj te skupine se v Podravju kažejo nekatere krajevne značilnosti, zato smemo starejšo železno dobo Podravja

⁶ Nazadnje o tem B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, Kat. in monogr. 25 (1990) s kronološko razčlenbo.

⁷ M. Strmčnik-Guhé, Arh. vest. 30, 1979, 161 ss z vso nadaljnjo literaturo.

obravnavati kot samostojno kulturno skupino. Tak način pokopa loči gomilna grobišča v Podravju in Obsolbiu od istodobnih v dolenski skupini, kjer prevladuje inhumacija v velikih družinskih ali rodovnih gomilah, v čemer se ta grobišča bolj povezujejo z Balkanom.

Večinoma so v grob pridajali keramične posode, ki izpovedujejo še močan žarnogrobiščni značaj, pojavljajo se svojstveno oblikovane posode, ki nudijo lep vpogled v keramični inventar tega časa, nekatere pa kažejo še določene krajevne značilnosti.

Kovinski pridatki so redkejši, sicer pa so med kovinskimi izdelki najštevilnejše zapestnice. Fibule in pasne sponke so redke, prav tako orodje in orožje.

Kulturnozgodovinsko, je grobišče nastalo v času, ko je v Podravju še trajala kultura žarnih grobišč, torej se kronološka enakovrednost končne Ha B 3 faze prepleta v časovnem smislu in s pričetkom Ha C 1 stopnje tudi v kulturno historičnem smislu. Podoben položaj srečamo v Podravju na Pošteli, kjer sta grobišče in naselbina nastala v času, ko je v neposredni bližini kultura žarnih grobišč še trajala in se je vrsta Ha B oblik v keramiki kot tradicija ohranila še v Ha C stopnji. S. Pahič že pri obdelavi gradiva z grobišča Na lepi ravni nakazuje kronologijo Pošte, pri razlagi Ha B 3 stopnje žarnih grobišč Podravja ter Ha C 1 stopnje Pošte »in drugih sočasnih ter istovrstnih najdišč, bomo začasno mislili na isti časovni okvir, vendar s vsakokratnim poudarkom na različnih koncih.«¹ Konec naselbin Ha B stopnje se tu prepleta z nastankom prvih hribovskih gradišč.

V absolutnih številkah moremo najdišče uvrstiti med sredino 8. st. in med koncem 7. st. pr.n.št. oz. v zač. 6. st., kar delno potrjuje predvsem rdeče-črna barvana keramika.

Čas po tem obdobju je osvetljen z izkopavanji na Grajskem hribu zahodno nad Starim trgom in na utrjeni Puščavi, kjer je že W. Schmidt v letih 1913–1915 odkril gradbene ostaline in najdbe iz zadnjih stoletij pr.n.št. Znotraj nasipov so bili odkriti temelji dveh lesenih stavb, medtem ko so sledove drugih uničili poznejši poznoantični in staroslovanski grobovi. Pet stavb je bilo odkritih tudi zunaj nasipov in na vzhodnem pobočju grajskega griča. Med ostanki stavb z več prostori so bili najdeni keramika poznohalštatske, latenske in rimske dobe, redki železni predmeti in nekaj kamnitega orodja. Rezultati bi lahko nakazovali postopen prehod naseljevanja od utrjenih višinskih prazgodovinskih postojank k udobnim ravninskim naseljem Rimljanov. Podobne sledove naselitve s priložnostnimi najdbami keramike kaže tudi sosednja z nasipom obdana kopa Šance zahodno od Pušave.

Ob doslej odkritih najdiščih je podoba življenja v rimskem času najbolj dogrnana iz glavnega krajinskega središča — Colatio na tleh današnjega Starega trga (slika 4). Naselbina ob rimski cesti Celeia—Virunum² je doživljala različno intenziteto razvoja in je bila center romanizacije domačega ilirsko-keltskega prebivalstva. Prve najdbe so bile znane že po sred. 19. st. (MHS 9, 1859, 44), ko so prihajali na dan prvi rimski nagrobniki (CIL III 5103) in grobovi (MZK 19, 1893, 26). Del naselbine z nekaj temelji stanovanjskih poslopj je leta 1911 izkopal H. Win-

¹ Poštela: podatki o poročilih izkopavanj zbrani pri S. Pahič, ČZN NV 2 (1966), 33, op. 99; isti ČZN NV 10 (1974), 67, op. 17, primerjaj tudi B. Teržan, op. 8.

² Leta 1977 sva s S. Pahičem izkopala profil ceste v Mislinski Dobrovi (odsek Upellae—Colatio) v smeri severovzhod—jugozahod (36 ×) prek nasipa v gozdu parc. 335/1 k o. Dobrova: Cesta poteka tod po robu ravnice terase Dobrova po nasipu, ki je v sedanjih obliki širok med 5–10 m.

Cestišče je sestavljeno iz dveh plastu. Čvrsto podlago so sestavljali do 40 cm veliki prodniki iz neposrednega okolja, ki so večinoma vodoravno položeni, mešani z drobnejšim kamenjem in s čistim rumenim peskom. Spodnja plast s kamni je debela 20–25 cm in je prekrita z gramozom deb. 10–25 cm, kar tvori do 40 cm debelo plast cestišča. Na tem delu je bila cesta obložena z robniki, ne vemo pa, ali je tako tudi drugod. Spodnja širina cestišča znaša od zunanje roba obeh robnikov 5,7 m, od konca gramoz obakraj teh kamnov pa 6 m. Vrhnja širina znaša 5,1 m, na JZ strani v šir. 1,2 m posev pada, na drugi strani pa v profilu ne sega do robnega kamna. Naj še navedem, da ima jarek v šir. 1,4 m ovalno dno, ki ga prekriva do 35 cm deb. peščena glina le na JZ, višji strani cestišča. Arheoloških najd ni bilo — S. Pahič, Arh. vesti 34, 1983, 247 ss. priloga 5.

kler, kakor tudi del Jupitrovega templja (od koder naj bi izviral marmorni stebler v cerkvi sv. Pankracija) in grobišča (R. Egger, JOAI 17, 1914, Baiblatt, 61 ss).

Arheološko je dokazan v vseh obdobjih razvoja in vzpostavlja ravnotežje z odkritji na avstrijskem Koroškem. Grobišče je razkrilo zelo zanimivo podobo grobne arhitekture antičnega podeželja. V osnovi lahko ločimo trdno zidane grobnice, vezane z malto, s kamenjem obložene grobove brez vezave, kamnit temelj z grobno ograjo (Šempeterski tip) in preprosto vkopane grobove. Po obliki najdemo kvadratne, pravokotne, ovalne s podaljšano stranico, pa tudi okrogle in jaškaste oblike. Dva grobova sta imela notranjo členitev, ostali so bili prosti in pokriti s skrilstimi ploščami. Zidane grobnice so bile večjih dimenzij s številnimi in bogatimi pridatki in so nedvomno pripadale bogatemu razredu. Prav gotovo drage in tehnično zahtevne monumentalne grobne konstrukcije bogatega razreda v Starem trgu ne moremo šteti za redkost, saj predstavljajo vodilno skupino in so se kot take mogle uveljaviti le v večjih središčih.

Pri razčlenitvi talnega načrta rimske nekropole sta zanimiva razpored teh grobov v smeri vzhod—zahod in časovna sovpadnost grobov 1. in 2. st. Jasno smo lahko sledili družbeni diferenciaciji. Za razliko od zidanih grobnih naprav z bogatimi pridatki, so bili revnejši grobovi ločeno razporejeni na v. strani centralne grobnice, od katere se je ohranil le kamnit plato z ograjo. Grobovi so bili prosto vkopani v plast rjave ilovice, pomešane s peskom v gl. 0,65—0,90 m.

Večino zidanih grobov je na tem delu grobišča izkopal že H. Winkler (s prečno sondo) in sreči se imamo zahvaliti, da je ostal nepoškodovan eden najboga-

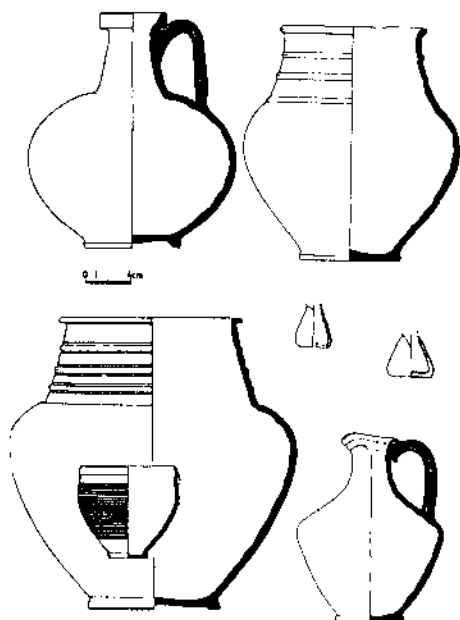

Sl. 2: Stari trg — pogled na grob 1 (pred odpiranjem) — iz fototeke ZUNKI M 5

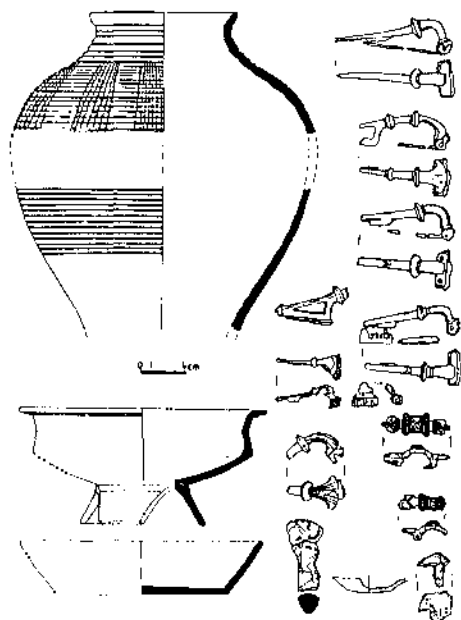
tejših grobov kvadratne oblike, sezidan iz suho zloženih plošč iz gnajsa in skrila v višini 0,45 m ter pokrit z velikimi gnajsnimi ploščami (sl. 2). Pri odpiranju smo lahko sledili dvema časovno zaporednima nivojema žganine, deb. do 20 cm, ločenima s temno rjavorumenom ilovico. Inventar je bil izredno bogat, saj je vseboval devet različnih keramičnih posod, devet fibul, fragmentiran balzamarij in tri brnaste novce iz 1.—2. st.n.št. (t. 1 in t. 2).¹⁰

Vrednotenje grobnega gradiva se v večini primerov opira na pridane novce in na elemente noriško-panonske ženske noše. Tudi tipološki sestav keramičnih posod na grobišču je dokaj raznovrsten in s širokim časovnim razponom. Med domačo keramiko je v oblikah še močno izražena latenoidna tradicija, medtem ko je boljša keramika povezana s severno italjskimi industrijami keremike (t. 1 in t. 2).

Najstarejše najdbe so iz notranje reorganizacije Norika in močne poselitve v prvih dveh stoletjih. V času markomanskih vdorov je podobno kot drugod naselbina nazadovala, si ponovno opomogla proti koncu 3. stol. in dosegla ponoven višek na prehodu med 3. in 4. stol. n. št. proti koncu 4. in v prvi polovici 5. st.n.št. pa

T. 1: Stari trg — grob 1

T. 2: Stari trg — grob 1

je šla v zaton. Po podatkih, pridobljenih z izkopavanji ZVNKD Maribor leta 1977 in 1978, se je ta najmlajši del naselbine razprostiral južno od grobišča proti reki Suhadolnici.¹¹ Kot zanimivost navedimo, da je del grobišča (grobna parcela in dva grobova) prezentiran v prvotnem stanju in daje skupaj s ponazorilom vsebinski poudarek sodobnemu naselju ter usmerja prostorsko načrtovanje (sl. 3).

¹⁰ M. Strmčnik-Gulič, *Arh. vest*, 35, 1984, 185 ss.

¹¹ M. Strmčnik-Gulič, *Arh. vest*, 32, 1981, 348 ss.

Sl. 3: Stari trg — Arheološki park »Colatio« (Foto: Ivan Tušek)

Med pomembnimi krajevnimi značilnostmi omenimo le *Villo rustico* v bližnjih Zgornjih Dovžah, kjer Koroški pokrajinski muzej in ZVNKD Maribor raziskujeta njena svojstva. Od tod izvira nagrobna plošča, ki je vzdana v južno cerkveno fasado v bližnjem Šentilju pod Turjakom in nam ponazarja domača keltska imena (slika 4).

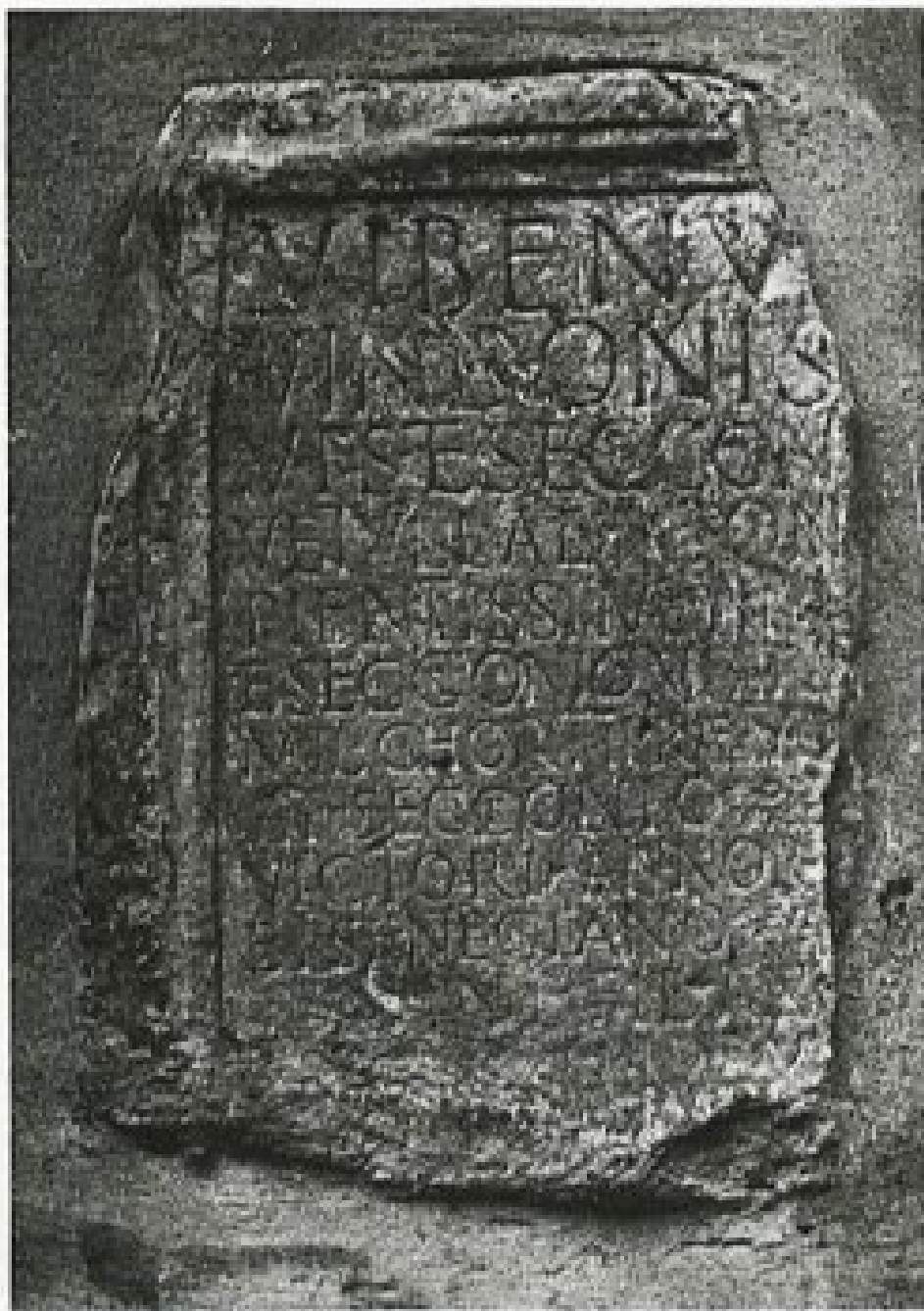
Čas pozne antike zaenkrat velja le za že večkrat omenjeno Puščavo, kjer so znotraj prazgodovinskih okopov med poznorimskimi grobovi odkrili 136 slovanskih grobov, ki se uvrščajo med vodilna staroslovanska najdišča köttlaškega kulturnega kroga (sl. 5).

Winkler je ugotovil, da so grobovi v zahodnem delu gradišča predvsem poznoantični, pridatki pa se v glavnem omejujejo na br. zapestnice z nesklenjenimi konci, oblikovanimi v kačjo glavico (slika t. 3, 1:3), steklene čaše, br. obroček in keramično posodje, delno z okrasom valovnic.¹²

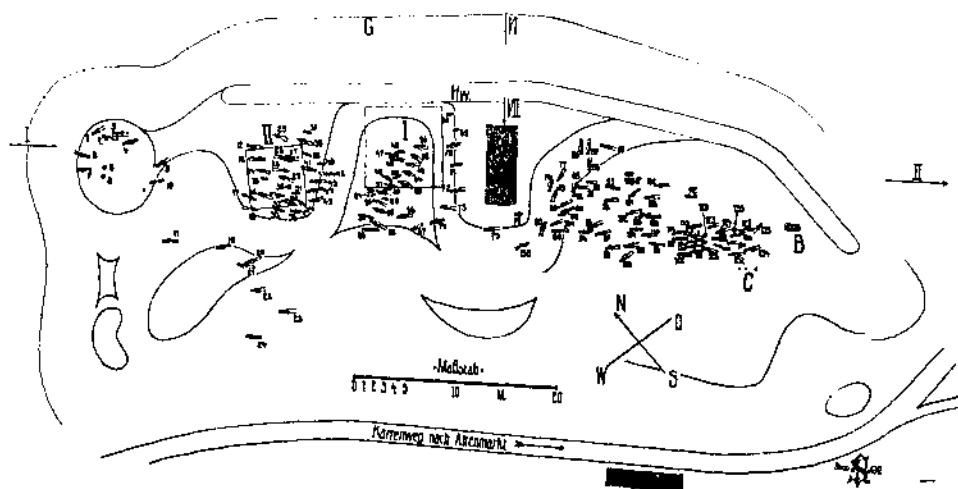
Na vzhodni strani gradišča so v glavnem staroslovanski pokopi, ki verjetno še niso v celoti odkriti, če jih niso uničili šolski strelski zakloni bivše slovenjegraške garnizije. V strnjenih potezah omenimo, da so trupa — podobno kot v ostalih zgodnjerednjeveških slovanskih nekropolah — pokopavali v stenjeni legi, z rokami večinoma položenimi ob telesu, obrnjene največkrat proti vzhodni smeri. Med pridatki izstopa okrogla fibula z likom orla, ki nam nazorno izpričuje prelihanje zgodnjeveških kulturnih tokov v naših krajih (t. 3:6).

Arheoloških dokazov o pripadajoči naselbini še nimamo in jih verjetno tudi ne bo več mogoče ugotoviti zaradi srednjeveških posegov. Na zgodnjerednjeveško poselitev grajskega griča je opozarjal že W. Schmidt in kasneje M. Kos (GMDS 22, 1941, 188), mogoče pa tudi ljudsko ime Judežnica — za grič pri Puščavi.

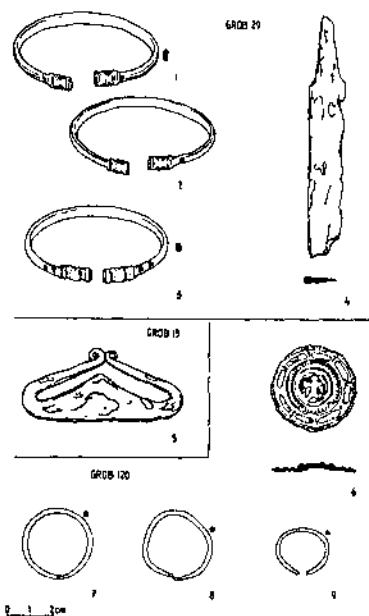
¹² Gradivo je v pripravi za objavo (I. Curk).

Sl. 4: Šentilj pod Turjakom — nagrobna plošča CIL III 5105, vzdana v steno
 ž. c. v Šentilju — nam razodeva domača keltska imena (Foto: Mira Strmšek
 Gulič)

Sl. 5: Puščava nad Starim trgom — tloris kasnoantičnega in staroslovanskega grobišča

T. 3: Puščava nad Starim trgom — kasnoantični grob 29 z zapestnicami, katerih konci so oblikovani v obliki živalskih protomov; staroslovanski grob 13 s kresilom in grob 120 z značilno okroglo fibulo, ki ji najdemo paralele v Ptuj, Kranju, v Judovski vasi pri Beljaku, v Köttlachu in v Mainzu.

Naj za zaključek poudarim, da se koroška krajina ni nikoli znašla v vlogi ob-
stanskega ozemlja. Del izročila lahko podoživljate na pred kratkim postavljeni
stalni arheološki razstavi v Koroškem pokrajinskem muzeju, ki nas popelje v
vsa doslej izpričana razvojna obdobja.

ÜBERSICHT DER BEDEUTENDEN ARCHÄOLOGISCHEN ENTDECKUNGEN AUF DEM GEBIET VON SLOVENJ GRADEC

Zusammenfassung

Die Spuren der ältesten Bewohner aus dem mittleren und jüngeren Zeitabschnitt der älteren Steinzeit sind nur im Kärntner Voralpenraum und am Rande der Kesseltäler von Kärnten zu finden.

Der Vorhang über die älteste Zeit aus der alten Steinzeit geht mit der Grotte unterhalb von Herkove peči in Vas nahe Remšnik auf. Nach den gefundenen einfachen Werkzeugen aus weißen Quarzflußsteinen schließt man, daß diese Landschaft wahrscheinlich in der letzten Zwischeneiszeit vor ca. 120.000 Jahren besiedelt war, es ist aber auch möglich, daß das zur Zeit der letzten Eiszeit vor ungefähr 115.000—70.000 Jahren geschah. Die dem Alter nach zweite archäologische Fundstätte befindet sich in der Grotte Špehovka oberhalb Huda luknja. Die Grotte zeichnet sich durch verschiedene Steinwerkzeuge aus (kleine Schneiden, kleine Schaber, verschiedene Spitzen, kleine Kratzer, Keile u.a.) sowie durch Knochenspitzen von Speeren aus der frühen jüngeren Altsteinzeit vor ungefähr 30.000—20.000 Jahren, oder anders gesagt aus dem Ende des mittleren und aus dem jüngeren Teil der letzten Eiszeit. Besonders berühmt ist die Grotte nach zwei Bruchstücken einreihiger Knochenharpunen aus der Nacheiszeit, welche Prof. Dr. S. Brodar in die Mittelsteinzeit (8000 bis 5000 Jahre v.u.Z.) datierte und welche schon zu der Gruppe des jezeitlichen Menschen gehören, im Gegensatz zu den älteren Funden, welche wir dem Neandertaler und seinen Vorfahren zuschreiben. Über die standhafte Ansiedlung und die Tätigkeiten des Menschen aus der Jungsteinzeit bis zur Kupferzeit (bis ungefähr 1800 v.u.Z.) zeugen einzelne Siedlungen (z.B. am Legen) und zufällige Funde von Steinwerkzeugen. Zum Vorschein kamen sie in verschiedenen Orten: in den Flußtalern (Stari trg, Trbonje) und im Hügeland sowie sogar am Hang von Plešivec.

Kärglich ist auch die Bronzezeit vertreten (von ungefähr 1800 bis 800 v.u.Z.), lediglich durch Erzeugnisse aus Bronze (Vrhe, Pameče, Stari trg).

Beträchtliche Veränderungen hinsichtlich der Ansiedlung bezeugen die befestigten Burgstätten aus der Eisenzeit, insbesondere am Rande des Kesseltals von Slovenj Gradec (Brugstätte auf Legen, Puščava oberhalb Stari trg, Šance, Raduše) in den hohen naturgeschützten Lagen. Die größte und berühmteste Burgstätte befindet sich auf Legen, welche innerhalb von Burgstätten in den Ostalpen eine bedeutende Rolle hatte. Mit zahlreichen Hügelgrabstätten am Fuße der Burgstätte zählt sie zu den führenden älteren Fundstätten aus der Eisenzeit in Slowenien. Kurz gesagt sind die Grabhügel ein, mit individual gebranntem und mit Steinen belegtem Grab, in Form einer Truhe oder kreisförmig, der spezifische Vertreter der slowenischen Hallstattfundstätten im Draugebiet, die sich im Osten mit der nördlichen kroatischen Gruppe des Typs Wies auf dem österreichischen Gebiet in eine einheitliche Ostalpen-Kulturgruppe des Typs »Wies-Martijanec« binden. Die frühesten Funde datieren in den Anfang der Eisenzeit, welche die Elemente der Kultur von Urnengrabstätten aufweisen. Die Ansiedlung dauerte bis Ende des 7. bzw. Anfang des 6. Jahrhunderts v.u.Z., was mit modernen Ausgrabungen noch endgültig festgelegt werden muß.

In der jüngeren Periode der Eisenzeit kam es erneut zur Ansiedlung, was auf Grund der Ausgrabungen von W. Schmid in Puščava und auf dem Schloßberg bewiesen ist.

Nach dem Anschluß von Norik an das römische Imperium im Jahre 46 u.Z., wozu auch Kärnten gehörte, erhielt die Rolle der Zentralsiedlung Colationa (Stari trg). Die Siedlung entstand an einer günstigen Lage an der Römerstraße Celeia-Virunum und war wegen der zentralen geographischen Lage das Zentrum der Romanisierung der einheimischen illyrisch-keltischen Einwohner. Archäologisch ist sie durch die ganze Zeit des Bestehens mit unterschiedlicher Entwicklungsintensität bewiesen: die ältesten Funde sind aus der Zeit der inneren Organisation Noriks und einer starken Ansiedlung in den ersten zwei Jahrhunderten. Zur Zeit des Eindringens von Markomanen in der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts kam es, wie auch anderswo, in der Siedlung zum Rückstand und sie kam gegen Ende des 3. Jahrhunderts wieder zu Kräften und erreichte einen erneuten Höhepunkt am Übergang zwischen dem 3. und 4. Jahrhundert sowie gegen Ende des 4. Jahrhunderts. In der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts u. Z. ging sie unter (nach den Ausgrabungen des Zavod za varstvo naravnih in kulturne dediščine Maribor im Jahre 1978).

Unter bedeutenden lokalen Charakteristiken befinden sich römische Baureste in Sp. und Zg. Dovže sowie Fundstätten einzelner Grabdenkmäler aus der näheren Umgebung (Dovže, Šentilj, Završe, Slovenj Gradec...). Die Zeit der Spätantike ist einstweilen nur in Puščava oberhalb Stari trg bekannt, wo gleich drei archäologische Perioden aufeinander treffen. Innerhalb der prähistorischen Baustätte entdeckte man zwischen den spätantiken Gräbern 136 altlawische Gräber, welche zu den bedeutendsten Fundstätten des Kottlaacher Kulturkreises gezählt werden. Die Angaben über die Gräber sind aussagekräftig genug und druck einige von ihnen kann die Verflechtung der kulturellen frühen mittelalterlichen Strömungen anschaulich beleuchtet werden.

POSEST GROFOV VOVBRŠKIH V ŠALEŠKI DOLINI

Tone Ravnikar*

UDK 949.712 Šaleška dolina • 12/13 • 929.52 Vovobržani

RAVNIKAR Tone: Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini. (Besitz der Grafen von Heunburg in Saleker Tal.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str. 1—

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izveček v slov. in angl.

Avtor v članku obravnava nastanek in razprostranjenost posesti vovbrških grofov v Šaleški dolini in tudi nekatera druga vprašanja v zvezi z zgodovino Šaleške doline v 12. in 13. stoletju. Ugotovil je, da so Vovbržani prišli do svojih posesti v Šaleški dolini v drugi polovici 13. stoletja, ko začnejo sistematično krepi svoj položaj v Šaleški in Savinjski dolini. Do druge polovice 13. stoletja pa je bilo v Šaleški dolini več manjših, svobodnih ali ministerialnih plemiških rodbin.

UDC 949.712 Šaleška dolina • 12/13 • 929.52 Vovobržani

RAVNIKAR Tone: The Estate of the Vovberg Counts in the Šaleška Valley. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993), p.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this article the author considers the origin and the extent of the real-estate of the Vovberg counts and in connection with this he also considers some other questions pertaining to the history of the Šaleška valley of the 12th and 13th century. He has found that the Vovbergs became owners of the estate in the Šaleška valley in the second half of the 13th century. At that time they systematically began to make their position in the Šaleška and Savinja valleys stronger. Until the second half of the 13th century in the Šaleška valley a number of smaller, free or ministerial noble extended families had existed.

Šaleška dolina je nedvomno eden tistih delov Slovenije, kjer je srednji vek najslabše raziskan. Že pred več kot sto leti je izšlo delo Ignaca Orožna o škalski dekaniji¹, ki je do danes ostal edini resni poskus opisa zgodovine Šaleške doline v srednjem veku. Seveda pa so bili kraji Šaleške doline predmet obravnave in raziskovanj nekaterih avtorjev, ki so se ukvarjali z zgodovino srednjega veka na širšem Štajerskem. Med njimi moramo na prvem mestu omeniti delo Hansa Pircheggerja o zgodovini spodnještajerskih mest, gill in gradov², ter Ivana Stoparja v pregledu grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem³. V dveh svojih delih je obravnaval kraje Šaleške doline v

* Tone Ravnikar, prof. zgodovine, kustos v Muzeju Velenje.

¹ Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, V. del, Das Dekanat Schallthal, Graz 1884, dalje kot Orožen, Schallthal.

² Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güllen, Städte und Märkte, München 1962, dalje kot: Pirchegger Untersteiermark. Gradovi in kraji Šaleške doline so obravnavani na str. 202—211 in 222—225.

³ Ivan Stopar, Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1982, dalje kot: Stopar, Gradovi, graščine.

okviru širše problematike tudi Jože Curk⁴. Zgodovinskih del, v katerih se omenja tudi Šaleška dolina, je še več, toda v njih so obravnavani kraji omenjeni le mimogrede in v ničemer ne spreminjajo že prej znanega. Omeniti velja le še zbirko listin, ki sta jo izdala Franc in Milko Kos⁵. V predgovoru vsakega od petih zvezkov namreč podajata sliko o zgodovinskem razvoju krajev, kot jih prikazujejo zbrane listine. Omenjeni so tudi kraji Šaleške doline.

Predstavitve šaleških krajev pri navedenih avtorjih se skoraj ne razlikujejo med seboj. Zadnji je to podoba podal Jože Curk⁴, zato jo bomo povzeli po njem. Mesto Šoštanj obravnava pod zaporedno številko 44 in na začetku takole navaja njegov zgodovinski razvoj: »Njegovi prvotni lastniki so bili Breže-Selški, nato Ažvini, Vovbržani, Celjani, Habsburžani, ... Kraj se pojavlja leta 1311, leta 1348 se omenja njegov sodnik, leta 1355 pa trg kot marcht Schonstein. Trške pravice so mu podelili gotovo že Vovbrški grofje, saj Celjani te pravice pred letom 1372 niso imeli ...» Za Velenje pa je ta slika nekoliko drugačna: »Prvotni lastniki velenjskega ozemlja so bili Breže-Selški, nato njihovi sorodniki Vovbržani. Kako je gospodstvo po sredini 13. stoletja prešlo v posest Kunšperških, ne vemo. Tem so vsekakor leta 1323 sledili sorodni Ptujčani, po letu 1370 Liechtensteini, nato Stubenbergi, Liechtenbergi 1477–1541 ... Na stičišču te ceste (cesta Strmec/Nova cerkev – Črna na Koroškem, op. avt.) z ono iz Šaleka je nastala obcestna vas z vrstno parcelacijo, ki se med leti 1374 in 1480 često omenja kot Stara vas ali Stara Velenje v nasprotju s takrat že obstoječo Novo (vasjo) ali Novim Velenjem južno od Pake pod grajskim gričem. Tržna naselbina s prošenjskim sejmom je zaradi veljave bližnje cerkve sv. Martina gotovo že pred sredino 13. stoletja dobila trške pravice, na kar kaže tudi omemba njenih treh tržanov iz leta 1264 ... Ustanoviti so jo morali enako kot Šoštanj Vovbržani, ki so kot visokosvobodni grofje in domini terrae edini v tej okolici (razen krških škofov) imeli to pravico, preden so to gospodstvo neznano kako zgubili na račun kunšperških ministerialov ...»

Nista pa bila, kot to navajajo zgoraj omenjeni avtorji, le Velenje in Šoštanj v lasti Vovbrških grofov. Vovbržani so imeli v fevd posest gradu Turn in z njo tudi odvetništvo nad škalsko cerkvijo, ki je bila od leta 1261 v lasti gornjegrajskega samostana, ter od samostana v Št. Pavlu v fevdu tudi posest gradu Forhtenek⁶.

V slovenskem in v avstrijskem zgodovinopisju je uveljavljena naslednja opredelitev: Šaleška dolina je bila del velike posesti grofov Breže-Selških. Po Hemini smrti je prešla njihova posest v roke njenih naslednikov Ažvinov, po njih pa jo pridobijo grofje Vovbrški. Le posest gradu Šalek in Ekenštajn je bila izvzeta in dodeljena krškemu samostanu oziroma kasneje krški škofiji⁷.

Če hočemo natančneje opredeliti vlogo Vovbržanov v Šaleški dolini, moramo seveda ugotoviti, ali je njihova posest v Šaleški dolini res dediščina po Hemi oziroma po njenih sorodnikih Ažvinih. Torej ugotoviti, ali je družina Breže-Selških bila posestnik v Šaleški dolini. Tu pa se znajdemo pred skoraj nerešljivim problemom. Listine o starejši zgodovini Šaleške doline molčijo. Prve omembe so šele iz srede 12. stoletja, ko leta 1154 srečamo škalsko cerkev⁸. Istega leta pa sto-

⁴ Jože Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavju, Obsotelju in Posavju, Celjski zbornik 1962; Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem, Urbanografski eris do začetka 20. stoletja, Maribor 1991, dalje kot: Curk, Trgi in mesta.

⁵ Franz in Milko Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Ljubljana 1902–1928, dalje kot: Kos, Gradivo.

⁶ Curk, Trgi in mesta, str. 135 in 137.

⁷ Pirchegger, Untersteiermark, str. 205–207.

⁸ Hans Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 49, Celovec 1958, str. 12. Dalje kot: Pirchegger, Gurk.

⁹ Kos, Gradivo IV., št. 327, str. 173.

pijo pred nas tudi vitezi, imenovani po gradu Šalek¹⁰. Velenje srečamo prvič zapisano šele leta 1264¹¹, ko se omenjajo Gebhardus civis de Weln, Reynherus civis de Weln, Hermannus de Weln. Šoštanj pa celo šele leta 1311¹², ko se v listini oglejskega patriarha Ottobonusa pojavi ime Faflinusa »de Suenenstain«. Istega leta pa podelijo grofa Friderik in Herman ter grofica Adelajda Vovbrška gornjegrajskemu samostanu nekatera posestva¹³ v Šaleški dolini, ki so bila naštetja v šoštanskem urbarju. Ravno problem Šoštanja pa ni tako preprosto rešljiv, kot se je mislilo. Sam sem postavil drugačno tezo¹⁴.

Vrnimo se k vprašanju Hemine posesti v Šaleški dolini. Osnova našega razmišljanja bo v slovenskem zgodovinopisju še vedno nepreksoljiv članek Ljudmila Hauptmanna o višnjegorskih grofi¹⁵. Na strani 217 našteje vse posesti Heminega rodu ter tudi vse »sumljive« posesti, se pravi posesti, za katere se ne da z gotovostjo trditi, da so pripadale njenim oziroma posestim njenih naslednikov. Med temi posestmi ne najdemo naštetih posesti v Šaleški dolini. Enako stanje je prikazano tudi na zemljevidu, ki ilustrira omenjeno razpravo, kjer se posestva Heminega rodu razprostirajo okoli Šaleške doline, medtem ko same doline ne obsegajo. Na strani 221 pa zapiše Hauptmann, da je Šoštanj vsaj od 12. stoletja dalje kot alod v rokah Vovbržanov oziroma, kot je to razvidno iz nadaljnega besedila, alod njihovih sorodnikov Hohenwartov. Očitno se Hauptmann nagiba k mnenju, da so Hohenwarti pridobili posest Šoštanja z neposrednim dedovanjem po Hemi, in torej ne omenja vmesnega člana Ažvinov. Kot smo videli zgoraj, pa lahko o Vovbržanih v Šoštanju z gotovostjo govorimo šele od začetka 14. stoletja. Ne da bi tvegali preveliko zmoto, lahko zapišemo, da je posest Heme ali njenih naslednikov v Šaleški dolini lahko le predmet spekulacij in verjetnih približkov, teze pa ne moremo potrditi z nobenim podatkom. Ker pa je tema našega razpravljanja posest vovbrških grofov, se na tem mestu z vprašanjem starejšega obdobja ne bomo intenzivneje ukvarjali. Opozoril bi le še, da teze, ki jo je postavil K. Tangl¹⁶, da so grofje Vovbrški v sorodu s Hemo oz. z njenimi sorodniki, ne sprejemata A. Jaksch¹⁷ in H. Pirchegger¹⁸, med posestmi ene in druge družine pa sploh ni nujno postavljati enačaja.

Povsem drugače je s posestvi vovbrških grofov, ki nas v tem članku tudi najbolj zanima. Zapisali smo že, da so imeli svoja posestva v Šoštanju ter turnsko in forhteneško gospodščino, Curk pa jim dodeli celo posest velenjskega gradu. Poglejmo si zato, kaj nam o teh krajih govorijo sicer zelo skromni viri.

Verjetno najbolj težavno vprašanje, ki je že doslej večkrat zaposlovalo zgodovinarje, je vprašanje Šoštanja oziroma vitezov, ki se v virih med leti 1193 in 1268 omenjajo kot: de Schonenst(ein), de Sconensteine, de Sconenstein, de Schonensteine, de Schonenstein ipd. Starejša literatura jih je jemala samo po sebi umevno kot viteze, ki izhajajo iz Šoštanja¹⁹. V novejši literaturi pa so se pojavili

¹⁰ Kos, Gradivo IV, št. 326, str. 172.

¹¹ H. Appelt-G Pferschy, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV, Graz 1960–1975, št. 125, str. 79. Dalje kot UB IV.

¹² Annelies Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, 1308–1319, Graz 1976, št. 295, str. 82. Dalje kot RHSt.

¹³ RHSt, št. 305, str. 83.

¹⁴ Tone Ravnikar, Šoštanski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju, Šaleški zbornik 8, Velenje 1992, str. 40 ss. Dalje kot: Ravnikar, Šoštanski.

¹⁵ Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, Zagreb 1935, str. 215 ss.

¹⁶ K. Tangl, Die Grafen von Heimburg, Archiv für österreichische Geschichte 19 del, 1859 in 25 del 1860.

¹⁷ August Jaksch, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1/4, 1. ist, Geschichte Kärntens I, in II, Celovec 1929 (glej družinsko deblo Vovbrških na str. 420) in tudi Monumenta historica Ducatus Carinthiae IV, družinsko deblo št. VIII.

¹⁸ Hans Pirchegger, Landesfürst und Adel in der Steiermark, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII, Graz 1951, str. 157–165. Najnovejši prispevek na to temo pa je: Heinz Dopsch, Die Grafen von Heimburg, Carinthia 1/180, Celovec 1970, str. 311 ss (posebej strani 311–322).

¹⁹ Primerjaj npr.: Kos, Gradivo IV, str. L, ter listine št. 855, št. 909; Kos, Gradivo V, listine št. 2, št. 4, št. 171, št. 212, št. 237, št. 263, št. 265, št. 268, št. 269, št. 333, št. 547, št. 571, št. 643, št. 647, št. 648, št. 744, št. 757 in št. 814. Enako jih je tudi lociral Joseph v Zahn v Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I–III, Graz 1875–1903. Dalje kot: UB. Primerjaj tudi: Orožen 1884, str. 414.

dvomi o tem, da bi bili šoštanjski vitezi iz Šoštanja. Ernest Klebel¹¹ jih postavlja v zvezo z vitezi dravskimi in jih locira v okolico Tinj, po njem to prevzema tudi Hans Pirchegger¹², ki pa jih poskusi umestiti v Labotsko dolino. Pavle Blaznik je v štajerski topografiji sprejel po Pircheggerju tezo, da vitezi šoštanjski ne sodijo v Šoštanj, vendar jih je poskusil locirati v Lungau¹³.

Ko pa pregledujemo vire, ki se nanašajo na obravnavano problematiko, se nam izkristalizira takale slika¹⁴: vitezi šoštanjski se prvič pojavijo v razvidu posesti šentpavelskega samostana, ki je nastal med leti 1193 in 1220, kjer je zapisano, da imata brata Eberhard in Herman »de Schonenst(ein)« kot šentpavelski fevd vas in novine v kraju, imenovanem »Gafrid«, Eberharda pa najdemo omenjenega tudi v listini, ki je bila spisana 5. julija 1199 v Brežah¹⁵. Zadnjič se v listinskem gradivu šoštanjski vitez Eberhard pojavi leta 1268 v listini, s katero je salzburški nadškof podelil samostanu v Kostanjevici posestva v okolici Brežic¹⁶. Vendar konca 12. stoletja ne moremo jemati kot čas, ko se rodbina Šoštanjskih prvič pojavi. Tu moramo slediti omenjeni Kleblovi tezi. Na to nas namreč napoti listina, nastala leta 1210¹⁷, v kateri izvemmo, da je »Otto de Trehe« sin Hermana »de Schoenstaine«. Očitno je, da moramo obe rodbini tesno sorodstveno povezati. O kakšnem sorodstvenem razmerju moremo govoriti, pa nam odkrije primerjava listin, ki se nanašajo na viteze »de Tra«, torej viteze imenovane po Dravskem dvoru¹⁸, in na viteze Šoštajske.

Dravski dvor se v virih prvič pojavi leta 860¹⁹, ko kraj Ludvik daruje salzburški nadškofiji med drugim tudi cerkveno desetino v Dravskem dvoru, ki ga je prej imela v fevdu salzburška cerkev. V listini, nastali v drugi polovici 10. stoletja²⁰, beremo, da je Dravski dvor sodil h Krnskemu gradu oz. k cerkvi Gospe Sve- te. Listina je bila sicer ponarejena, saj nosi letnico 890, vendar je njena vsebina v zgodovinskem oziru zanesljiva, kar dokazujejo tudi kasnejše potrditve te podelitve. Končno je nemški cesar to podelitev potrdil leta 1051²¹. Opozoriti pa velja, da je imela salzburška cerkev pri Dravskem dvoru v lasti cerkveno desetino in se samega dvora²². Le-ta je bil gotovo v lasti neke v listinah neimenovane rodbine. Domnevati smemo, da so že takrat bivali na tem dvoru predniki plemenitnikov, imenovanih po dvoru²³, ki jih prvič srečamo v listini, nastali med leti 1105 in 1126²⁴. V omenjeni listini nastopajo kot priče »Willehalm de Tra er duo filli eius Walchun et Herman« grofu Bernardu Spanheimskemu in njegovi soprogi Kuni-

¹¹ Ernest Klebel, *Der Lungau*, Salzburg 1960.

¹² Hans Pirchegger, *Steirisch Lungau? Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 53, Graz 1962, str. 321 ss. Dalje ket: Pirchegger, Lungau. Še leta 1961 pa je Pirchegger v svojem delu: *Landesfürst und Adel in Steiermark*, Graz 1951 na strani 173 lociral viteze Dravske v okolico Velikoyca. To lociranje pa je v navedenem delu spremenil.

¹³ Pavel Blaznik, *Historična topeografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 II.*, Maribor 1988, str. 409.

¹⁴ Več o tem glej tudi v: Ravnikar, Šeštanjski, str. 41 ss.

¹⁵ Kos, *Gradivo IV.*, št. 855, str. 430 in št. 909, str. 461.

¹⁶ UB IV., št. 286.

¹⁷ Kos, *Gradivo IV.*, št. 760, str. 382.

¹⁸ Na tem mestu naj le opozorim na različno lokacijo Dravskega dvora. Medtem, ko ga Klebel v citiranem delu, ter tudi F. Kos v *Gradivo za zgodovino Slovencev II.* imenik krajev in eseb na str. 431 postavlja v okolico Tinj (to prevzame tudi Pirchegger v *Steirisch Lungau?*), se August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335 I.*, Celovec 1928, str. 91 odloči za lociranje na mesto današnjega gradu Hollenburg blizu kraja Maria Rain. Glej tudi: Gotbert Moro, *Zur Schenkung König Ludwigs des Deutschen an das Erzstift Salzburg im Jahre 860*, Carinthia I. 129/1929, str. 18 in 28 ss. To lokacijo povzame z vprašajem tudi Hermann Wiessner v *Burgen und Schlösser in Kärnten 2*, Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt, Dunaj 1980 (2. izdaja), str. 87. Mi pa se vsekakor nagibamo k lociranju vitezov »de Tra« v 12. stoletju v okolico Tinj, saj se od leta 1142 v virih že pojavlja grad Hollenburg in njegovi lastniki gospodje Hollenburški, sam kraj Maria Rain, oziroma slovensko Žihpolje, pa najdemo v tem času zapisan kot »Scalach«, »ecl. s. Marie Schalach« in tudi »Sichpuchl«. Se pravi, da mora biti z imenom »Trahouen«, »Trahoue« ipd. vendarle mišljen vsaj v 12. stoletju nek drug dvor oziroma kraj. Opozoriti pa velja že na ene podrobnosti in sicer na ime »Schalach«, ki označuje kraj Žihpolje in tudi kraja Škale in Šalek (ki se v 12. in 13. stoletju zapisujeta enakovno) v Šaleški dolini, ali imame v primeru pojavljanja istega imena in istih rodbin v dveh različnih predelih opravka z naključjem: ali pa lahko na podlagi teh podatkov že domnevamo tudi visoko srednjeveško kolonizacijo Šaleške doline po koroških rodbinah, pa je stvar nove razprave in nove raziskave.

¹⁹ Kos, *Gradivo II.*, št. 172, str. 134.

²⁰ Kos, *Gradivo II.*, št. 298, str. 221.

²¹ Kos, *Gradivo III.*, št. 179, str. 113.

²² Prim. tudi: G. Moro, n.d., str. 38, 39.

²³ Opozorjam pa na opombe 27 in mežne drugačne razlage tega vprašanja.

²⁴ Kos, *Gradivo IV.*, št. 11, str. 8

gundi, ki podelita samostanu v Št. Pavlu nekaj posesti v okolici Velikovca. Ta isti Wilhelm se kot priča ponovno pojavi v podelitveni listini koroškega vojvode Henrika IV. Spanheima šentpavelskemu samostanu leta 1123¹⁴. Živel pa je približno do srede 30-tih let 12. stoletja, saj vemo, da je kmalu po letu 1131 prodal krškemu škofu Romanu posest v Lungavu¹⁵.

K posesti Dravskih in tudi Šoštanjskih v Lungavu se bomo še vrnili, prej pa si pogledajmo, kako se Dravski pojavljajo v listinskem gradivu. Videli smo že, da je Wilhelm imel dva sinova, Walchuna in Hermana, poleg njiju pa srečamo še enega, Eberharda, ki se prvič pojavi v dveh listinah iz leta 1147¹⁶. V drugi omenjeni listini se kot priči pojavljata »Herman de Tra et Eberhard frater eius«. Glede na to, da se med leti 1105–1126 Eberhard še ne omenja ter da ga v zadnji citirani listini najdemo zapisanega za bratom Hermanom, moremo domnevati, da je bil najmlajši med tremi brati in je bil v času nastanka prve listine še mladoleten. Walchun, ki je verjetno najstarejši med tremi brati, se kasneje v listinskem gradivu ne pojavlja več, medtem ko Hermana srečamo še kot spanheimskega ministeriala leta 1144¹⁷. Ravno to pa je za našo temo izredno pomembno. Herman Dravski je ministerial Engelberta Spanheima, medtem ko se Engelbert Dravski redno označuje kot »liber homo¹⁸«, torej kot svobodnik. Edina izjema je listina iz leta 1155, kjer je Eberhard naštet med vitezi grofa Bertolda Bogenskega¹⁹. Eberhard se sicer velikokrat pojavlja v listinah salzburškega nadškofa, tako v listinah iz let 1151, 1156²⁰ in v še nekaterih, vendar moramo še enkrat poudariti, da ne nastopa kot salzburški ministerial, kar dokazuje tudi visoko mesto med pričami, ki ga redno zaseda, in družba svobodnih plemičev, v kateri se navaja²¹. Dokončen dokaz pa nam ponuja listina iz leta 1189²², kjer je Eberhard Dravski naštet npr. skupaj z Ulrikom Vovbrškim in Bertoldom Šaleškim med svobodnimi plemenitniki, medtem ko so salzburški ministeriali naštet posebej.

Po letu 1192 pa Dravski izginejo, oziroma leta 1210 izvemo, da je Oto Dravski sin Hermana Šoštanjskega. Ob Hermanu Šoštanjskem se takoj pojavlja tudi njegov brat Eberhard. Poskusimo določiti, kakšno je sorodstveno razmerje med Dravskimi in Šoštanjskimi. Kot rečeno, po letu 1147 ne srečujemo več Hermana Dravskega v listinskem gradivu. Plemenitnik z istim imenom pa se pojavi 9. junija 1192²³, vendar ta nikakor ne more biti identičen z zgoraj omenjenim Hermanom. Med njima je prevelika razlika, saj bi moral biti Herman, ki je bil med leti 1105–1126 že polnoleten, star okoli 90 let, kar pa glede na starostno dobo v srednjem veku ni verjetno. Bolj verjetno je torej, da imamo v tem primeru opraviti z drugo generacijo dravskih plemenitnikov. Če pa vemo, da je Oto Dravski sin Hermana Šoštanjskega, je skoraj gotovo, da sta Herman Dravski in Herman Šoštanjski ista oseba. Herman Šoštanjski ima brata Eberharda. Tudi nasledstvo obeh imen govori o istosti rodbin.

Poleg naštetega nam k postavljanju enačaja med obema rodbinama pomaga še posestna struktura obeh rodbin. Za obe rodbini namreč vemo, da sta imeli svoja posestva tudi v Lungavu. Za Dravske že vemo, da je Wilhelm prodal okoli leta 1131 svojo posest v Lungavu krškemu škofu Romanu I. Ravno tako pa vemo, da

¹⁴ Kos, Gradivo IV., št. 71, str. 43.

¹⁵ Pirchegger, Lungau, str. 323. Leta 1164 je krški škof Roman I. podelil krškim kanonikom med ostalim tudi polovico posestva ob Muri (»dimidiam partem predii apud Mvoram«), ki ga je kupil od »Wihelmo de Trahouen«. (Kos, Gradivo IV., št. 471, str. 238.)

¹⁶ Kos, Gradivo IV., št. 232, str. 129 in št. 237, str. 132.

¹⁷ Kos, Gradivo IV., št. 201, str. 115.

¹⁸ Prim. npr.: Kos, Gradivo IV., št. 440, str. 233; August Jaksch, Monumenta historica Ducatus Carinthie III., št. 830, str. 322. Primerjaj tudi: Hans Pirchegger, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, Graz 1951 str. 86 (op. 14) in str. 123.

¹⁹ Kos, Gradivo IV., št. 358, str. 185.

²⁰ Kos, Gradivo IV., št. 291, str. 159, št. 363, str. 186.

²¹ Prim.: Kos, Gradivo IV., št. 444, str. 225 in št. 471, str. 238.

²² Kos, Gradivo IV., št. 760, str. 382.

²³ Kos, Gradivo IV., št. 807, str. 401.

je tik pred letom 1167 Eberhard »de Thrae« podelil v navzočnosti krškega škofa Romana I. salzburški nadškofiji neko posest v Tamswegu¹¹. Leta 1213 se brata Peregrin in Herman Šoštanjski omenjata skupaj s Friderikom Lungavskim kot priči med vitezi iz Lungava. Posest Dravsko-Šoštanjskih v Lungavu pa moremo postaviti v zvezo s Ptujskimi, saj so, kot kaže, prišli Ptujski do svoje posesti v tej pokrajini ravno preko dediščine po Dravsko-Šoštanjskih. Klebel¹² trdi, da so Ptujski prišli do svoje posesti v Lungavu tako, da naj bi bila Benedikta, žena Friderika (I.?) II.¹³, sestra Eberharda Dravskega. Za razliko od Klebla pa zagovarja Pirchegger tezo, da je bila hči ali sestra Otta iz Machlanda, ki je imel svojo posest pri St. Mihaelu in Lebensteinu v Lungavu. Vendar tudi on sprejme tezo, da so Ptujski prišli do svojih posesti v Tamswegu preko plemenitnikov Dravskih oziroma njihovih naslednikov Šoštanjskih¹⁴. Posest Šoštanjskih v Lungavu je verjetno prepričala Pavla Blaznika, da je lociral šoštanjске viteze v Lungav, vendar nič razen nekaj posesti v tej pokrajini ne govori v prid tej tezi, kot bomo videli. Pritrdimo pa lahko tako Pircheggerju kot Kleblu, da so bili nasledniki Dravsko-Šoštanjskih v Lungavu Ptujski. To nas je pripeljalo do povezave med tema dvema rodbinama, ki bo za nadaljnje razpravljanje še zelo pomembna.

Šoštanjski se v prvi polovici 13. stoletja omenjajo v 25-tih listinah. Velika večina listin je vezana na posesti salzburškega nadškofa oziroma krške škofije in šentpavelskega samostana, ki sta bila oba podrejena Salzburgu. To je bil tudi glavni argument proti temu, da izhajajo šoštanjski vitezi iz Šoštanja, saj salzburška nadškofija ni imela svojih posesti v Šaleški dolini. Toda opozorili smo že na povezanost (morda celo sorodstveno) med Dravsko-Šoštanjskimi in Ptujskimi. To povezavo pa nam listine iz prve polovice 13. stoletja še potrjujejo. Šoštanjski se pojavijo, kot rečeno, v 25-tih listinah, od tega pa v kar 14-tih nastopajo skupaj s Friderikom Ptujskim ali (in) njegovim bratom Otom Kunšperškim. Šoštanjski nastopajo v teh listinah takoj za Ptujskimi oz. Kunšperškim, kar še toliko bolj kaže na njihovo tesno povezavo. Ptujski pa so bili ne samo salzburški ministeriali, temveč so ena njihovih glavnih ministerialnih rodbin, katere moč se je lahko merila s katerokoli drugo, tudi po statusu višjo rodbino na Štajerskem¹⁵. V njihovih rokah pa je bil tudi velik del Šaleške doline. V lasti ali v fevdu so imeli Velenje, Kacenštajn in posesti v okolici današnjega Šmartnega ob Paki, ravno tako pa so bili z njimi tesno povezani gospodje Turnski¹⁶. Na povezanost Dravsko-Šoštanjskih s salzburško nadškofijo pa lahko seveda sklepamo po neposredni sosesčini, ki smo jo ugotovili že zgoraj, ko smo omenili podelitev cerkvene desetine salzburški cerkvi iz leta 860 pri Dravskem dvoru. Zato je seveda povsem normalno, da se Dravsko-Šoštanjski tolikokrat pojavijo v salzburških listinah.

Opozoriti pa je treba, preden končamo s tem poglavjem, na še eno pomembno dejstvo. Že pri Dravskih smo opazili dvojni status, ki ga imajo različni pripadniki te rodbine. Medtem ko je Herman spanheimski ministerial, je Eberhard nedvomno svobodni plemič. Pri Šoštanjkih pa vidimo, da sta Herman in njegov sin Oto¹⁷ ministeriala bamberskega škofa¹⁸, medtem ko je Eberhard očitno povezan s Ptujskimi in preko njih s salzburškim nadškofom. Gotovo je, da smemo to dejstvo povezati z dvema sedežema, ki ju je rodbina imela: s Šoštanjem in z Dravskim dvorom. Slednji je bil do konca 12. stoletja očitno pomembnejši in zato rodbina po njem tudi nosi ime, medtem ko konec 12. stoletja začne postajati po-

¹¹ Kos, Gradiivo IV., št. 487, str. 240. Tamsweg je kraj v Lungavu.

¹² Ernest Klebel, *Der Lungau, Salzburg 1960*. Tudi: Pirchegger, Lungau, str. 327 s. in Hans Pirchegger, *Die Herren von Pettau, ZHVS 42, Graz 1951*, str. 5 s.

¹³ Kos, Gradiivo IV., št. 613, str. 312 s. nobilis femina . . . uxor quondam F. de Bettowe . . .

¹⁴ Pirchegger, Lungau, str. 329.

¹⁵ Glej: Pirchegger, *Die Herren von Pettau, ZHVS 42, 1951*.

¹⁶ Prim.: T. Ravnikar, *Gospodje Turnski v 13. stoletju*, Celjski zbornik 1992, str. 8.

¹⁷ Domnevati smemo, da je omenjeni Oto identičen z Otom »de Schenstein« iz leta 1217 (UB II., št. 149, str. 222).

¹⁸ Kos, Gradiivo V., št. 533, str. 283.

membnejši Šoštanj, po katerem se je rodbina tedaj poimenovala. Možno je, da so v tem času zgradili šoštanjski grad. V to obdobje ga namreč datira tudi umetnostno zgodovinska literatura²². Zgovorna je tudi navedba, da so Dravsko-Šoštanjski konec 12. stoletja predali Dravski dvor salzburškemu nadškofu, ki je do tega časa pri tem dvoru imel v lasti že cerkveno desetino. Verjetno pa je, da so ga še naprej upravljali kot salzburški fevd. Povedano pa že zadostuje, da zamajamo tezo o lokaciji šoštanjskih vitezov na Koroškem in brez dvoma pritrdimo starejšim zgodovinarjem, ki so jih locirali v Šoštanj.

Toda pogledjmo še naprej. Saj smo vendar zapisali, da so Vovbržani v začetku 14. stoletja posedovali Šoštanj kot svoj alod. Prvič izvemo za vovbrške posesti v okolici Šoštanja leta 1309²³, ko vovbrški grofje podelijo gornjegrajskemu samostanu štiri hube v Prelu, tri v Ponikvi, tri v Brezovi, tri v Selu, eno hubo v Družmirju in dve hubi v Pesju. Leta 1311 pa podelijo gornjegrajskemu samostanu posesti, navedene v šoštanjskem urbarju, v Zavodnjah, na Kožlju, v Ložnici, v Pesju, v Selu, v Brezovi (zaselek v Škalah), v Družmirju, v bližini Forhteneka in mlin v Prelogah²⁴. Istega leta srečamo tudi Faflina Šoštanjskega, ki je kupil desetino v polzelski fari od plemenitega Metniharja²⁵. Vendar pri tej listini ni bil prisoten vovbrški grof, niti ni bil pri kateri od zgoraj naštetih podelitev Vovbržanov gornjegrajskemu samostanu prisoten omenjeni Faflin! To pa ne more pomeniti nič drugega, kot da imamo še v začetku 14. stoletja žive in prisotne pripadnike rodbine Šoštanjskih, ki sicer nimajo več v lasti gradu Šoštanj, so pa še obdržali staro ime. Drugi zaključek, ki ga moremo potegniti iz tega dejstva, pa je, da šoštanjski vitezi niso bili vovbrški ministeriali in da to niso postali niti tedaj, ko so (verjetno po letu 1268, ko se zadnjič omenja Eberhard Šoštanjski), morali prodati posesti šoštanjske gosposčine. Gotovo je tudi, da Šoštanjski niso bili salzburški ministeriali oziroma, da posest Šoštanja ni nikoli spadala med posesti Salzburga, temveč da so jo imeli Šoštanjski kot svojo lastniško posest (alod) in da so jo kot tako prodali. Spomnimo se še enkrat na naziv »liber«, svobodni plemič, ki ga nosi Eberhard Dravski, kar ga uvršča v ne preveč številčni stan svobodnih plemičev.

Naslednje vprašanje je, ali lahko natančneje določimo, kdaj je posest Šoštanja prešla v roke Vovbržanov. Za odgovor na to vprašanje pa moramo pogledati še ostale posesti Vovbržanov v Šaleški in v Savinjski dolini.

V Šaleški dolini so, kot smo zapisali, Vovbržani imeli v fevd tudi posestvo šentpavelskega samostana, gosposčino Forhtenek, grad Turn, kot odvetniki gornjegrajskega samostana pa tudi odvetništvo nad škalsko cerkvijo, poleg tega pa še krški fevd Ekenštajn. Slednjega so kupili leta 1282 od Ortolfa von Kreiga²⁶. V listini, ki je bila spisana 8. marca 1282, se omenja »... in Schaelachtal cum superiore turre Ekkenstein ...«. Potrebno je opozoriti, da navedeni »Schaelachtal« nikakor ni vas Savlje, v bližini katere je ležal grad Erkenštajn, temveč je to nedvomno grad Ekenštajn v Šaleški dolini²⁷. Grad je bil sicer last krške škofije in so ga imeli Kraigi ter za njimi Vovbržani le v fevd. V fevd so imeli tudi posest gradu Forhtenek, ki je bil sicer v lasti samostana v Št. Pavlu. Ta grad so po izumrtju vovbrške rodbine dobili leta 1336 v fevd Žovneški²⁸. Še leta 1320 se omenja »Voroug von Fvorchtnek« med vovbrškimi vitezi²⁹.

Nekoliko drugače pa je bilo v primeru gradu Turn oziroma odvetništva nad škalsko cerkvijo, ki so ga po njih prevzeli. O tem vprašanju sem več pisal v pri-

²² Ivan Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1981, str. 505.

²³ RHSt, št. 63, str. 18.

²⁴ RHSt, št. 303, str. 85.

²⁵ RHSt, št. 295, str. 82.

²⁶ Monumenta historica Ducatus Carinthiae V., Celovec 1856, št. 510, str. 342 s. Naprej kot. MDC V.

²⁷ Primerjaj npr. Heinz Dopsch, *Die Grafen von Heunburg Carinthia 1/160*, Celovec 1970, str. 330. Za lokacijo pa. Milko Kos, *ocena Monumenta historica Ducatus Carinthiae*, peti in šesti del, ZČ XII–XIII, Ljubljana 1958/59, str. 343.

²⁸ H. Dopsch, *nav. delo*, str. 331. Pirchegger 1962, str. 205 s.

²⁹ Monumenta historica Ducatus Carinthiae VII Celovec 1983, št. 561, str. 165. Naprej kot. MDc VIII

spvku o turnskih gospodih¹¹, zato bom tu navedel le najvažnejše. Vovbržani so prevzeli odvetništvo nad škalsko cerkvijo po letu 1288, ko se Turnski odpovejo

svojim pravicam odvetnikov nad cerkvenim ozemljem v korist gornjegrajskega samostana¹². Dve leti pred tem so postali odvetniki gornjegrajskega samostana Vovbržani, ki na tem mestu nasledijo Ptujске¹³. Do tega časa so Vovbržani večkrat povzročili samostanu večje škodo. O teh nas pouči več podelitev Vovbržanov samostanu v povračilo za povzročeno mu škodo. Takšni sta tudi zgoraj omenjeni podelitvi iz šoštanjanskega urbarja. Kaže, da je prihajalo do spora predvsem zaradi vprašanja Mozirja, kjer so bili že pred letom 1271 Vovbržani gornjegrajski odvetniki in ki sodi še med posesti, ki jih je posedoval že Gunther Hohenwartske (Celjski), sorodnik grofov Vovbrških. Do poravnave pa je prišlo tako, da so Vovbrški prevzeli odvetništvo nad samostanom, kateremu so s tem zagotavljali varnost na njegovih posestvih in mu podelili več svojih posesti. V sporu v zvezi s cerkvijo v Škalah pa so bili z gornjegrajskim samostanom tudi Turnski, ki so bili odvetniki te cerkve, najverjetneje pa je cerkev tudi nastala kot njihova lastniška cerkev. Leta 1261 je cerkev sv. Jurija v Škalah z gornjegrajskim samostanom oglejski patriarh zamenjal za cerkev sv. Martina v Ponikvi¹⁴. Ker je župnija s tem prešla pod gornjegrajski samostan, je bilo potrebno urediti na novo tudi odvetniške odnose, kar pa ni šlo lahko. To nam priča tudi listina iz leta 1275¹⁵, s katero je Oto Turnski podelil samostanu kmetijo v »Trezau« — Brezova (Škale) v zameno za obljubo, da v bodoče diakoni in subdiakoni, ki jih je samostan nastavljal v Škalah, ne bodo več opravljali bolniške nege za samostance, temveč se bodo bolj posvetili dušnopastirskemu delu. Do sporov je očitno še prihajalo, v škodo

¹¹ Tone Ravnikar, *Gospodje Turnski v 13. stoletju*, Celjski zbornik 1992, str. 7–16.

¹² Monumenta historica Ducatus Carinthiae VI., Celovec 1958, št. 75, str. 52. Dalje kot MDC VI.

¹³ 1288 se je Friderik Ptujski odpovedal odvetniškim pravicam nad gornjegrajskim samostanom v korist Ulrika Vovbrškega. (MDC VI., št. 109, str. 88)

¹⁴ Listine iz 26. junija, 8. julija, 12. avgusta in 15. avgusta 1261 izdane v Vidmu. Listine so ohranjene tudi v prepisu v škalski župnijski kroniki, objavljene pa so bile tudi v UB IV., št. 39 in 40. V UB IV. ni objavljenih listin datiranih z 12. in 15. avgustom 1261!

¹⁵ Ignaz Orožem, *Das Bisthum und die Diözese Lavant II. der Das Benediktiner-Stift Oberburg*, Graz 1877, str. 57 s. Dalje kot: Orožem, Oberburg.

Turnskih pa so se prevesili po letu 1286, ko prevzamejo odvetništvo nad samostanom Vovbrški. Turnski so morali doživeti zelo hudo škodo, saj so bili leta 1291 prisiljeni zaprositi samostan za pomoč, ker bi sicer ostali brez sredstev za življenje²⁴. Od leta 1288 so Turnski priznavali Vovbržane za svoje gospode in jih tako tudi imenovali. Od tega leta lahko štejemo Turnske za Vovbrške vazale. Vendar si Turnski še niso opomogli. Leta 1296 je bil tako Gundaker Turnski prisiljen prodati Vovbržanom polovico svojega gradu skupaj s 14 hubami, od katerih so bile nekatere njegova last, druge pa patriarhov fevd in nekatere že fevd Vovbrških. Istega leta so Turnski prodali tudi več drugih posesti.²⁵

Če rekapituliramo vse doslej povedano, pridemo do naslednjih letnic omembe vovbrških posesti v Šaleški dolini: leta 1282 dobijo kot fevd krški Ekenštajn, leta 1288 gornjegrajsko odvetništvo nad škalsko cerkvijo, leta 1296 pa tudi grad Turn. Od konca 13. stoletja so imeli v fevdu posest šentpavelskega samostana v Forhteneku. Tako se seveda še potrdi naša trditev, da so Vovbrški prišli do svoje posesti v Šoštanj šele konec 13. stoletja, verjetno med leti 1288, ko se zadnjič omenja Eberhard Šoštanjski, in 1286, ko Vovbržani postanejo gornjegrajski odvetniki, in da torej Šoštanj ni bil del posesti, ki so jo podedovali po mejnem grofu Gunterju Hohenwartu (»von Cilli«), oziroma da Šoštanj pač ni bil alod tega mejnega grofa, temveč je bil že v 12. stoletju last rodbine Dravsko-Šoštanjskih.

Preden pa si natančneje pogledamo, kateri deli Šaleške doline so bili krajši ali daljši čas v lasti rodbine Vovbrških, pa si moramo odgovoriti še na vprašanje, kaj je vodilo Jožeta Curka, da jim je prisodil poleg naštetega tudi velenjsko posest. Domnevati smemo, saj Curk sicer ne navaja vira, ki bi ga posebej napeljeval na ta sklep, da je postavil svojo tezo analogno šoštanjski (kot smo videli, tudi napačni). Zato je bil tudi prisiljen zapisati: »Kako je gospodstvo po sredini 13. stoletja prešlo v posest Kunšperških, ne vemo.«²⁶ Očitno se je sam zavedal težave, kako pripeljati v zgodovinsko sliko razvoja Velenja vovbrške grofe, ča pa za to trditev ne najdemo v virih nobene potrditve. Poglejmo si zato v kratkih potezah, kakšna je podoba Velenja v obravnavanem obdobju²⁷. Velenjski trg pod gradom se nikakor ne omenja prvič šele leta 1348, kot zapiše Curk²⁸, temveč vsaj med leti 1320 do 1329. Dokaz za to trditev najdemo v sicer nedatirani regesti listine, ki je ostala ohranjena v stubenberškem arhivu²⁹. Regesta se glasi: »Item, ain kauffbrieff umb hoff Sitmarenber ze Belen bey dem marcht, auch uber dye wissen dasselbs gelegen, von Ulrich Mortinger und Etn Schurprant gebrudern ausgangen auff Herdegen und Fridrichen von Pettau lau(tund)«. Govori torej o prodaji dvorca Žitenberg³⁰ pri trgu Velenje. Glede na to, da je ležal Žitenberg na vzpetini v neposredni bližini trga Velenje (današnjega Starega Velenja) in ne (današnje) Stare vasi, je v tej regesti nedvoumno mišljen trg pod grajskim gričem. Postaviti okvirno letnico pa nam pomagajo predvsem osebe, ki se v regesti pojavljajo. Najpomembnejši osebi sta brez dvoma ptujska brata Friderik VI. Ptujski in Hardegen Ptujski. Oba sta bila sinova Hartnida III., ki je umrl okoli leta 1316³¹. S tem smo že prišli do spodnje letnice nastanka listine, za natančnejše datiranje pa je potrebno vključiti še drugi bratski par Ulrika in Ota Mertingerja. Brata sta bila gradnika na gradu Ekenštajn in v tej vlogi se prvič pojavita med vovbrškimi va-

²⁴ Pirchegger 1882, str. 206.

²⁵ MDC VI, št. 349, str. 71. Pirchegger, Untersteiermark, str. 206 Ravnikar, Gospodje Turnski v 13. stoletju, Celjski zbornik 1992, str. 11.

²⁶ Curk, Trgi in mesta, str. 137.

²⁷ Več: Tone Ravnikar, Velenjski meščani v 13. stoletju?, Šaleški razgledi 8, Velenje 1992, str. 54 ss.

²⁸ Curk, Trgi in mesta, str. 138.

²⁹ Das Archiv des Hauses Stubenberg, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 35, Graz 1806, št. 24, str. 79.

³⁰ Tako se še danes imenuje grič SV od današnjega Starega Velenja nad Rdečo dvorano in otroškim igriščem, kjer je danes drevsnica.

³¹ Pirchegger, Die Herren von Pettau, ZHVT 42, Graz 1951, str. 18.

zali v listini leta 1320¹¹. Verjetno pa lahko Ota enačimo z Otom Ekenštajnskim, ki je leta 1314 skupaj s svojo ženo Offmain kupil utrdbo Šalek od Nikolaja Šaleškega in njegove žene Adelajde¹². Zadnjikrat pa lahko srečamo brata skupaj v listini iz leta 1329¹³, kasneje pa srečamo Ulrika v listinah samega ali v družbi z drugim bratom Ahacem. Očitno je, da je Oto umrl kmalu po letu 1329. To seveda govori, da je najbolj smiselno datiranje citirane regeste med leti 1320 in 1329. Se pravi, da je v začetku 14. stoletja trg Velenje brez dvoma že stal pod grajskim gričem. S to datacijo se strinja tudi Curk, ki pa postavlja tezo, da »civis de Weln«, ki se pojavljajo v listini iz leta 1264, označujejo še prebivalce Stare vasi, ki bi naj dobila trške pravice, ki se v začetku 14. stoletja prenesejo na novo nastali trg.

Poglejmo si, kaj o Velenju v 13. stoletju govorijo viri. Prvikrat se v virih pojavijo velenjski graščak leta 1270. Tega leta je Oto Kunšperški podelil v fevd Hainrichu de Strewichu, in njegovi ženi Kunigundi, njegovemu svaku Heinrichu pa posest Lizeyn. Kot priča se omenja »Gundacherus de Weln«¹⁴, isti pa se omenja še leta 1275 kot porok Gundakerju Kunšperškemu¹⁵. Pirchegger¹⁶ domneva, da sta Gundaker Velenjski in Gundaker Turnski ista oseba ter da sta bili torej gosposčini združeni v upravljanje ene rodbine. A Turn so posedovali Turnski in ne moremo se strinjati s Pircheggerjem, da so bili Turnski kunšperški ministeriali. To nenazadnje potrjuje tudi nadaljnja usoda obeh gosposčin, saj Turn leta 1296 dokončno preide v lastnino Vovbrških, medtem ko ostane Velenje do leta 1322 kunšperško. Tega leta pa ga Kunšperški zaradi ubožanja prodajo svojim sorodnikom Ptujskim skupaj s svojo drugo posestvijo, Hekenbergom. Tu pa smo prišli do povezave, ki nas morda pripelje bližje rešitvi. V istem obdobju, ko poznamo Gunterja Turnskega in Gunterja Velenjskega, se pojavlja v listinah tudi Gunter Hekenberški. In če velja, da nikoli ne srečamo skupaj v listinah Gunterja Turnskega in Gunterja Velenjskega, velja to tudi za Gunterja Hekenberškega in Gunterja Velenjskega, medtem ko se Turnski in Hekenberški pojavita skupaj v listini, nastali 2. oktobra 1312 na velenjskem gradu¹⁷. V njej ne najdemo kot pričre imenovanega nobenega velenjskega viteza, temveč ravno oba zgoraj imenovana Gunterja. Očitno je, da je eden od njiju upravljal za Kunšperške velenjsko gosposčino. Korak naprej pa nam pomaga še listina iz leta 1277¹⁸, v kateri zvemo, da je imel Gundaker Hekenberški svoja posestva tudi v Pesju pri Velenju. Iz teh svojih posesti je tega leta podelil eno kmetijo gornjegrajskemu samostanu, kot povračilo pa mu je samostan podelil v fevd dve kmetiji v Tešovi pri Vranskem, ki naj bi po njegovi smrti in po smrti njegove žene prišli nazaj v samostanske roke. Kako drugače naj bi Gundaker Hekenberški prišel do posesti v Pesju, če ne kot upravljalca velenjske gosposčine? To in pa skupna usoda, ki jo imata oba gradova v 14. stoletju, nas prepričuje, da je potrebno Gundakerja Velenjskega enačiti z Gundakerjem Hekenberškim in ne z Gundakerjem Turnskim¹⁹.

Velenje se v zgodovinskih virih prvič pojavi leta 1264 z že citirano listino, v kateri najdemo omenjene velenjske »meščane«. V seznamu prič se navajajo kot »...Gebhardus civis de Weln...Reynherus civis de Weln, Hermannus de Weln«²⁰. Medtem ko je za Gebharda in Rajharda nedvomno zapisano, da sta velenjska meščana, bolje bi bilo prevesti tržana, pa je Herman označen le kot Velenjski. Postavlja se vprašanje, ali je to zgolj naključno ali pa bi lahko Hermana

¹¹ MDC VIII, št. 561, str. 165. • Wolreich der Mertinger und sein pruoeder Schvorprant. . .

¹² RHSt št. 706, str. 191

¹³ Pirchegger, Untersteiermark, str. 224

¹⁴ UB IV, št. 378.

¹⁵ UB IV, št. 554

¹⁶ Pirchegger, Untersteiermark, str. 206.

¹⁷ RHSt, št. 435, str. 121

¹⁸ Orožen, Oberburg, str. 58.

¹⁹ Več o tem glej v Ravnikar, Turnski

²⁰ UB IV, št. 125, str. 79

Velenjskega povezali s Hermanom Hekenberškim, ki nastopa kot priča leta 1268 skupaj z Gundakerjem Turnskim?" Teza je sicer privlačna, vendar zaradi pomanjkanja ustreznih virov le težko dokazljiva. Ne glede na to pa vidimo, da z velenjsko gosposčino v 13. stoletju pri najboljši volji ne moremo povezati rodbine Vovbrških, temveč le Kunšperške in njihove sorodnike Ptujске. Posest Ptujskih v Šaleški in Savinjski dolini seveda ne izhaja iz njihovega ministerialnega odnosa s Salzburgom, temveč je gotovo plod njihove velike veljave, ki so jo imeli med štajerskimi plemiškimi rodbinami in jo lahko povezujemo z deželno knežjo posestvi, ki so jo Ptujski za svoje usluge (pretekle ali tiste, ki si jih je deželni knez šele obetal?) dobili. Se pravi, da moramo pri pregledu vovbrške posesti v Šaleški dolini izvezeti velenjsko gosposčino.

Preden zaključimo, še ena pripomba. Prav nič ne govori o tem, da je leta 1264 Stara vas mišljena kot trška naselbina in da naj bi se preselitev naselbine pod grajski grič izvedla šele v začetku 14. stoletja. Čeprav ni virov, ki bi nedvomno odgovorili na zastavljeno dilemo, že primerjava tloris Stare vasi in Starega Velenja (kot se oba dela Velenja imenujeta danes) govori o tem, da moremo trg iskati le na mestu Starega Velenja, saj je tloris Stare vasi izrazito vaški. Ravno tako nič ne govori o tem, da bi se trg Velenje razvil iz vasi Velenje s podelitvijo trških pravic. Če citiramo iz razprave Vasilija Melika o mestih na Slovenskem¹², moramo ugotoviti, da "... Tako na splošno kakor posebej za slovensko ozemlje je bilo ugotovljeno, da so meščanske naselbine nastajale večinoma in zlasti v starejših časih kot nova naselja izven vasi oziroma poleg vasi." Pri tem se Melik sklicuje na Zwittrov prispevek o isti temi¹³. V navedenih člankih avtorja naštejemo več primerov, s katerimi podkrepita svojo trditev. Mi pa lahko enak primer nastanka trga ob starejši vasi opazujemo tudi v Šaleški dolini, kjer se trg Šoštanj razvije ob starejši vasi Družmirje, v kateri pa še naprej ostane sedež farne cerkve in se ne prestavi v trško cerkev. Naj še pripomnim, da Družmirje tudi ni naslednik nekega sejemskega zaselka ob cerkvi sv. Mihaela¹⁴, temveč ravno tisti najstarejši kolonizacijski center zahodnega dela doline, v katerem se je razvila farna cerkev. O starosti vasi Družmirje priča tudi ime, ki se nam je ohranilo še v prvotni obliki, leta 1309 zapisano kot Tresimir in leta 1311 kot Stresimir¹⁵, ki priča o verjetno predmadžarski, slovenski kolonizaciji tega predela. Trg. Šoštanj pa se je razvil poleg vasi kot novo naselje¹⁶.

Prav verjetno je, da so pri podelitvi trških pravic Šoštanju konec 13. ali v začetku 14. stoletja imeli odločilno besedo vovbrški grofje, kot domneva Curk, medtem ko moramo to možnost za Velenje povsem zavreči. Gotovo pa je, da so bili Ptujski in z njimi njih bližnji sorodniki Kunšperški v 13. stoletju tako močna rodbina, da jim ni bilo težko izposlovati od deželnega vojvode dovoljenja za ustanovitev trga Velenje. Tu naj spomnim le na ustanovitev Ormoža, ki jo je izposloval približno v istem času (okoli 1273) Friderik Ptujski, po katerem je kraj tudi dobil nemško ime Friedau¹⁷. Potrebno je poudariti še nekaj. Čeprav je bil Ptuj in celotna posest Ptujskih v njegovi okolici v 13. stoletju, še posebej pa po smrti zadnjega Babenberžana Friderika II. leta 1246, mnogokrat epicenter madžarsko nem-

¹² UB IV, št. 287, 288 in 294. Prim. tudi Orožen, Das Benediktinerstift Oberburg, str. 48

¹³ Vasilič Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem, Zgodovinski časopis XXVI, zvezek 3—4, leto 1972, str. 299 ss. Citirano mesto je na str. 300.

¹⁴ Fran Zwittner, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Zgodovinski časopis VI—VII, leto 1952/53, str. 218 ss.

¹⁵ Curk, Trgi in mesta, str. 136.

¹⁶ RHSt, št. 63, str. 18 in št. 305, str. 85.

¹⁷ Naj na tem mestu opozorim na zelo nesrečno izbrano podnapisa k tlorisoma trgov Šoštanj in Velenje, kjer piše »Šoštanj (predfaza zaselek pri župni cerkvi svetega Mihaela) oziroma »Velenje (predfaza Stare Velenje)« v citirani knjigi J. Curka na str. 219 in 221. Oba podnapisa navajata bralca, ki ne pozna obeh krajev na sklop, da sta ti dve »predfazi« na zemljevidih tudi upodobljeni. Seveda ni tako, temveč sta upodobljena tloris obeh trških središč. Na zemljevidu Šoštanja župne cerkve sv. Mihaela sploh ni(!), ravno tako kot zaman iščemo na zemljevidu Velenja Stare Velenje, oziroma kot se imenuje danes, Stara Vas.

¹⁸ Pirchegger, Ptujski, str. 14. Curk, Trgi in mesta, str. 107.

ških vojn in bil tudi večkrat porušen ali vsaj poškodovan, sodi rodbina Ptujskih med najmočnejše rodbine na Štajerskem. Friderika Ptujskega najdemo pri vseh pomembnih dogodkih, ki se odvijajo v državi, njegov prispevek 200-tih konjenikov, ki jih je dal na voljo Rudolfu Habsburškemu leta 1276 v boju zoper Otakarja Premysla, pa ga postavlja v vrh štajerskega plemstva. Gotovo je, da moramo o moči rodbine Ptujskih sklepati ne samo ali ne predvsem njihovih posestih na Ptuj in v njegovi okolici, temveč v veliki meri tudi po njihovih posestih na Koroškem (Junska dolina) in tudi v Savinjski in Šaleški dolini!

Na tem mestu je potrebno še ugotoviti, da je vloga in pomen, ki ga Curk pripisuje Vovbržanom, preveličana. Tu bi želel opozoriti na delo Heinza Dopscha o vovbrških grofih¹¹, ki na novo analizira in osvetljuje nekatere elemente iz zgodovine te rodbine. V tem delu dokazuje (in dokaže), da je imel grofovski naslov, ki ga je rodbina nosila, titularni karakter in da torej Vovbržani niso posedovali svoje grofije, ki bi jih naredila neodvisne od deželnega kneza. V virih tudi ne najdemo nobenega indica, ki bi kazal, da so bili Vovbržani povezani neposredno s kraljevo posestjo, vemo pa, da so upravljali z vojvodsko. Vse to seveda v ničemer ne zmanjšuje njihove vloge, ki so jo imeli kot vodje tako imenovanega deželnega plemstva tako na Koroškem kot na Štajerskem, pa vendar je njihov pravni položaj v odnosu do deželnega kneza, kot je videti, (le) položaj največjih ministerialov. V to skupino pa nedvomno sodijo tudi Ptujski. Vse to še enkrat potrjuje, da imamo v Šaleški dolini v 13. stoletju opraviti z dvema rodbinama, ki sta obe lahko izposlovali trške pravice za svoj kraj!

Poskusimo še umestiti prodor Vovbržanov v Šaleško dolino v drugi polovici 13. stoletja v širši prostor. Ulrik Vovbrški se je leta 1270 poročil z Nežo, hčerko Gertrude Babenberške in Hermana IV. Badenskega, vojvode avstrijskega in štajerskega, ki je bila prvič poročena z vojvodo Ulrikom III. Španhajmom, ki umre leta 1269. Tako je bila Neža zadnja, ki je lahko zahtevala veliko babenberško dediščino. Gotovo je, da jo je dal Otakar poročiti z Ulrikom Vovbrškim tudi ali morda celo predvsem zato, da bi preprečil možnost Nežinega dedovanja. Ulrik kot »navaden«¹² grof je stal vendarle prenizko na lestvici, da bi lahko zahteval vojvodstvo zase. Otakar je mladoporočenca tudi takoj ob poroki prisilil, da sta se odrekla nasledstvu. Ni čudno, da že zelo zgodaj najdemo Ulrika v taboru 1273. leta izvoljenega nemškega kralja Rudolfa Habsburga. Vendar mu tudi to ne pomaga, saj ravna Rudolf po zmagi enako kot njegov predhodnik in leta 1278 zakonca, ki pričakujeta vsaj del pripadajoče jima dediščine, izplača tako, da jima podeli v fevd posestva Laško, utrdbo Klauenštajn, Žaženberg in Freudenek, toda brez moštva. Let 1286 je nato vojvoda Albreht vnovčil posest Laško Vovbržanom za 6000 mark srebra.

Ulrik Vovbrški je bil z rezultatom seveda silno nezadovoljen in je zato leta 1291 pristopil k veliki uporniški zvezi, ki so jo sestavljali nezadovoljni salzburški nadškof Konrad, bavarski vojvoda Oto, velik del štajerskega plemstva in tudi del koroškega plemstva. Proti Habsburžanom pa se obrne tudi oglejski patriarh. Upor so poskusili izkoristiti Čehi, katerih kralj Vencel II. zahteva dediščino po očetu Otakarju, ter Madžari, ki so po smrti kralja Ladislava IV., ki je bil zvest podanik nemškega kralja, izvolili za kralja Andreja III., izkoristili omenjeni upor in se osamosvojili. Upor je Albreht s pomočjo svojega tasta Meinharda Goriškega leta 1293 uspel zadušiti. Kako pomembna je bila za Ulrika Vovbržana zahteva po babenberški dediščini, govori dejstvo, da se je ravno on s svojimi pristaši najdlje upiral. Povsem zlomila pa ga je verjetno šele smrt njegove žene Neže 2.

¹¹ Heinz Dopsch, Die Grafen von Heunburg, Carinthia 116/1970, posebej str. 335 ss.

januarja 1295", po kateri se je umaknil na svoja posestva in (zagrenjen?) leta 1308 umrl.

Ulrik se je gotovo zavedal, da ne more postati dedič babenberške dediščine in vojvodskega naslova, verjetno pa je resno računal, da si bo uspel pridobiti Savinjsko marko, katere sedež, Celje, je bilo že prej v njegovih rokah. Sistematično si je krepil položaj v Savinjski dolini, leta 1286 prevzel Frideriku Ptujskemu odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom, s čimer je zaokrožil kontrolo nad Zgornjo Savinjsko dolino, kjer je imel že pred tem v fevdu Mozirje z okolico. Z zgoraj omenjeno podelitvijo posesti v Laškem, Zidanem Mostu, v okolici Prebolda in Hrastnika pa se je trdneje zasidral tudi v Spodnji Savinjski dolini. V okviru teh teženj pa moremo postaviti tudi pridobivanje in zaokroževanje posesti v Šaleški dolini, ki je služila tudi kot most med posestmi na Koroškem (Velikovec, Pliberk) preko Raven na Koroškem v Savinjsko dolino. V tem smislu ga je moralo močno prizadeti, ko mu vojvoda Meinhard, od leta 1279 tudi kraljevi upravitelj Savinjske doline, in njegov upravitelj Savinjske doline Konrad Auenstein leta 1292 odvzameta odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom. Kaže pa, da je našel Ulrik v Albrehtu razumevajočega zmagovalca, saj ni videti, da bi izgubil kaj svojih posesti. Leta 1296 pa pridobi nazaj tudi odvetništvo nad samostanom".

Če strnemo povedano, lahko ugotovimo, da so Vovbržani posedovali po letu 1268 kot alod posest Šoštanj in po letu 1296 posest gradu Turn. Leta 1282 so dobili v fevd krško posest Ekenštajn, leta 1288 pa tudi odvetništvo nad škalsko cerkvijo. Konec 13. stoletja pa izvemo tudi, da so odvetniki šentpavelskih posesti na Forhteneku. Njihova posest je bila osredotočena na severni in zahodni del Šaleške doline. Poleg trga Šoštanj so posedovali ali imeli v fevd še Škale, Družmirje, Gabrke, Ravne, Zavodnje, Bevče in Vinsko Goro ter del Topolšice. Vse te kraje srečamo navedene ali takrat ali kasneje kot dele omenjenih posesti. Še enkrat pa želim poudariti, da je gospostvo vovbrških grofov v Šaleški dolini omejeno le na čas druge polovice 13. in prvi dve desetletji 14. stoletja.

BESITZ DER GRAFEN VON HEUNBURG (VOVBRE) IN ŠALEKER TAL

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit der Problematik des Besitzes der Grafen von Heunburg in Šaleker Tal. In der Literatur galt es, daß sich mindestens ab dem 11. Jahrhundert ein großer Teil des Šaleker Tals im Besitz der Grafen von Heunburg befand. Der Autor überprüfte diese Behauptungen anhand der Urkunden und kam zu einigen neuen Feststellungen. Die Grafen von Heunburg wurden erst in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts zu Besitzern im Šaleker Tal. Als Alod erwarben sie nach dem Jahre 1268 Šoštanj und nach dem Jahre 1296 die Burg Turn. Im Jahre 1282 bekamen sie zu Lehen den Besitz von Krško Ekenštajn und in Jahre 1288 die Anwartschaft über die Kirche von Škale. Ende des 13. Jahrhunderts wurden sie auch Anwälte der St. Aulus Besitze auf Forhtenek. Die Besitze der Heunburger wurden im Nord- und Westteil des Šaleker Tals konzentriert. Neben dem Markt Šoštanj waren noch die Orte Škale, Družmirje, Gabrke, Ravne, Zavodnje, Bevče, Šentjanž (Vinska Gora) und ein Teil von Topolšica in ihrem Besitz oder sie bekamen es zu Lehen. Der Besitz der Heunburger im Šaleker Tal bedeutet ein Bindeglied zwischen den Besitzen der Heunburger in Kärnten und im Savinjaer Tal, wo sich die Heunburger gerade in der erwähnten Zeit einen neuen Mittelpunkt zu errichten begannen. Gleichzeitig mit der Erörterung der Besitze der Grafen von Heunburg, erläutert der Autor aufs Neue die Frage der Entstehung von Šoštanj bzw. die Frage der Ritter, benannt nach Šoštanj und bekräftigt die alte Behauptung, daß diese ihren Namen nach dem Ort Šoštanj erhielten.

¹¹ Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1282–1740, Graz 1942, str. 8–16. August Jaksch, Geschichte Karn-
tens bis 1335 II, Celovec 1929, str. 123–143. Alfons Dopich, Ein anhabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIOG
22/1901, str. 800–838.

¹² Orožen, Oberburg, str. 72.

O PROBLEMATIKI CERKVA Z VZHODNIMI ZVONIKI NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM

Jože Curk *

UDK 726.54(497.12 Štajerska)(091)

CURK Jože: O problematiki cerkva z vzhodnimi zvoniki na Slovenskem Štajerskem. (Zur Problematik der Chorturmkirchen von Slovenisch-Staierland.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 64 = 29(1992)1, str.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v sestavku analizira 22 romanskih cerkva z ozemlja Slovenske Štajerske, ki smo jih doslej imeli za kornozvonične, in ugotavlja, da je bilo med njimi le 14 takih že v zasnovi, 4 so to postale šele s svojo razširitvijo v 2. pol. 13. stol., 3 šele v času gotike in renesanse, 1 pa verjetno sploh ni bila kornozvonična. Med njimi sta obstajali trušenjska in babenberška skupina, nikakor pa ne laška, saj se je izkazalo, da je laška cerkev postala kornozvonična šele v 3. četrtini 13. stoletja.

UDC 726.54(497.12 Štajerska)(091)

CURK Jože: On the Problems of Churches with Belltowers towards the East in Slovenian Styria. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 64 = 29(1992)1, p.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this essay, the author analyses 22 romanesque churches in the territory of Slovenian Styria. These churches were so far considered to have corn-shaped belltowers. It is found that 14 were such at the time of the project design, 4 became such after their expansion in the second half of the 13th century, 3 did not become such until the period of the gothic and the renaissance, whereas 1 probably was not corn-shaped in the belltower at all. Among them there have remained the Trušenj and the Babenberg group, and certainly not the Laško one, as it has been found that the Laško church did not become cornshaped until the third quarter of the 13th century.

O naši romanski cerkveni arhitekturi je bilo v zadnjih desetletjih precej napisanega. Glavna zasluga za to gre dr. Marijanu Zadnikarju, katerega knjiga *Romanika v Sloveniji* (DZS 1982) predstavlja njen najboljšežnejši tipološki in morfološki pregled. Ta sicer ponuja zbrano znanje, kolikor ga je omogočila »vsakršna zmogljivost enega samega človeka«, vendar pa je preozko zastavljen, da bi ob morfološki deskripciji in tipološki razvrstitvi objektov zmogel poseči tudi v analitičen prikaz razvoja takratne cerkvene organizacije, ki gotovo ni bila brez vpliva na število, umestitev in značilnosti naših najstarejših cerkva. To je povzročilo, da je, vsaj kar zadeva arhitekturo Slovenske Štajerske, problematičnih več avtorjevih zaključkov. O njih sem že pisal v oceni »O novejših raziskavah romanskega cerkvenega stavbarstva na Slovenskem Štajerskem« (ČZN NV 20/1984 p. 137–145) in jih tu ne bom ponavljal. Gre za:

a. tipološko skupino triladijskih slopnih bazilik v (Celju), Mariboru in Ptujju, za katere se je izkazalo, da imajo vse enoladijske romanske zasnove,

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar, Ljubljana

- b. za tkim. »laško skupino«, ki ne obstaja v smislu avtorjeve interpretacije, na kar je opozoril že Ivan Stopar v sestavku K problematiki t. i. Laške skupine (Razmišljanja ob novih stavbnogodovinskih odkritjih) ZUZ NV 17/1981 p. 9–31,
- c. za nekatere »neopredeljene« in precej »spregledanih« cerkva, med katerimi so tudi take, ki so izven avtorjeve tipologije in jih je zato preprosto izpuštil,
- d. ter za cerkve z vzhodnimi (kornimi) zvoniki, o katerih bomo govorili v našem sestavku.

Če strnemo našete pomisleke, spoznamo, da avtorjeva morfološka analiza za vrsto cerkva ne vzdrži preciznejših arhivskih in terenskih raziskav. To sicer bistveno ne spreminja celovite morfološke podobe naše romanske cerkvene arhitekture, ki jo je avtor razčlenil v 7 tipskih gradbenih skupin, pač pa njeno genetično prerazporeditev, ki ji je treba dodati kot osmo skupino vsaj še cerkve brez posebnih oltarnih prostorov.

Med enoladijskimi cerkvami avtor ločuje tri gradbene tipe, h katerim dodaja še nekaj neopredeljenih cerkva. Gre za:

1. tip cerkva s polkrožnimi oltarnimi prostori, navadno v obliki sferično obokanih apsid (Dobrovlje, Dravinjski Vrh, Govce, Pernovo, Svete gore, Šmarjeta pri Laškem),
2. tip cerkva s pravokotnimi oltarnimi prostori, redkeje ravno stropnimi, pogosteje banjasto ali križno (rebrasto) obokanimi (Bistrica ob Sotli, Brda, Cirkulane, Dravinjski Vrh, Golavabuka, Jedert pri Gotovljah, Koritno, Loka, Pečica, Polzela, Ribičje, Sevnica, Šoštanj),
3. tip cerkva s kornimi zvoniki (Braslovče, Dravograd, Grajska vas, Laško, Lengen, Prevalje, Radeče, Ravne, Slov. Bistrica, Strmec, Sv. Mohor na Kozjaku, Šentilj pod Turjakom, Šentjanž pri Dravogradu, Šmarje pri Jelšah, Šmartno pri Velenju, Šmartno na Pohorju, Šmiklavž pri Vodrižu, Velika Nedelja, Vuzeznica, Zavodnje pri Šoštanju, Zidani most),
4. skupino tipološko neopredeljenih cerkva (Črešnjevec, Dovško pri Senovem, Dovže pri Turjaku, Hoče, Podlipje nad Muto, Poljčane, Ptuj—Ožbalt, Slivnica, Slovenj Gradec, Šempeter v Savinjski dolini, Tomaška vas, Trnovec nad Sevnico).

Gre torej za $6 + 13 + 21 + 12 = 52$ cerkva, od katerih jih je bolj ali manj ohranjenih $5 + 12 + 16 + 12 = 45$, 7 pa jih je arhivsko dokazanih.

Vsi trije osnovni tipi cerkva so različnega geografskega porekla in tudi časovno niso hkratni. Gotovo je apsidni (mediteranski) tip starejši od drugih dveh, ki se pojavita pri nas šele po sredini 12. stoletja in razširita v 13. zaradi spremenjenih liturgičnih potreb, ki so zahtevale prostornejše oltarne prostore, kot so jih lahko nudile polkrožne apside. Izjemi sta le cerkvi v Hočah in v Bistrici ob Sotli, ki sta najbrž že od vsega začetka imeli pravokotna oltarna prostora. Oba celinska tipa sta se uveljavila predvsem na ozemlju jugozahodne Štajerske in severovzhodne Dolenjske, torej na območju starih Dravske in Savinjske marke, kar govori o njuni vplivni povezavi s Koroško, zlasti z Junsko grofijo. To povezavo je prekinilo šele leto 1311, ko se je habsburška Štajerska razširila do Save, oziroma leto 1322, ko so izumrli junjski grofje iz Vovber, ki so bili med drugim tudi zavetniki krške škofije. S tem se je obravnavano ozemlje bolj odprlo vplivom severa in po letu 1335 habsburškemu prodoru proti Jadranskemu morju. Zgodnja gotika, ki je delno nastopila že v 2. pol. 13. stoletja, je dokončno zmagala, uveljavila poligonalno sklenjene eno-, dvo- in večpolne presbiterije (dolge kore), križno-rebraste oboke, ob presbiterijih ali pred oziroma ob ladjah stoječe zvonike in ob presbiterije prislonjene zakristije, ki jih romanske cerkve večinoma še niso poznale.

Preden sta se pravokotni oltarni prostor in korni zvonik po sredini 12. stoletja dokončno uveljavila, so pri nas cerkve nastajale že blizu 200 let. Kakšne so bile? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, moramo bežno skicirati cerkveno organizacijo obravnavanega ozemlja med 2. pol. 10. in 2. pol. 13. stoletja, ko so tudi Ormoške gorice, Haloze in Brežiški kot (polje) po zadnjem poskusu madžarskega kralja Bele IV., da jih pridobi nazaj (1254–60), dokončno pripadle nemški državi oziroma štajerski vojvodini.

Predvsem je reka Drava obravnavano ozemlje od leta 811 delila na salzbursko in oglejsko metropolitijo, državna meja, ki se je okoli leta 1200 ustalila na mursko-sotelski črti, pa od madžarsko-hrvaškega kraljestva oziroma zagrebške škofije, ustanovljene leta 1094. Obravnavano ozemlje so zasedale Junska grofija kot del koroške vojvodine ter Dravska in Savinjska marka kot njeni pokrajini, ki pa sta se leta 1147 in 1311 priključili Štajerski, enako kot leta 1362/63 tudi vzhodni del Junske grofije, ki je ležal tostran Karavank (Mislinjska dolina). Cerkevno je bilo to ozemlje urejeno tako, da so se meje prvih pražupnij večinoma pokrivale z mejami omenjenih grofij. Severno od Drave so bile pražupnije v (Andražu, Lipnici) in Ptuj, južno od Drave pa v (Pliberku), Šmartnem, Hočah, Šempetru, Ponikvi in v Laškem. Iz teh matičnih pražupnij (Ursprungspfarrren) so se do konca 12. stoletja izdvojile vse ostale (Urfparrren), ki so večinoma nastale pri lastniških cerkvah — severno od Drave v (Labotu), Mariboru, Jarenini, (Vogavi) in Radgoni, južno od Drave v Libeličah, Starem trgu, Konjicah in Slivnici ter v Gornjem gradu, Braslovčah, Škalah, Novi cerkvi, Rogaški Slatini, Pilštanju in Vidmu. V začetku 13. stoletja se jim je kot zadnja pridružila cerkev v Veliki Nedelji. Iz povedanega sledi, da se je v teku dveh stoletij mreža pražupnij zgostila s prvotnih 9 na 25, od katerih danes 3 ležijo onkraj državne meje (Pliberk, Lipnica, Vogava), sedež labotske se je leta 1237 preselil v Dravograd, sedež šempeterske leta 1256 v Žalec, sedež radgonske pa leta 1498 iz Gornje Radgone v mesto Radgono.

Po logiki celovitosti upravnih območij so pražupnije postopoma nastajale ena iz druge vzporedno z razvojem njihovih dejavnosti, ki so privzemale vedno bolj organizirane cerkveno-upravne oblike. Da so lahko nastale in se ohranile, so morale imeti zagotovljene primerne dohodke, najprej v obliki zmanjšane »slovenske«, od časov patriarha Sigharda in nadškofa Gebharda I. (okoli leta 1070) pa polne cerkvene desetine. Za vse matične pražupnije velja, da so nastale pri misijonskih postajah (cerkvah) obeh metropolitij, za druge pa, da so sicer nastale pri lastniških cerkvah visokorodnega in cerkvenega plemstva, a so s prevzemom kanoničnih pravic matičnih pražupnij prešle v oblast metropolitov. Glede ureditve odnosov med lastniki cerkva in metropolitijami je pomembno obdobje nadškofa Konrada I. (1106–47) in patriarha Peregrina I. (1131–61), ko je nadškof leta 1132 priznal patriarhu desetino od svojih in krških posesti na njegovem območju, leta 1146, ko se je patriarh sporazumel s Spanheimi glede desetine od pražupnij Hoče, Slivnica in Konjice, ter okoli leta 1150, ko je enako uredil z Vovbržani glede pražupnij Škale, Braslovče, Šempeter ter delov pražupnij Gornji grad (Mozirje) in Ponikva (Lemberg). Pražupnij Nova cerkev in Križ v Slatini tedaj še ni bilo, njuno ozemlje je sodilo pod pražupniji Šempeter in Ponikva.

Če se preselimo na začetek 14. stoletja, ugotovimo, da je bilo takrat na obravnavanem ozemlju 23 pražupnij, 15 župnij, približno 30 vikariatnih in okrog 70 podružnih, torej skupaj približno 140 cerkva. Med podružnimi cerkvami je v tem času šlo predvsem za (lastniške) cerkve zemljiških gospodov, ki po svojstvu in arhitekturi pogosto niso presegale značaja »kapel«, čeprav so bile večkrat opremljene z lastnimi duhovniki-kapelani. Z nastankom samostanov, ki so se razen benediktinskih in kartuzijanskih množičneje pojavili šele po letu 1215 (dominikanski, minoritski, avguštinski, malteški, križniški), so se tudi pri nas uveljavile večje in stilno naprednejše arhitekture, ki so k nam prinesle francoske, italijanske

in avstrijske slogovne vplive. Povprečna cerkvena arhitektura pred njihovim pojavom pa je bila skromna, pogosto celo še lesena, kar velja zlasti za podeželske podružnice, medtem ko so praprunje in župne ter zahtevnejše lastniške cerkve seveda bile zidane. Domnevati smemo, da je obdobje nadškofov Konrada I. in Eberharda I. (1106–64) ter patriarhov Peregrina I. in Ulrika II. (1131–82), ko je leta 1131 zavlada mir z Madžari, dokončno uveljavilo visokoromansko zidano arhitekturo z ravno kritimi ladjami in do konca 12. stoletja še pretežno apsidalnimi oltarnimi prostori. Predtem pa so do začetka 12. stoletja nastajale cerkve, ki jih lahko označujemo kot zgodnjeromanske in predromanske, ker še niso imele enovitega sloga. Te cerkve so se večinoma že do konca 13. stoletja umaknile novim, poznoromanskim in zgodnjegotskim stavbam, ki so pogosto še ohranjene v zasnovah njihovih sedanjih arhitektur.

Posebno mesto med njimi pripada skupini cerkva z vzhodnimi zvoniki, v katero po dr. Zadnikarju uvrščamo 15 bolj ali manj ohranjenih cerkva: v Dravogradu, Kozjaku, Laškem, Legnu, Prevaljah, Ravnah, Slov. Bistrici, Strmcu, Šentilju pod Turjakom, Šentjanžu pri Dravogradu, Šmarju pri Jelšah, Šmartnem na Pohorju, Šmiklavžu pri Vodrižu, Veliki Nedelji in Vuzenici. Arhivsko izpričanih je 6: v Braslovčah, Grajski vasi, Radečah, Šmartnem pri Velenju, Zavodnjah pri Šoštanju in Zidanem mostu. V njihovi tradiciji je zgrajena cerkev v Zrečah, vzhodne zvonike pa so naknadno dobile 4 cerkve: v 16. stol. sv. Mohorja v Šoštanju, v 17. stol. sv. Miklavža pri Jelšah in sv. Urbana na Dobrovljah, v 18. stol. pa sv. Krištofa na Gramnu pri Laškem.

Kornozvonične cerkve so se na salzburškem cerkvenem območju pojavile po zaključenih investiturnih bojih, ki so se sicer končali leta 1122 z zmago cerkvene stranke, a so močno prizadeli prav to območje in zlasti Koroško. Sledilo je obdobje širokopotezne kolonizacije, ki jo je spremljala razgibana cerkvena gradbena dejavnost, katere glavna pospeševalca sta bila salzburški nadškof Konrad I. (1106–47), po rodu iz Bavarske, in krški škof Roman I. (1131–67), koroški domačin. Pri tej dejavnosti ni šlo le za postavitev velikega števila novih cerkva, ampak tudi za višjo kvaliteto njihove izvedbe, zato z njuno gradbeno dejavnostjo upravičeno povezujemo uveljavitev visoke romanike na Koroškem in nekaj skromnejše na Štajerskem. Z nastankom novih cerkva ali prezidavo starih naj bi se potrdila avtoriteta cerkve ter se z uvedbo stolpov nad oltarnimi prostori tudi vidno izrazila v pokrajini. Motiv vzhodnih zvonikov je prišel k nam iz osrednjih umetnostnih pokrajin nemškega cesarstva (Frankovske, Švabske, Bavarske), iz »propagandnih« razlogov pa so ga pospeševali oba cerkvena kneza in njuni nasledniki. Njihov koncept je bil sorazmerno preprost: nad oltarnim prostorom, s slavalokom ločenim od ladje, se je dvigal zvonik s piramidasto streho, ki je bil dostopen le z ladjinega podstrešja.

Prvi historično dokazani kornozvonični cerkvi v Ottmanachu, posvečeni leta 1134, je do začetka 14. stoletja sledilo na Koroškem (večinoma med Beljakom, Velikovcem in Krko) približno 60, na Slovenještajerskem okoli 20 cerkva, v obeh deželah pa so posamično nastajale vse do baroka. Med njimi so bile nekatere starejše obogatene še z apsidami, mlajše pa s kornimi kvadrati. Na Koroškem je med prvimi najstarejša ohranjena v Lendorfu pri Celovcu iz sredine 12. stoletja, pri nas pa v Dravogradu iz približno leta 1170, med drugimi ni pri nas ohranjena nobena, a so obstajale v Laškem, Strmcu, Šmarju in Vuzenici v sekundarni fazi ter v Radečah in Zidanem mostu v primarni. Med kornimi zvoniki je najbolj znan zvonik cerkve sv. Ruperta v Velikovcu, katere ladja je iz 11. stoletja, njen vzhodni del z zvonikom pa šele iz 2. pol. 12. V originalnem delu ima stene razčlenjene z lizenami, ločnim zidcem in slepimi arkadnimi loki, vendar je bil pozneje povišan ter leta 1857 v zvonovi etaži prezidan in zaključen z oktogonalm nad-

zidkom. Pri manjših cerkvah so korne zvonike nadomeščali leseni strešni stolpiči, ki so z vzhodno lego spominjali na svoje zidane vzornike.

Romanika na Slovenskem Štajerskem razen vzhodnih tipov zvonikov drugih ni poznala. Zahodni zvoniki (enojni v Konjicah, Slatini in Vidmu, dvojni v Celju) so se pojavili šele na začetku 14. stoletja, stranski (v Hočah) ali celo samostojno stoječi (v Slivnici) pa v 15. Stolpa pred cerkvama v Mariboru in Ptujju nista bila cerkvenega, ampak mestnega izvora; šele pozneje sta bila funkcionalno priključena k njima. Iz tega sledi, da zidanih zvonikov, teh daleč vidnih znakov krščanskih kulturnih pokrajin, pri nas pred 2. polovico 12. stoletja ni bilo. (Za zvonik na Krnskem gradu se je izkazalo, da ni karolinški, ampak romanski, za domnevne v Braslovčah pa, da je nastal šele proti koncu 14. stoletja). Da so imeli liturgičen pomen in ne obrambnega, saj so obeleževali oltarni prostor kot stolpasto poudarjeno bivališče Boga (castellum Dei, Gottesburg), ni treba posebej poudarjati. Da so se pri tem včasih spajali z obema osnovnima tipoma cerkvenih zaključkov (apsido in kornim kvadratom) in da je ob tem prišlo do raznih kombinacij, je bilo že ugotovljeno. Preden preidemo na opis tovrstnih cerkva pri nas, je nujno opredeliti njihovo veljavno tipsko oznako. Nemci jih označujejo kot Chorturmkirchen, mi pa kot kornozvonične cerkve ali kot cerkve z vzhodnimi (kornimi) zvoniki. Ta oznaka pa pomensko ni povsem točna, ker je treba pri razvoju vzhodnih zvonikov ločiti dve fazi. Dvoetažnim »stolpom« iz prve faze bi najbolj ustrezal naziv vzhodnih ali kornih empor, trietažnim »stolpom« iz druge faze pa naziv vzhodnih ali kornih stolpov. Takšni oznaki uporabljajo tudi Nemci (Chorwerk — Chorturm). Pravi zvoniki (Glockentürme) v gradbenem in funkcionalnem smislu besede so se namreč uveljavili šele v 14. stoletju, ko so postali znatno višji ter so dobili večje zvonove line in več zvonov. V času romanike pa so maloštevilni in majhni zvonovi zasedali le manjše dele njihovih vrhlinj etaz, osvetljenih z malimi enojnimi, le redko z dvojnimi zvonovimi linami, zato so navadno služile tudi za druge potrebe: bivališča cerkovnikov, shrambe orodja in živil ter podobno. Trojne zvonove line so se pojavile šele pri stolpu konjiške pražupne cerkve, a ta je bil že zgodnjegotski iz začetka 14. stoletja in že pravi štirietažni zvonik.

1. Pražupna cerkev sv. Vida v Dravogradu (1177) je nastala med leti 1167—71 kot trušenjska lastniška cerkev, ki je leta 1237 postala sedež labotske pražupnije, kapitlja in proštije ter bila leta 1244/45 vključena v lavantinsko škofijo. Obsegala je celotno sedanjo ladjo z ravnim stropom in gosposko zahodno emporo, dvoetažni vzhodni stolp, ki je komaj presegal višino njenega strešnega slemena, in apsidu. V 1. četrtini 17. stoletja so apsidu zamenjali s pravokotnim oltarnim prostorom, povišali stolp za vrhno etažo, obokali ladjo in domnevno že takrat zamenjali staro gosposko emporo z zidano pevsko. Zadnja obnova iz leta 1985 je cerkev pretežno vrnila v prvotno stanje. Ker je zvonik zraščan z ladjino slavaloločno steno, je zagotovo nastal hkrati z njo. Cerkev sv. Vida je najstarejša cerkev z vzhodnim stolpom in apsidu pri nas. Njen import s Koroške je povezan s Trušenjskimi gospodi, stransko vejo Spanheimov, ki so živeli na gradovih v Zgornjem in Srednjem Trixnu severozahodno od Velikovca.

2. Podružna cerkev sv. Mohorja na Kozjaku (1412) je nastala kot kapela bliznjega leberskega gradu Irštajna. Kornozvonična cerkev s prečno pravokotnim oltarnim prostorom služi od leta 1870 kot presbiterij povečane cerkve. Polkrožen slavalok, nekoliko zalomljen banjasti obok in suličasto okno zvonice govore za njen nastanek v zadnji tretjini 13. stoletja.

3. Pražupna cerkev sv. Martina v Laškem (1257) je sedež matične pražupnije, ki je bila obnovljena po končanih madžarskih vojnah ob koncu 10. stoletja. Vendar se ni od prvotne cerkve ohranilo prav nič, saj je srednja ladja sedanje šele iz 12. stoletja. Opremljena je bila s strešnim stolpom in se skoraj gotovo za-

ključevala z apsidno. V 3. četrtini 13. stoletja so ji to odstranili skupaj z vzhodno steno ladje in postavili čokat dvoetažni stolp z neznanim, vendar najbrž pravokotnim oltarnim prostorom. Oba slavaloka in zvončin obok, ki je za okoli 2,5 m presegal ladjin strop, potrjujejo takšno zaporednost nastanka. Ob koncu 13. stoletja so prizidali severno ladjo, v 1. pol. 14. stoletja južno. Ob tem so dvignili srednjo ladjo in povišali zvonik za tretjo etažo (s sedaj zazidanimi velikimi zvonovimi linami) ter vso cerkev prekrili s skupno sedlasto streho, ki je segala skoraj do vrha povišanega zvonika. Iz povedanega sledi, da naša cerkev v zasnovi ni bila kornozvonična stavba, ampak je to postala šele s prizidavo vzhodnega stolpa po sredini 13. stoletja, ki je zamenjal njeno prvotno apsidno.

4. Podružna cerkev sv. Jurija v Legnu pri Slovenski Gradcu (1471) je nastala kot kapela bližnjega gradu Gallenhofna. Je značilna kornozvonična cerkev, ladja in prečno pravokotna zvonica-oltarni prostor sta imela raven strop. Koncept stavbe, način zidave ter lega in oblika ladijskih oken govore za nastanek v 13. stoletju, rahlo zašiljen živorobi slavalok pa jo določneje datira v njegovo 3. četrtino.

5. Župna cerkev Marije na Jezeru v Farni vasi pri Prevaljah (1335) je še toliko ohranjena v novi cerkvi iz leta 1890, da jo je mogoče rekonstruirati. Obsegala je ravno krito ladjo in trietažni korni zvonik, ki je za preko 3,5 m presegal ladjino strešno slame. Njegovo zvonico-oltarni prostor prekriva križni obok s paličastimi rebri in z gladkim okroglim sklepnikom, ki jo datira v zadnjo tretjino 13. stoletja.

6. Župna cerkev sv. Ilje v Ravnah na Koroškem (1331), ki je do leta 1861 sodila v prevaljsko župnijo, je obsegala poznoromansko pravokotno ladjo in neznan oltarni prostor, ki ga je leta 1622 nadomestil korni zvonik, vzdan v ladjino vzhodno stranico (integram novam turrim struxit) po vzoru župne cerkve v Prevaljah. Cerkev torej v romanski zasnovi ni bila kornozvonična, ampak opremljena le s strešnim stolpom.

7. Župna cerkev sv. Jerneja v Slovenski Bistrici se prvič omenja leta 1240. Od njene prvotne stavbe sta ohranjeni le zahodna in severna stena zvonika ter severna in deloma zahodna stena ladje, ki so jo med leti 1532–49 razširili do sedanje velikosti in najbrž dvoladijsko obokali, med leti 1717–30 pa barokizirali. Zvonik, ki je komaj presegal slame prvotne ladjine strehe, so ob poznogotski razširitvi ladje povišali za tretjo etažo, leta 1866–68 pa večinoma podrli in postavili sedanjega. Koncept cerkve, njena zidava in prva omemba govore za njen nastanek v 1. tretjini 13. stoletja.

8. Pražupna cerkev sv. Lenarta v Strmcu, v Pustinji ali tudi v Novi cerkvi (1236), ki je po tradiciji nastala leta 1141, se preko svoje desetine prvič posredno omenja leta 1173. Njena najstarejša stavbna zgodovina je razvidna iz njene gradbene strukture. Ladjino ostenje, sestavljeno iz lomljencev in prodnikov, govori za njen nastanek okoli sredine 12. stoletja, zvonik s plastovito gradnjo iz klesancev pa je značilen za sredino ali 3. četrtino 13. stoletja. Zvonik z neznan oblikovano zvonico (najbrž križnorebrasto obokano) so k ladji prizidali tako, da so ga vstavili v njeno vzhodno stranico, ki jo je s svojim ostenjem v celoti zasedel. To je pogojilo nastanek tlorisno zajetnega in čokatega zvonika (8,8 × 8,8 oziroma 6,2 × 6 m), ki je komaj presegal višino sedanjega poznogotskega presbiterija, v katerega je vključen. Vprašanje, ali je bila njegova zvonica vase zaključena ali podaljšana v pravokoten oltarni prostor, je brez sondaže nerešljivo, skoraj gotovo pa se je ladja pred prizidavo zvonika zaključevala z apsidno. Cerkev v Strmcu je torej podobna kot več drugih cerkev (v Laškem, Šmarju in Veliki Nedelji) šele v drugi fazi svojega stavbnega razvoja postala kornozvonična.

9. Župna cerkev sv. Ilje v Šentilju pod Turjakom (1296) hrani od prvotne stavbe le še korni stolp in severovzhodni vogal ladje, vse drugo pa je novogradnja iz leta 1815, ko so tudi zvoniku nadzidali tretjo, zvonovo etažo. Njegovo zvoni-

co pokriva križnorebrasti obok s preprostim okroglim sklepnikom, z vogalnimi geometričnimi konzolami in močnimi žlebastimi rebri, kar jo datira v zadnjo petino 13. stoletja.

10. Župna cerkev Janeza Krstnika v Šentjanžu pri Dravogradu (1263) je v sedanji sestavi baročno povečana gotska stavba, ki hrani v svoji zasnovi še prvotno skoraj gotovo krstno cerkev s kornim stolpom in z majhno kvadratasto ladjo. Medtem ko so njen prvotno trietažen, v pozni gotiki povišan zvonik v vrhnji etaži osvetljevale tri sedaj zazidane, polkrožno sklenjene biforne zvonove line, njegovo zvonico pa dve zašiljeno sklenjeni okni, pokriva slednjo križno-grebenasti obok, sestavljen iz križajočih se zašiljenih banj. Vse to in skoraj gotovo enako zašiljen prvotni slavalok govore za nastanek cerkve po sredini 13. stoletja.

11. Župna cerkev Device Marije na Jezeru v Šmarju pri Jelšah, ki se prvič omenja leta 1236, je skoraj v celoti ohranjena v sedanji cerkvi, barokizirani pred letom 1721 in povečani v letih 1878–79. Njen podolžno pravokotni, leta 1804 nadzidani zvonik je imel na vzhodni strani prizidan pravokoten ali morda celo že poligonalno sklenjen oltarni prostor. Njegov kamniti venec, viden na podstrešju, govori s svojo profilacijo za njegov nastanek okoli leta 1300, kar kaže, da je ladja razen slavalocne stene starejša od trietažnega zvonika, najbrž še iz 1. tretjine 13. stoletja. Iz tega sledi, da cerkev v prvi fazi ni bila kornozvonična, ampak opremljena z domnevno pravokotnim oltarnim prostorom in s strešnim stolpom.

12. Župna cerkev sv. Martina v Šmartnem na Pohorju (1252) je eden najbolje ohranjenih primerov kornozvonične cerkve pri nas, čeprav so ji v 18. in 19. stoletju podaljšali ladjo, prizidali kapeli in zakristijo ter leta 1689 povišali zvonik za sedanjo zvonovo etažo. Njen podolžno pravokotni čokati zvonik hrani v zvonici križnorebrasti obok s kvadratastimi rebri in kotnimi konzolami v obliki kapitelov, ki jih že krase brstni in polžasto zaviti listi. To in ozek, zašiljen, živorobi slavalok govore za postopen nastanek cerkve (najprej ladje in nato zvonika) v 2. tretjini 13. stoletja. Na to kaže tudi oznaka kraja, ki je bil v deželno knežji, do leta 1246 babenberški posesti, saj se leta 1227 še imenuje po županu Jebenu, leta 1265/67 pa že po cerkvi.

13. Župna cerkev sv. Miklavža pri Vodrižu, ki se kot lastniška cerkev z duhovnikom omenja šele leta 1399, je nastala pri oglejskem gradu Vodrižu, katerega fevdniki Hebenstreiti se skupaj z gradom prvič omenjajo leta 1338. Ker koncept gradu in njegova gradnja govore za zgodnjegotski nastanek, ga lahko datiramo kvečjemu na konec 13. stoletja, cerkev, ki je nastala v zvezi z njim, pa na začetek 14. Njena ladja in kvadratast oltarni prostor z zvezdastim poznogotskim obokom sta še ohranjena v sedanji barokizirani cerkvi, opremljeni z zahodnim zvonikom. Vendar pa starejša konzola, ki se nahaja v oltarnem prostoru, govori za njegov prvoten križnorebrasti obok, ki potiska nastanek cerkve v 1. četrtino 14. stoletja. Njegovo nekaj debelejšo ostenje, ki je dosegalo zunanjo širino ladje, je nastalo zaradi nošenja oboka in ne nujno zvonika, saj za njegov obstoj ni nobenih dokazov. Vodriž ni bil nikoli trušenjski, ampak oglejski in po letu 1363 deželno knežji. Bil je patron in fogt cerkvice, ki je spadala pod starotrško pražupnijo (tako leta 1447) ter se leta 1498 omenja kot sedež vikariatne župnije.

14. Pražupna cerkev sv. Trojice, od približno 1280 tudi Device Marije v Veliki Nedelji (1222), je postala kornozvonična šele v tretji fazi svojega gradbenega razvoja. Jedro cerkve sta banjasto obokano pritličje zvonika in apsida, ki sta prvotno sestavljala kapelo madžarskega izvora, za kar govori tudi ohranjena plastika. Enako visoka, vendar širša ladja je ob njej nastala morda šele po letu 1200, ko so jo Ptujčani spremenili v lastniško cerkev, a jo že okoli leta 1210 podarili križnikom ter jim leta 1235 prepustili tudi njen patronat. Ti so okoli leta 1280 korni prostor s komaj nekaj več kot meter debelimi stenami stolpasto nadzidali za nadstropje, ladjo pa podaljšali in na zahodnih vogalih opremlili s talnim zidcem.

Ob tem so staro ladjo nekoliko dvignili in strmo ostrešili, kot dokazuje sled njene strehe, ki sloni kot prva na zahodni steni zvonika. Medtem ko kaže romanski del zvonika sicer nepravilno, vendar plastovito izvedeno gradnjo, kaže zgodnjegotski polimorfno gradnjo z uporabo drugačnega kamnja. S to prezidavo je cerkev postala skoraj enkrat večja, na vzhodu pa je dobila zvonik, ki je komaj presegal sleme ladjine strehe. Nadaljnji razvoj cerkve ni problematičen, zato je za vsebino sestavka nezanimiv.

15. Župna cerkev sv. Miklavža v Vuzenici je lebenausko-trušenjskega izvo-ra. Prvič se sicer omenja šele leta 1238, a je verjetno nastala že kmalu po letu 1161, ko so ti postali lastniki Vuzenice. Gre za okoli 6 m visoko ladjo, katere prvotni portal je še ohranjen, ne pa oltarni prostor, ki ga je proti koncu 12. stoletja nadomestil okoli 10 m visok dvoetažni korni stolp z ravno stropno zvonico, ki je bil vstavljen v ladjino vzhodno stranico in ga zato lahko imamo za drugo fazo v njenem stavbnem razvoju. To zvonico so v 3. četrtini 13. stoletja križnorebrasto obokali in ji na vzhodu prizidali poznoromanski oltarni prostor, najverjetneje pravokotne oblike. Potem ko so cerkvi po letu 1360 prizidali severno kapelo, je v času Celjanov (1374–1456) ob koncu 14. stoletja doživela svojo veliko prezidavo. Takrat so ji dvignili ladjo za okoli 1,8 m, jo podaljšali za 8 m proti zahodu, prizidali Križevo kapelo, dvignili zvonik za dve etaži, mu zvezdasto obokali zvonico, gotško predelali oba slavaloka ter prizidali sedanji presbiterij in zasnovo sedaj razširjene zakristije. Ob koncu 15. stoletja so še enkrat dvignili ladjo za 0,9 m in jo zvezdasto obokali, zvoniku pa dodali zvonovo etažo z zašiljenimi zvonovimi linami. Iz tega sledi, da je cerkev, enako kot tista v Šmartnem na Pohorju, sicer enovitega, vendar dvofaznega nastanka, saj je ladja nastala nekaj pred zvonikom. Od neohranjenih kornozvoničnih cerkva je treba omeniti:

16. Pražupna cerkev Marijinega Vnebovzetja v Braslovčah, ki se prvič omenja leta 1140, je v ladji še iz 11. stoletja. Njen vzhodni zaključek ni ohranjen, vendar je bil skoraj gotovo apsidalen. Vizitacijski zapisniki iz 17. stoletja navajajo mere njenega srednjeveškega presbiterija v razmerju 21:9 (cubitos). Če to razmerje prenesemo v tloris, ugotovimo v nasprotju z dr. Zadnikarjem, da je šlo za dvopolni presbiterij s 5/8 zaključkom iz 2. pol. 14. stoletja, ki je imel nad prvo obočno polo nadzidan zvonik, podobno kot presbiterij v Gornjem gradu. Zato o braslovški cerkvi kljub vzhodni legi njenega strešnega stolpa ne moremo govoriti kot o kornozvonični, saj je bila po nastanku ladje za ta tip cerkve prestara, po nastanku presbiterija pa premlada.

17. Podružna cerkev sv. Krištofa (in Katarine) v Grajski vasi se leta 1685 omenja kot cerkev z zidanim zvonikom nad presbiterijem. Ker gre za braslovško podružnico, ki je bila leta 1489 obnovljena, imamo verjetno opraviti s podobnim primerom kot pri Braslovčah, namreč z gotskim presbiterijem z nadzidanim zvonikom, ne pa s pravim kornim zvonikom. S tem v zvezi ostaja odprto vprašanje, če je bila cerkev v ladji sploh romanska.

18. in 19. Ob cesti, ki so jo Babenberžani v 1. četrtini 13. stoletja zgradili oziroma obnovili med Celjem in Trebnjem preko Zidanega mosta, Radeč, Sopote, Dola in Gabrovke z odcepom v Radečah proti Boštanju in Krškem, sta sočasno nastali cerkvi sv. Ilije v Zidanem mostu (1224) in sv. Petra v Radečah (1229), ki sta si bili po konceptu podobni. Sestavljali sta ju podolžni ladji in prečno postavljena zvonika, prvotno pokrita z zatrepastima strehami. Po Gajšnikovi risbi iz leta 1747 sodeč, je cerkev v Zidanem mostu zaključeval pravokoten oltarni prostor, kar bi smeli domnevati tudi za cerkev v Radečah. Oblika obeh cerkva in njihovih zvoničnih streh je dokazovala, da sta bili po konceptu tuji in k nam importirani. Posredovali so ju Babenberžani iz avstrijskega Podonavja, ki so ju zgradili kot obcestni cerkvi pri mostu preko Save in na cepišču cest pri izlivu Sopote v Savo okoli leta 1220. Šlo je za stavbi s kornima zvonikoma, za katerih obliko zvonice

na žalost ne vemo, ker je od njih zaznaven le obris tiste v Radečah v »prečni« ladji sedanje župne cerkve. Iz izrazito prečno-pravokotnega tlorisa zvonik pa smemo sklepati, da (še) nista bili križnorebrasto obokani, ampak sta ju pokrivala ravna stropova ali pa vzdolžno-banjasta oboka. Sosvodnični obok, ki je v Radečah obstajal do leta 1910, ni bil več izviren, ampak že drugoten — poznobaročen. Umetnostnozgodovinski pomen obeh cerkva je v njuni geografski legi, funkciji in konceptu, saj sta nastali vsaj četrto stoletja pred prezidavo laške prazupne cerkve in zato bili oblikovno neodvisni od nje.

20. Župna cerkev sv. Martina v Velenju (1264), prvotno lastniška cerkev (cappella) šaleškega zemljiškega gospostva, se je kot vikariatna osamosvojila pred letom 1251, kot vikariatna župnija pa leta 1323. Sedanja stavba je v celoti iz 1. tretjine 18. stoletja, njena prednica pa je bila, po vizitacijskem zapisniku iz leta 1651 sodeč, manjša kornozvonična cerkev z $2,7 \times 2,7$ m velikim oltarnim prostorom in $10,6 \times 4,9$ m veliko ladjo. Po zgodovinskih virih je cerkev nastala v 1. četrtini 13. stoletja.

21. Župna cerkev sv. Petra v Zavodnjah pri Topolščici (1480) je v sedanji obliki iz let 1810—13, njena prednica pa je po vizitacijskem zapisniku iz leta 1651 predstavljala le večjo kapelo s 7×5 m veliko ladjo in z $2,7 \times 2,7$ m velikim oltarnim prostorom, nameščenim v pritličju kornega stolpa. Cerkev časovno ni več dočljiva, vendar je verjetno bila iz (2. polovice) 13. stoletja.

22. Župna cerkev sv. Ilije v Zrečah, ki se prvič omenja leta 1375, je nastala po letu 1281, torej v času zapoznele romanike oziroma zgodnje gotike. Šlo je za kornozvonično cerkev s sorazmerno dolgo ladjo in prečno pravokotnim stolpom. V 1. polovici 15. stoletja je cerkev doživela temeljito prezidavo. Ladjo so ji nekoliko dvignili in podaljšali, novo fasado opremili z zašiljenim portalom, podstrešje pa povezali s stolpom z močno zašiljenim kamnitim prehodom. Po sredini 16. stoletja so korni stolp (zaradi dotrajanosti?) podrli — razen zahodne ter pritličnih delov severne in južne stene, prizidali sedanji podolžno pravokotni, banjasto obokani presbiterij, katerega ostenje je tanjše od zvonikovega in nanj očitno naslonjeno, ter nad njim postavili sedanji zvonik s polkrožno sklenjenimi bifornimi zvonovimi linami. Obokanje ladje in prizidava prvotne zakristije med leti 1640—62, prizidava obeh kapel in povečava zakristije v letih okoli 1730, 1848 in 1878, temeljnega koncepta cerkve niso spreminjali in so zato za našo razpravo nezanemljivi.

Iz opravljene analize doslej evidentiranih kornozvoničnih cerkva je mogoče izpeljati več sklepov:

1. Od naštetih 22 cerkva jih je bilo samo 12 že v zasnovi kornozvoničnih (Dravograd, Kozjak, Legen, Prevalje, Slovenska Bistrica, Šentilj, Šentjanž, Radeče, Velenje, Zavodnje, Zidani most, Zreče), 2 sta to postali v teku dvofaznega nastanka najprej ladje in nato zvonika (Šmartno na Pohorju, Vuzenica), 4 pa z naknadno prizidavo kornih stolpov (Laško, Strmec, Šmarje, Velika Nedelja). Od preostalih štirih so tri to postale šele v gotiki in renesansi (Braslovče, Grajska vas, Ravne), za eno pa smemo upravičeno domnevati, da sploh ni bila kornozvonična (Vodriž).
2. Kornozvonični tip cerkve se je pri nas pojavil s posredovanjem Trušenjskih gospodov v zadnji tretjini 12. stoletja (Dravograd, Vuzenica), doživel svoj razcvet v teku 13. stoletja, ko je nastalo 13 tovrstnih cerkva (vendar 4 med njimi iz starejših zasnov) ter izzvenel ob koncu 13. stol. s cerkvami na Kozjaku, v Šentilju in Zrečah.
3. Kronološka razvrstitev romanskih kornozvoničnih cerkva nam pokaže, da sta le 2 nastali v zadnji tretjini 12. stoletja (Dravograd, Vuzenica), vse druge pa v 13. ali celo v prvih letih 14. stoletja. Cerkvam v Radečah, Slovenski Bistrici, Velenju in Zidanem mostu iz 1. tretjine 13. stoletja sledi tiste v Šentjanžu in

- Šmartnem na Pohorju ter prezidave v Laškem in Strmcu iz 2. tretjine, tem pa vse druge iz zadnje tretjine 13. stoletja: na Kozjaku, v Legnu, Prevaljah, Šentilju, Zavodnjah in Zrečah ter prezidavi v Šmarju in Veliki Nedelji. Cerkve v Braslovčah, Grajski vasi in Ravnah v to razvrstitev ne sodijo, ker so postale kornozvonične šele pozneje, tista v Vodrižu pa to domnevno sploh ni bila.
4. Med našimi zgodnjimi kornozvoničnimi cerkvami sta zaznavni dve skupini, starejša trušenjska s cerkvama v Dravogradu in Vuzenici ter mlajša babenberška s cerkvama v Radečah in Zidanem mostu. Obe skupini, ki sta bili importirani, prva s Koroške, druga iz Podonavja, sta uvedli kornozvonični tip cerkve pri nas, ne da bi vsaj zaenkrat dokazljivo neposredno vplivali na njegov nadaljnji razvoj.
 5. O obstoju laške skupine v obsegu kornozvoničnih cerkva ni mogoče govoriti. Ko je namreč prazupna cerkev v Laškem to postala s prizidavo kornozvoničnega zaključka v 3. četrtini 13. stoletja, sta cerkvi v Radečah in Zidanem mostu obstajali že vsaj četrto stoletje. Ker sta bili popolnoma drugačnega tipa, o kakšni sorodnosti med njimi ne moremo govoriti.
 6. Ker so bili korni stolpi kvadratasti (Laško, Slovenska Bistrica, Strmeč, Velenje, Vuzenica, Zavodnje), podolžno pravokotni (Šentjanž, Šmarje, Šmartno na Pohorju, Velika Nedelja) ali prečno pravokotni (Dravograd, Kozjak, Legen, Prevalje, Radeče, Šentilj, Zidani most, Zreče) so bile take tudi njihove zvonice, ki so služile kot oltarni prostori. Nekatere so bile prekrите z banjastimi oboki (Dravograd, Kozjak, Velika Nedelja, verjetno tudi Radeče, Slovenska Bistrica, Zidani most), raven lesen strop sta imela Legen in Vuzenica v prvi fazi, vse ostale pa so prekrivali križnogrebenasti (Šentjanž) in križnorebrasti oboki (Laško, Prevalje, Šentilj, Šmartno na Pohorju, Vuzenica v drugi fazi, domnevno tudi Strmec, Šmarje, Zreče). O prvotnem prekritju malih kvadratastih zvonnic v Velenju in Zavodnjah ni navedkov niti v okviru domnev.

Literatura

- Marijan Zadnikar: Romanski vzhodni zvoniki na Slovenskem. ZUZ NV 3/1955, p. 55—103
- isti: Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi. ZUZ NV 5—6/1959, p. 203—233
- isti: Romanika v Sloveniji. Ljubljana 1982 (z obsežno navedbo literature)
- Ivan Stopar: K problematiki t. i. Laške skupine. Razmišljanja ob novih stavbno-zgodovinskih odkritjih. ZUZ NV 17/1981, p. 9—31
- isti: Karoliška arhitektura na Slovenskem. Ljubljana 1987
- Jože Curk: Topografsko gradivo I—IX iz let 1956—60. Celje 1967
- isti: Dravograd. Zbirka vodnikov 148/1985; Osemsto let Dravograda. Zbornik Dravograd 1985, p. 24—32; Ob 800-letnici trga Dravograda. Kronika 33/1985, p. 5—10
- isti: Ravne na Koroškem. Zbirka vodnikov 149/1987
- isti: Radeče in njihova okolica. Gradbeno-zgodovinska skica. ČZN NV 15/1979, p. 78—114
- isti: Ormož in njegova okolica. Zbirka vodnikov 33/1973; Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož. Ormož skozi stoletja II. Zbornik 1983, p. 61—80.
- isti: Ozemlje slovenjebistriške občine. Zbirka vodnikov 12/1968; Urbano-gradbena zgodovina slovenjebistriškega ozemlja. Zbornik občine Slov. Bistrica I. 1983, p. 163—182
- isti: Oris gradbene zgodovine Pohorja. ČZN NV 23/1987, p. 83—106
- isti: O novejših raziskavah romanskega cerkvenega stavbarstva na Slovenskem Štajerskem. Ocena. ČZN NV 20/1984, p. 137—145
- isti: ocena I. Stoparjeve razprave o karoliški arhitekturi na Slovenskem (Štajerskem). ČZN NV 25/1989, p. 120—129

Zusammenfassung:

Unter den romanischen Kirchen von Slovensko Štajersko bilden die Chorturmkirchen eine besondere Gruppe. Nach Dr. Zadnikar sollten 21 Kirchen diese Gruppe bilden, doch sind davon nur 15 noch teilweise erhalten. In Kärnten entstanden die ältesten Chorturmkirchen nach dem Jahr 1126, bei uns nach 1167. Solchen Bau haben der Erzbischof Konrad I. (1106—47) und der Gurker Bischof Roman I. (1131—67) gefördert und damit auch sichtlich den Sieg der Kirche über das Kaisertum im Jahr 1122 angekündigt. Durch diese Kirchen wurden nämlich die Osttürme, die vorher bei uns nicht bekannt waren, eingeführt worden. Die echten Glockentürme sind aber erst mehr als hundert Jahre später am Anfang des 14. Jahrhunderts aufgekommen. Die Ost- oder Chortürme haben vor allem das liturgische Sinn gehabt, da durch sie der Ort des Gottesdaseins in der Gottesburg symbolisch dargestellt wurde. Manchmal war dieser Kirchentypus noch mit Apsiden oder Chorquadrate bereichert. Dies beweisen auch bei uns mehrere Beispiele. Bei den Chortürmen müssen wir zwei Phasen unterscheiden, die ältere mit zwei Etagen, die tatsächlich eine Chor- oder Ost-Empore (Werk) vorgestellt hat, und die jüngere mit drei Etagen, die nach der baulichen und funktionellen Seite schon den wahren Glockentürmen, wie wir sie uns heute vorstellen, ähnelte. Nach einer kurzen analytischen Vorstellung der bisher als Chorturmkirchen geltenden Kirchen, kann man die Ergebnisse zu folgenden Feststellungen zusammenziehen:

1. Von den 22 Kirchen haben nur 12 schon vom Anfang an die Chortürme gehabt (Dravograd, Kozjak, Legen, Prevalje, Slov. Bistrica, Šentilj, Šentjanž, Radeče, Velenje, Zavodnje, Zidani most, Zreče), 2 haben sie im Laufe des zweiphasigen Baues bekommen (Šmartno na Pohorju, Vuzenica), 4 aber erst nachträglich (Laško, Strmec, Šmarje, Velika Nedelja). Von den weiteren 4 Kirchen haben 3 erst später in der Zeit der Gotik und der Renaissance einen Ostturm bekommen (Braslovče, Grajska vas, Ravne), für eine kann man aber mit Recht vermuten, dass sie überhaupt keinen Chorturm besaß (Vodriž).
2. Der Typus der Chorturmkirche ist bei uns durch die Vermittlung der Herren von Trixen in dem letzten Drittel des 12. Jahrh. aufgekommen (Dravograd, Vuzenica), im Laufe des 13. Jahrh. seinen Ausbau erlebt, da doch 13 von diesen Kirchen damals entstanden (4 davon aus den älteren Anlagen) sind und am Ende des Jahrhunderts mit den Kirchen von Kozjak, Šentilj und Zreče ausgeklungen.
3. Die chronologische Aufreihung der romanischen Chorturmkirchen zeigt uns, dass nur 2 im letzten Drittel des 12. Jahrh. entstanden sind (Dravograd, Vuzenica), die anderen sind aus dem 13. und sogar aus den ersten Jahren des 14. Jahrh. Den Kirchen in Radeče, Slov. Bistrica, Velenje und Zidani most aus dem 1. Drittel folgten jene von Šentjanž, Šmartno na Pohorju und erweiterte in Laško und Strmec im 2. Drittel, diesen aber alle anderen im letzten Drittel des 13. Jahrhunderts (Kozjak, Legen, Prevalje, Šentilj, Zavodnje, Zreče und erweiterte in Šmarje und Velika Nedelja). Die Kirchen von Braslovče, Grajska vas und Ravne sind in diese Reihe nicht aufgenommen, weil sie erst später ihre Osttürme bekommen haben, jene in Vodriž aber vermutlich nie eine Chorturmkirche gewesen war.
4. Unter unseren älteren Chorturmkirchen kann man zwei Gruppen beobachten, die ältere der Herren von Trixen mit den Kirchen von Dravograd und Vuzenica und die jüngere babenbergische mit den Kirchen in Radeče und Zidani most. Beide Gruppen waren importiert, die erste aus Kärnten, die andere aus Donauland. Sie haben den Ostturm Kirchentypus bei uns eingeführt, doch ist es nicht bewiesen, dass sie auf seine weitere Entwicklung direkt eingewirkt haben.
5. Zum Bestehen einer Kirchengruppe von Laško gibt es keinen Beweis. Als nämlich die Kirche von Laško im 3. Viertel des 13. Jahrh. mit dem Zubau des Ostturmes eine Chorturmkirche geworden ist, sind die beiden Kirchen von Radeče und Zidani most mindestens ein Vierteljahrhundert lang schon bestanden. Weil sie von einem ganz anderen Typ gewesen sind, kann man von einer Stilverwandtschaft zwischen ihnen nicht reden.
6. Weil die Chortürme die quadratischen (Laško, Slov. Bistrica, Strmec, Velenje, Vuzenica, Zavodnje), länglichen rechteckigen (Šentjanž, Šmarje, Šmartno na Pohorju, Velika Nedelja) oder querrrechteckigen (Dravograd, Kozjak, Legen, Prevalje, Radeče, Šentilj, Zidani most, Zreče) Grundrisse gehabt haben, waren ihre Erdetagen, die als Altarräume dienten, auch verschieden in der Form. Einige waren rundbödig eingewölbt (Dravograd, Kozjak, Velika Nedelja, wahrscheinlich auch Radeče, Slov. Bistrica, Zidani most), die anderen mit flachen hölzernen Decken (Legen, Vuzenica in der I. Phase) bedeckt gewesen, die meisten aber haben die Kreuzgraten- (Šentjanž) oder Kreuzrippen-Gewölbe (Laško, Prevalje, Šentilj, Šmartno na Pohorju, Vuzenica in der II. Phase, wahrscheinlich auch Strmec, Šmarje, Zreče) gehabt. Über die Form der ursprünglichen Bedeckung der kleinen quadratischen Altarräume von Velenje und Zavodnje besitzen wir keinen Hinweis.

RECEPCIJA DANTEJEVEGA DELA NA SLOVENSKEM OD ZAČETKOV DO LETA 1970

Tone Perčič*

UDK 850.09(=863)»16/1970«

PERČIČ Tone: *Recepcija Dantejevega dela na Slovenskem od začetkov do leta 1970. (La ricezione di Dante nella letteratura slovena dagli inizi fino al 1970.)* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str.

Izvirnik v slov., povzetek v ital., izvleček v slov. in angl.

Raziskava recepcije Dantejeve literature na Slovenskem se kaže kot proces dramatičnega iskanja lastne nacionalne in kulturne identitete v evropskem prostoru. V tem smislu je bil italijanski pesnik vedno aktualen, vendar nikoli v središču naših literarnih razvojnih dogajanj. Raziskava je pokazala zgodnje zanimanje za pesnika, ki pri nas sodi v čas protestantizma (krog okoli M. Vlačica), njegov močan vpliv v romantiki (Prešeren, Čop), do prevodov in razprav v zadnjem času.

UDC 850.09(=863)»16/1970«

PERČIČ Tone: *The Reception of Dante's Literature in Slovenia from the beginning until 1970.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, p.

Orig. in Slovene, summary in Italian, synopsis in Slovene and Engl.

The research of the reception of Dante's literature in Slovenia points out the process of a dramatic quest for an own national and cultural identity in the European space. In this sense the Italian poet was always actual but never in the central position of our literal development. The research stated an early interest for the poet, already in the romanticism (Prešeren, Čop), till the translations and dissertations in the recent time.

Uvod

Slovenska slovstvena zgodovina sicer ni sistematsko preučevala recepcije Dantejevega dela pri nas, kar je sicer v navadi vsaj pri velikih literaturah, kjer so se temu delu posvečala v glavnem dantološka društva, vendar pesnika tudi na tem področju še zdaleč nismo prezrli. V raziskavi sem se kljub navidezno relativno majhnemu obsegu delovnega področja moral vseeno odločiti za dve temeljni omejitvi. Prva je kronološka, druga pa smiselna: odločil sem se, da raziščem samo recepcijo pesnika pri Slovencih, t. j. prevzem, oz. sprejem njegovega dela pri nas.

Moje delo naj bi tako v prvi vrsti dalo odgovor na vprašanje, kdaj, kje in v kakšnem literarnozgodovinskem kontekstu se je recepcija dogajala in kakšna je bila njena pomembnost znotraj literarne dinamike. Dantološke raziskave pri drugih narodih obsegajo cele serije bibliografskih del in še ne morejo zagotoviti popolnega pregleda nad dogajanjem. Slovenci se z njimi težko merimo v kvantiteti, zato bi lažje prišli do preglednosti, kar pa žal ni res, saj je prav neverjetno,

* Tone Perčič, Kranj

kako ima narod, ki trka na vrata evropske intergracije, neurejene kulturne ustanove, zaprte samostane in njihove knjižnice, skrivnostno izginule rokopise, da o bibliografijah, ki so jih drugi že davno postorili, ne izgljamo besed.

Pred samo obdelavo gradiva sem se moral torej lotiti zbiranja podatkov, pri čemer pa sem lahko uporabil delne bibliografije, ki so že bile objavljene: Marijan Breclj, *Bibliografia dantesca slovena* (Gorica, 1965); Srečko Vilhar, *Dante v slovenski književnosti: bibliografski pregled* (Koper, 1965); Atilij Rakar, *Dante v slovenski publicistiki v obdobju od 1922 do 1964* (Beograd, 1968), izjemno dragoceni pa so bili podatki, ki sem jih dobil v Kartoteki tujih avtorjev v slovenskem periodičnem tisku pri Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede Znanstveno raziskovalnega centra pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Poleg teh virov pa sem prebil veliko časa po knjižnicah, kjer sem vse te vire še dopolnjeval, mimogrede odkril še nekaj delnih prevodov Božanske komedije in tako dopolnil zahtevno bibliografsko datiranje v delu Dante pri Slovencih: bibliografija 1819—1970, ki je bilo podlaga kasnejšemu raziskovanju. V njej je po kronološkem redu razvrščenih 1486 naslovov del, ki se v večji ali manjši meri nanašajo na recepcijo Dantejevega dela pri nas. Pri tem so mi seveda pomagali mnogi ljudje, brez katerih te raziskave ne bi mogel do konca izpeljati.

Prve sledi Danteja pri nas

Srednjeveška politična, gospodarska in kulturna težišča srednje Evrope v primerjavi s tistimi na koncu dvajsetega stoletja kažejo drugačno moč. Kronološko gledano ne bi bila preveč drzna trditev, da s padcem Celjskih grofov sredi XV. stoletja njihova moč v političnem, gospodarskem in kulturnem smislu počasi in vztrajno pada, se prerazporeja v druge kraje in pod druge rodbinske in nacionalne naslove. Rezultat tega stoletnega usihanja je tudi slika, ki jo vidimo s stališča te posledice — ki pa so jo prav tako vzeli v obzir na samem začetku slovenske dantologije, v začetku prejšnjega stoletja, v dobi razsvetljenstva in romantike: najprej si je težko misliti, da so za provinco — ki je imela dokaj nejasno nacionalno, še bolj pa državno identiteto — vedeli že povsem določno v srednjem veku tudi pomembni misleci, pesniki in filozofi, kot je bil Dante, florentinski politik in pesnik.

Da bi se Dante na svoji ubežniški poti kdaj ustavil v naših krajih, je seveda verjetno, čeprav ni dokazano. Obstaja obsežna literatura o tem, kako naj bi se mudil nad Tolminom, o čemer poroča že Jacopo Valvasone di Maniago (1523—1593), komisar beneškega senata, ki je bil v drugi polovici XVI. stoletja v misiji po naših krajih z nalogo, da bi izdelal načrt postavitve mejnih utrd, ki bi beneški republiki zavarovale vzhodno mejo pred turškimi vpadi. Njegovo tradicijo je potem nadaljeval furlanski zgodovinar Joannes Candidus v delu *Commentariorum Aquilejensium libri octo* (Venetiis, 1521), ki je črpal iz papeških življenjepisov Bartolomea Sacchija, imenovanega Platina (1412—1481), kjer ta poroča o begu pristašev florentinske stranke »belih«, in med drugimi tudi Danteja, v Forli (antični Forum Livii) v Romagni, in zamenjal Forli s Friuli (v antiki Forum Julii), tako da dobi legenda o domnevnem Dantejevem bivanju v Tolminu zgodovinsko ozadje, ki pa težko vzdrži utemeljeno kritiko.

Dante je nekaj časa sicer lahko domoval pri oglejskem patriarhu Paganu della Torreju, ki je bil po političnem prepričanju gveľf, toda kot pristaša gibelinov bi ga raje videli na dvoru tedanjega goriškega grofa Henrika III.¹

¹ To predpostavko navaja v svojem delu Alfred Basserman, *Dantes Spuren in Italien*, kleine Ausgabe, str. 421

Od novejših avtorjev piše o domnevnem Dantejevem bivanju pri Tolminu Francesco Dakskobler,² ki navaja, da se je v letno rezidenco oglejskega patriarha pri Tolminu zatekel tudi Francesco Carrara, ko je leta 1389 izgubil oblast v Padovi. Po Dakskoblerju naj bi bil Dante gost Pagana della Torreja na tolminskem gradu leta 1319.

In če so navedbe zgodovinarjev ostale nezanesljive, potem je še težje dokazati, da je Dante za dve ilustraciji v Božanski komediji (Pekel, XXXIV., 127–132, in Vice, XXVII., 85–87) uporabil motive iz naših krajev, kar je tudi del apokrifnega izročila. Prav tako je sporno ime Tambernichhi, ki ga Dante omenja v XXXII. spevu Pekla, čeprav so ga nemški in slovenski romantiki istovetili z Javornikom, Jalovnikom ali celo Jalovo goro, beneške izdaje z začetka XVI. stoletja pa celo z Javornikom pri Postojni. Novejša dantologija je mnenja, da je Dante s svojo navedbo mislil na goro Tambura v Apeninih.³

Vmesno vprašanje, ki ga prav tako ni mogoče točneje opredeliti, se tiče Celjanov, njihovega prodiranja proti Mediteranu in s tem povezanega zanimanja za italijansko književnost. V prvi polovici XV. stoletja s smrtjo Ulrika II. sicer izgubijo tekmo za dedno oblast nad našim ozemljem s Habsburžani. Znotraj njihovega kroga pa ostaja nerešena uganka lirika gospoda Žovneškega, ki je v nemški literarni zgodovini znana pod imenom Der von Sounegge in to naj bi bil Konrad I., ki je zgodovinsko izpričan v letih 1220–1237. V njej je lahko odkriti minezanski vplive, toda tudi italijanski niso izključeni.

Kdo naj bi torej prvi zanesel Dantejevo poezijo k nam na Slovensko? Dobren del slovenskega ozemlja je pripadal oglejskemu patriarhu, obalna mesta Benčanom, medtem ko sta bila Izola in Koper pomembna humanistična centra tudi v takratnem evropskem kontekstu. Italijanski literarni zgodovinar Baccio Ziliotto piše, da je Pietro Campenni de Tropea med leti 1393 in 1399 v Izoli dvakrat prepisoval *Divino Commedio*.⁴ V prid zgodnjega poznavanja Dantejevega dela pri nas govorijo mnogi razlogi, še najbolj tesne trgovske in bančne vezi z Italijani, o čemer precej izčrpno poročata vsaj dva slovenska zgodovinarja: Milko Kos v svojem delu *Srednjeveška zgodovina Slovencev* (Slovenska matica, Ljubljana, 1985), in Ferdo Gestrin v članku *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju* (*Zgodovinski časopis*, 29, 1975, 89–108).

Še bolj verjetno je, da so Dantejev vpliv prvi prinesli k nam študentje, ki so odhajali na univerze v Benetke, Padovo in Bologno.⁵ Zato je zanimivo pogledati, koliko starejših izdaj Danteja se je ohranilo pri nas. Toda vzorčno poizvedovanje me je prepričalo, da so politične vihere, odsotnost utrjene osrednje nacionalne oblasti, pojav reformacije in še bolj radikalne protireformacije, jožefinske reforme in zapiranje samostanov — tudi tistih, v katerih so se tiskale prve knjige na Slovenskem — svetovne vojne, domače vojne, plenjenje samostanov in njih preurejanje v kazensko-popravne domove, kolikor ne celo zapiranje, pustile svoje neizbežne posledice — ne samo, da so izginili sramežljivi zametki možne osrednje oblasti, ki bi bila lahko središče humanistične ali kakršnekoli druge omike, opazna je raztresenost in pomanjkanje vsake klenosti, avtohtonosti in rasti, kar je več kot razumljivo glede na propad kali, ki so jo obetali Celjani. Tako se seveda niso ohranili pri nas niti prepisi iz XIV. stoletja, preprič pa je odnesel tudi prve izdaje, ki bi se znašle pri nas. Najstarejša edicija, ki je pri nas na voljo, je izdaja

² Francesco Dakskobler, *Ipotesi sulla presenza di Dante nella Slovenia*, simpozij Dante i slavenski svijet [Dante i il mondo slavo], radovi mednarodnog simpozija, Dubrovnik, 26.–29. X. 1981, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, razred za suvremenu književnost, 1984 [Uredil Frano Čale], str. 81.

³ Glej opombo Andreja Capudra v Dante Alighieri, *Pekel*, prev. Andrej Capuder, Obzorja, Maribor, 1972, str. 239.

⁴ Baccio Ziliotto, *Danti e la Venezia Giulia*, 1948, str. 20–21. Navedba je povzeta po Srečku Vilharju, *Dante 1265–1965*, Studijska knjižnica v Kopru, 1965. Na isto se nanaša opomba Mirka Deanovića v predavanju *Dante i mi v istominskem zborniku*, JAZU, Zagreb, 1965, str. 14.

⁵ O tem priča v svojem delu *Humanizem na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana, 1979, Primož Simoniti, na straneh 120–125.

Božanske komedije iz stiške knjižnice (Stagnino da Trino, Venetia, Bern, 1520). O odisejadi slednje lepo piše Joža Glonar v delu Iz stare stiške knjižnice (Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 18, Ljubljana, 1937, str. 110–131).

Med starejšimi viri, ki vsaj delno navajajo kakšen odlomek iz Dantejevih del, je tudi pridigarški kodeks iz XVI. stoletja, katerega osrednji del je sicer latinski, vendar je v njem tudi nekaj italijanskih tekstov z nabožno vsebino, rima ne molitve, »laude«, pobožna kancona, soneti in tercine na čast Mariji, celo nekaj citatov iz Petrarkovih Trionfov, katerega naj bi spisali italijanski menihi, zdaj pa ga hrani NUK v Ljubljani.

Iz Danteja sta v kodeksu dve mesti: dve tercini iz Vic (III., 34–39) ob zaključku pridige De reprobatione malorum [O pogubljenju zlih], ter del pridige Sermo de S. Maria, kamor je avtor vključil odlomek iz Raja (XXXIII., 1–6).

Posebno poglavje predstavlja Dantejev vpliv v obdobju protestantizma na Slovenskem. Redkokatera doba je prinesla s seboj toliko novosti in glede na nadaljnji razvoj je upravičeno škoda, da se pri nas protestantizem ni obdržal ali vsaj pognal globljih korenin. Za nas je zanimivo dejstvo, da je bil Matija Vlačić Ilirik (1520–1576) prvi prevajalec Danteja v nemščino sploh, hkrati pa vpliven protestantski mislec, profesor v Jeni in v Wittembergu, filozof in neumoren izdajatelj knjig. V stiku je bil tudi s slovenskimi protestanti, Petrom Pavlom Vergerijem (1498–1565), Primožem Trubarjem (1508–1586) in Sebastjanom Kreljem (1538–1567).⁸ Vlačić je imel še najmanj stikov s Trubarjem — vsaj kolikor je dokumentirano — kar gre pripisati razliki v letih in različni izobrazbi. Kljub temu je ohranjenih nekaj Trubarjevih pisem Vlačiću, pričevanje o njunem srečanju, potem ko Trubar leta 1548 pride v Nemčijo, in pa dejstvo, da Trubar prevede Vlačičevo poslanico P. P. Vergeriju leta 1550.

Več je z njim sodeloval Sebastjan Krelj, ki je bil v Jeni najprej njegov študent, potem pomočnik, kopist in pristaš, z njim pa ostane v stiku tudi po vrnitvi v Ljubljano. Slovenske protestante je najbolj povezovala z njim ena sama, praktična, vendar sila pomembna stvar — izdajanje knjig, o čemer priča monografija Mija Mirkovića, Matija Vlačić Ilirik (Zagreb, 1960). Vlačičevo delo iz leta 1549 De vocabulo fidei, je že 1550 delno izšlo v Katekizmu kot slovenska pridiga o veri, najpomembnejše delo, s katerim je prav tako zvezal našega Trubarja, pa je Catalogus testium veritatis . . . (1556), kjer se najdeta tudi prosto prevedena dva verza iz Raja (XXIX., 94 in IX., 32). Med pričami se omenjajo Dante, Petrarka, Ciril in Metod ter cela vrsta mučnikov in prerokov, s katerimi avtor tematizira stoletno borbo med svetlobo in temo, kar se mu v praksi kaže kot stoletni spopad med resnico in lažjo, pravico in krivico, ljubeznijo in sovraštvom in seveda v skladu s svojim teološkim nazorom — med vero in brezboštvom. Njegove navedbe se imamentno vračajo na misel, da je gibal vsega spopad med dobrim in zlim, kar je v tektonskem presečišču tudi povezava med reformacijo in Dantejem.⁹

Ko Trubar leta 1562 v Artikulah načne isto temo, od Vlačića prvič prevzame samo Petrarko in doda svojo linijo: Bernard, Jan Hus, Savonarola.¹⁰ Po besedah Jožeta Pogačnika naj bi se Dantejevo ime izgubilo namerno, saj naj bi temu botrovali pragmatični razlogi, povezani z uresničevanjem konkretnih pobud, pri čemer Dante ni mogel biti relevanten.

Eksplicitnega dokaza za poznavanje Dantejevega dela pri Trubarju sicer ne najdemo, ve pa se, da je znal italijansko in da so ga na Bonomovem dvoru odlično vzgajali, kar tudi sam potrjuje.¹¹ Če se je z Dantejevim delom srečal — kar

⁸ O tem piše Mijo Mirković v delu Matija Vlačić Ilirik, Zagreb, 1960.

⁹ Jože Pogačnik, Recepcija Dantea u slovenskoj književnosti, simpozij Dante i slavenski svijet, ibid., str. 492.

¹⁰ Pogačnik, Recepcija, ibid., str. 492 in Slovenski protestantski pisci, str. 71.

¹¹ Imenovan tržaški škof me je vzgajal, učil in pošteno navajal k popolni pobožnosti; na svojem dvoru je meni in drugim razlagal poleg Vergilja tudi Erazmove parafraze in Calvinove institucije v laškem, nemškem in slovenskem jeziku (Stefan Barbanč, Ideje humanizma v delih slovenskih protestantov, Slavistična revija, 24(1976)4, str. 409–420. Citat je s strani 412.

je skoraj verjetno — potem ga je najbrž bolj kot poezija pritegnila razprava De vulgari eloquentia. Jezikovne razmere v Italiji na začetku XIV. stoletja in pri nas sredi XVI. stoletja so si bile v bistvenih potezah podobne — tako Danteja kot Trubarja je zaposlovala narečna razdeljenost, zato se je kot problem izpostavila jezikovna kodifikacija v iskanju tiste ravni, ki bi bila univerzalna in sprejemljiva za vse udeležence.

Pomanjkanje osrednje nacionalne oblasti, ki bi jo nazadnje lahko predstavljali tudi Celjski grofje, pa je imelo za posledico žalostno disperzijo prvih literarnih in filoloških spomenikov, ki so še danes raztreseni po posameznih rokopisnih zbirkah v največji meri nemških knjižnic. Na Slovenskem bo poslej nekaj stoletij praznina, ki bi bila lahko presežena le s centrom, ki bi omogočal relativno varnost, dolgoročnost in pa koncentracijo, kar je optimum za izrazitejšo oblikovanje umetniško-filozofskih hotenj znotraj naroda. Ta usoda je bila posledično v enaki meri neizprosna do vseh: tako do obalnih humanistov, prvih prevajalcev Homerja na naših tleh, kot do samostanskih kopistov, zbiralcev prvih tiskov, prvih tiskarjev in samostanskih bibliotekarjev, kot tudi reformatorjev, katerih dela so bila izpostavljena velikemu čiščenju v času, ki je ob koncu XVI. stoletja na obzorju komajda kazal svoje grozeče obrise — obrise protireformacije. In če so protestanti zaradi jasnih moralno-etičnih načel uvrstili Danteja med svoje priče, so se protireformatorji potrudili, da temu ne bi bilo tako. Ker so bili samostani — kot navaja Glonar — prepolni protestantske literature, se je novejši čas potrudil, da bi pospravil izdelke »pijanih nemških fratrov«. Lahko si mislimo, da do Dantejevega dela v soseščini Erazma in Melanchtona niso kazali posebne obzirnosti.

Zoisov krog

Sedemnajsto in XVIII. stoletje sta na splošno vzeto najmanj naklonjeni branju Dantejevega dela, vendar se sredi XVIII. stoletja že kažejo spremembe v prid pesnika.

Ker je bil Žiga Zois po očetovi strani italijanskega porekla, bi upravičeno pričakovali kakšno Dantejevo delo v njegovi knjižnici. Toda v tej ni zaslediti niti Goethejevih del, kaj šele Dantejevih!¹⁰ Ne glede na to pa krogu izobražencev, ki so se zbirali pri Zoisu (1747—1819), Dante ni bil tuj in je bil del njihove omike.

Valentin Vodnik, profesor na ljubljanskem liceju, podari Matiji Čopu in Andreju Smolnikarju leta 1814 Metastasia in Dantejevo Božansko komedijo. Smolnikarju pa se je Dantejeva pesnitev zdela še pretežka in jo je zamenjal za Čopovega Metastasia. Ta dogodek je pomemben za Čopov osebni razvoj, hkrati pa tudi za nastajanje novega literarno-estetskega čuta na Slovenskem.¹¹ Glede na pregledano dokumentacijo je to bežen trenutek, ki veže Danteja in Valentina Vodnika, medtem ko se bo Andrej Smolnikar (1795—1869) kasneje celo skliceval na Vice, na 43. verz XXXIII. speva, kjer se omenja število 515, in sklepal, da je apo-

¹⁰ V naslednjih popisih Zoisovih knjig, ki jih hrani NUK, ni zaslediti Dantejevih del

— Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus, NUK, Ms 667
— Valentin Vodnik ni imel pri Ž. Zoisu izposojenega nobenega Dantejevega dela, o čemer priča rokopis Ms 540/11
— Commissions—Protokoll, die übergabe der Buchersammlung des Freyherrn v Zois und die übernahme derselben für Lyceal Bibliothek betreffend, NUK, Ms 40/63
— Verzeichniss derjenigen literarischen Werke der Baron Zoisischen Bibliothek, die in der k. k. Laibacher Lyceal-Bibliothek vorhanden sind, NUK, Ms 42/63
— Verzeichniss der durch den Ankauf der Freyherr v Zoisischen Buchersammlung in der Laibacher k. k. Lycealbibliothek entstandenen Dupplikate, die derselben entbehrlieh sind, NUK, Ms 43/63

Stanko Škerlj v delu Ob enem najstarejših sledov Dantejeve pesnitve na slovenskih tleh (Zbornik o Danteu, Prosveta, Beograd, 1968, str. 13—29) na str. 24 piše: »Zato nas ne preseneča, da je v seznamu Zoisovc knjižnice malo Dantejevih del.« Škerlj ne navaja vira za svojo trditev, niti kakšnega popisa baronove knjižnice. Kolikor sem imel možnost raziskati, po dokumentih o Zoisovi knjižnici ni moč zaslediti nikakršnega podatka o morebitni izdaji v kakršnemkoli jeziku, ki bi jo baron imel. Še več kot to, Lojze Krakar v delu Goethe in Slovenci (DZS, Ljubljana, 1972) na str. 14 piše: »Enako zaman iščemo Goethejevo ime v seznamu knjig, ki so bile v Zoisovi knjižnici.«

¹¹ Cf. Janko Kos, Matja Čop, Ljubljana, 1979, str. 34

stol, ki ga je napovedal Dante: če se 515 napiše po grško, je podobno priimku Smolnikar.¹¹ V Ameriki bo srečal tudi Longfellowa, pesnika, prevajalca, pisca, harvardskega profesorja in dantologa, ki se mu je Smolnikar zdel celo primeren za literarno obdelavo.¹²

Italijansko je znal tudi Jernej Kopitar (1780–1844), čeprav v svojem življenjskem opisu pravi, da ni znal brez napake napisati strani v toskanščini. Celó v Italijo je dvakrat potoval, čeprav verjetno brez večjih ambicij na področju italijanskega jezika. Poleg njegove izjave, da je Danteja bral brez težav, ne moremo mimo opombe, da je bil mimogrede tudi v stikih z enim najznamenitejših dantologov tistega časa, dr. Karlom Wittejem (1800–1883), slovitim juristom in univerzitetnim profesorjem v Wrocławu.¹³ V delu Ueber Wuk's serbisches Wörterbuch, und — ob der Haupt-Grundsatz aller Literatur, die Muttersprache, blos bey Serben (und Neugriechen) nicht gelten soll, ki je bil objavljen najprej v Oesterreichischer Beobachter 29. aprila 1818, se pojavi v njegovem spisu Dantejevo ime, ko Kopitar brani preprost jezik (*Pöbelsprache*) pred latinščino. Spet drugje se pohvalno izrazi o italijanščini, ki je lepša hči lepe matere (latinščine) in potegne paralelo med starogrščino in novogrščino, ki »le še čaka svojega Danteja«.¹⁴

Poleg teh dveh sta nam ostali pri Kopitarju še dve bežni omembi Danteja v polemiki s Čopom in v pismu Žigi Zoisu, iz katerega bi se dalo sklepati, da je tako kot Trubar poznal De vulgari eloquentia, saj razmišlja, kako bi slovansko jezikovno razdrobljenost presegli z enotnim sistemom.¹⁵

V ta čas sodi tudi anekdota z Janezom Ciglerjem (1792–1869), avtorjem prve slovenske prirovedke, ki je bil do leta 1832 kurat na ljubljanskem gradu. Grad je bil takrat spremenjen v zapor, v katerem so prestajali kazen tudi italijanski karbonarji, med njimi tudi Silvio Pellico. V dokumentih je zapisano, da je Cigler leta 1825 posodil zapornikom več knjig, med drugimi Biblijo, Danteja in Fontaina. S tem naj bi kršil pravila, zato so knjige zapornikom vzeli, Ciglerju pa prepovedali, da jih še posoja.¹⁶

Dante v slovenski romantiki

Matijo Čopa (1797–1835) je Dante spremljal od najzgodnejših šolskih dni skozi vse življenje in mu predstavljal najvišji zgled evropskega pesništva prav kakor Shakespeare, Petrarka, Ariosto, Michelangelo Buonarroti in italijanski sonetisti XVI. stoletja. Čopu je šlo vseskozi za visoko, resnobno, miselno in čustveno tehtno poezijo in glede tega se jasno razkriva kot Schleglov učenec. Model, ki naj bi poosebljal obe za romantiko pomembni premisi — naj pesniška beseda tematizira smisel lastnega bitja, naj bo poezija osvobodjena vsakršne ideološke funkcije ali hiliističnih vizij, kajti njen smisel obstaja samo v njej sami — pa najvišjo točko dosega z »resno miselno poezijo«, ki je Čop vidi v Božanski komediji. Z Matijo Čopom tako Slovenci prvič dobimo osebnost, kateri se literarna umetnost razkriva kot svet samobitne lepote, se pravi kot čisti estetski pojav.¹⁷

¹¹ Janez Stanonik, Smolnikar in Valentin Vodnik, Slavistična revija, Ljubljana, XXV(1977)2-3, str. 209.

¹² W. Longfellow ga je upodobil kot »brata Bernarda« v 6. in 7. poglavju IV. dela romana Hyperion (1839). Z več pesniško svobodo ga je upodobil v romanu Kavanagh (1849) in v pesniški zbirki Tales of a Wayside Inn (1863). (Cf. Janez Stanonik, Smolnikar in Valentin Vodnik, SR 25(1977)2-3, str. 209.)

¹³ Cf. Jerneja Kopitarja spisov II. del. srodna doba, doba sodelovanja v »Jahrbucher der Literatur« 1818–1834, 1. knjiga 1818–1824, priredil dr. R. Nabholz, SAZU, Ljubljana, 1944, XXIX (predgovor), v opombi pod črto najdemo: »Po datumu stoji posebno blizu podatek o dr. Witteju K. Witte (1800–1883), jurist in dantolog, je bil tedaj univerzitetni profesor v Breslavi in je izdal v tistem času več spisov o Danteju (Allgemeine deutsche Biographie XLII, 595 sl., Leipzig 1890).«

¹⁴ Über Alt- und Neugriechisch, Jerneja Kopitarja spisov II. del, ibid., str. 128–129.

¹⁵ France Kidrič, Zoisova korespondenca 1808–1809, SAZU, 1939, str. 133.

¹⁶ O tem piše Anton Slodnjak, Prešernovo življenje, Ljubljana, 1964, str. 17. Prim. tudi Slovenski biografski leksikon I., str. 79, in Srečko Vilhar, Dante 1265–1965, Koper, 1965, str. 16–18. Zaznamek o tem naj bi bil v listini »Hohes K. k. Landes Praesidium. 11. 1. 1825«. 53/p, Arhiv Pokr. sodišča v Ljubljani.

¹⁷ Janko Kos, Matija Čop, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1979, str. 37 + str. 124, Jože Pogačnik, Recepcija Dantea, ibid., str. 494.

Čop se je z Dantejem srečal najkasneje kot sedemnajstletnik, ko je za nagrado — po zamenjavi s Smolnikarjem — dobil Božansko komedijo, medtem ko se je italijanščine zagotovo učil vsaj že leto dni prej. Z intenzivnim študijem Danteja je začel na Reki in nadaljeval v Lvovu, zbiral je italijanske izdaje in spremljal angleške in nemške prevode njegovih del. Popis njegove knjižnice priča o resnem dantološkem študiju, in ko se je kasneje potegoval za mesto univerzitetnega učitelja v Padovi, je lahko upravičeno zapisal besedo o svojih dantoloških študijah.

Jenska romantična šola z modernim poznavanjem romanskih slovstev, pesnikov in oblik, Danteja, Petrarke, Camõesa, Ariosta, Cervantesa in Calderona, provansalskih trubadurjev in Shakespeara mu je bližje kot mlajša romantična šola Arnima in Brentana z germanskim srednjim vekom, viteštvom, fantastiko, srednjeveškim krščanstvom, mitologijo in legendarnostjo. Filozofsko in estetsko je izhodišča jenske romantične šole utemeljil A. W. Schlegel, sam pa se je posvečal tudi literarni kritiki, zgodovini, prevajanju iz starejših romanskih književnosti, študiju pesniških oblik italijanskega srednjega veka in renesanse. Čop je pozorno spremljal razvoj dantoloških študijev v Nemčiji in Italiji, kjer s Philaethesom, Wittejem, Scartazzinijem in De Sanctisom ob koncu stoletja dosežejo vrh.

Čopovo delo dobi pravo vrednost šele v luči Prešernove pesniške realizacije. Prešeren si je vzel za vzor zlasti romanske oblike, enajsterec, tercino, stanco in sonet, čeprav je pri odločitvah sledil tudi lastni intuiciji.

Matija Čop je našel razloge za klasičnost Dantejeve poezije, opozoril na mesta v Božanski komediji, ki so najbolj ustrezala njegovemu pojmovanju »resne in miselne poezije« (Francesca da Rimini in grof Ugolino), ter utemeljil recepcijo romantičnih (renesančnih) pesniških oblik. Te opredelitve so bile seveda programske vezane na jensko šolo, vendar postane skozi Prešernovo pesniško realizacijo slovenska poezija estetsko relevanten faktor v evropski kulturi.

Tudi Prešeren se je učil italijanščine, najprej pri Vodniku, po njegovi smrti 8. januarja 1819 pa pri Jakobu Portelliju. Biografi navajajo, da je v letih 1821—1824 veliko čital antične baročne in renesančne pesnike, kar deloma potrjujejo dela, ki so se ohranila v njegovi knjižnici — med njimi poleg mnogih Italijanov sicer ni Danteja. In če slednjega ni intenzivneje prebiral, potem je gotovo Boccaccia, Guarinija, Petrarko, Ariosta in Tassa. Dante naj bi se tem pesnikom pridružil šele po letu 1828, ko Prešeren naveže tesnejši stik s Čopom. Jože Pogachnik trdi, da je pri Prešernu opazno Dantejevo pojmovanje religioznosti in erotičnega spiritualizma, medtem ko naj bi imel nanj največji vpliv Petrarka zaradi svojega dualizma med telesnim in duhovnim, kar naj bi odsevalo v Prešernovi melanholični in elegični intonaciji. Večji poudarek je odmeril tudi Tassu, Danteja samo bežno omenja v Glosi, kjer se pesnik postavlja zoper »narobe svet«, ki ga je ustvarila vsemogočna moč denarja.

Na rob soneta Velika, Togenburg, bilà je mera je v rokopisu dodal verz iz petega speva Pekla, del izpovedi Francesce da Rimini, ki se glasi »Amor, ch'al cor gentil ratto s'apprende«, vendar po mnenju zgodovinarjev le zato, da bi dokazal, da jambski ritem v enajstercu ni nujno tog, hkrati pa naj bi izražal ljubezensko doktrino »dolce stil nuova«. Toda to je premalo, da bi lahko sklepali na kakšno bolj temeljito poznavanje Dantejeve poezije, ker je verz lahko dobil v Biagiolijevi Grammaire italienne ali v Valentinijevi Gründliche Lehre der italienischen Aussprache, ki ju je imel Čop v svoji knjižnici, prvo iz leta 1819 in drugo iz leta 1834. Po mnenju Janka Kosa in Borisa Paternuja naj bi Dante vplival na Prešernov duhovni in estetski razvoj izraziteje v letih 1828—1835 hkrati s poglobljanjem njegovega odnosa do romantično pojmovane romanske klasike. Njegov

vpliv naj bi se zrcalil v Sonetnem vencu, v tercinah Uvoda in v Krstu pri Savici, mogoče še v žalostinki Dem Andenken des Matthias Čop in v Sonetih nesreče.¹⁹

Izhodišča Prešernovega sonetizma bi kazalo iskati v razpravi Giambattista Bissa *Introduzione alla volgar poesia*, katere izdajo iz leta 1818 je imel v svoji knjižnici Matija Čop. Prešeren je bil mojster soneta in razčlenitev tercinskega dela, ki kaže v opusu na pet oblik, govori o možnosti — vendar zgolj o možnosti — prevzetja cdc/dcd oblike — uporabil jo je v Sonetih nesreče in Sonetnem vencu — po dantejevski tercini.²⁰ Če literarni zgodovinarji trdijo, da je Prešeren uspel vzpostaviti ravnotežje med racionalnimi, emotivnimi in fantazijskimi sestavinami s pomočjo harmonije, proporcionalne tertonike in simetrije, kar naj bi bilo rezultat trdega šolanja pri romanski renesančni praksi, potem v tem okviru ne moremo obiti Dantejeve vloge v pomenu evropeizacije slovenske literature.

Iz obdobja romantike pa datirajo tudi prvi slovenski prevodi Danteja. Teza Josipa Puntarja, da se je k takšnemu delu pripravljala sam Matija Čop, pri drugih literarnih zgodovinarjih ni vzdržala, pač pa je res, da je k prevajanju nagovoril svojega brata Janeza Čopa, čigar epizoda z grofom Ugolinom se je izgubila. Tako je prvi prevajalec Danteja na Slovenskem glede na ohranjene prevode še vedno Stanko Vraz. Velimir Deželič je leta 1921 v Zagrebu odkril med rokopisi ilirskega preporoditelja Dragutina Rakovca tudi Vrazov prevod nekaterih fragmentov Božanske komedije in ga s spremnim esejem in s svojo redakcijo, ki ni bistveno spremenila originala, tudi objavil. Gre za prevod tretjega speva Božanske komedije, ki je naslovljen *Pot v pekel*. Podpisal se je kot J. Cerovčan, v Gradcu na pepelnico leta 1835, poleg tega pa je kasneje dodal pripis: prepisal na pepelnico leta 1837. Celotno Vrazovo prevodno delo Danteja je izšlo v redakciji A. Slodnjaka leta 1952 v Zagrebu in zajema *Pekel*, I, 1-21; III. — v celoti in XXXIII, 1-24, ter še nekaj fragmentov.

Odmev časa in Dantejeve Božanske komedije je najti tudi v pesnitvi Jerneja Levičnika (1808—1883) *Katoliška Cerkev*. Pesnitev sicer ni bila nikoli objavljena in je ohranjena le v rokopisu, ki se je deloma celo izgubil, prišel pa je v roke Francetu Koblarju, ki je o pesnitvi objavil študijo v dveh nadaljevanjih v reviji *Čas* leta 1941. Nastala naj bi v letih 1844—1847, ko je bil Levičnik kurat v oddaljeni Zgornji Plesi (Inner Teuchen) na Koroškem. Po zasnovi pesnitev prekaša vse naše takratne pesniške poskuse, po kulturni volji pa je še najbližje Prešernovim pesniškim hotenjem, vendar Levičnik ni bil pesnik, da bi njegovo delo doseglo tudi umetniško vrednost. Verz si je izbiral po svoji pesniški moči. Izbral si je Miltonov nerimani kvinar, vendar mu celo ta verz dela težave, saj v enjambementu, s katerim lomi in veže kvinarske enote, le prevečkrat pogrešamo čut za prave odmore. Zloge je pač štel, ni pa čutil ritmičnih zakonov.

Pesem prikazuje odrešenje sveta po Kristusu in njegovi Cerkvi, božji ustanovi, ki trpi nasprotovanje in boje od prvega začetka do današnjih dni: vsa njena zgodovina sta boj in zmaga, pesem pa naj poudari očiščenje in zveličanje oz. pogubljenje. V ospredje stopajo močni in očitni vplivi Vergilove Eneide, Dantejeve Božanske komedije, Miltonovega Izgubljenega raja in Klopstockovega Mesije. Dantejeva trimetrija je vplivala samo delno, očitnejši paralelizmi pa so: stalni pesnikov spremljevalec (Levičnikov je sv. Mihael), brodnik (Levičnikov je Čas), razdelitev pekla v kroge in nebesa v sfere, poleg tega pa še cela vrsta podrobnosti, ki pričajo, da je bil Levičnik dober poznavalec in učenec Dantejevega dela. Podobe iz Dantejevega sveta je uporabljal zato, da bi dokazoval, prepričeval in ganil, vendar ga najslabše posnema prav tam, kjer je najbolj šibak: njegove vice

¹⁹ Cf. J. Kos, *Prešeren in evropska romantika*, ibid., str. 140. Prav tako Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, str. 184, kjer citira Janka Kosa: »Da je prispodoba človeka, ki zaide v divjo puščavo in se tu znajde sam brez izhoda, obkrožen z divjimi zvermi, prevzeta iz starejših literarnih virov, morda kar iz Dantejeve Božanske komedije, je z literarno zgodovinskega stališča več kot verjetno.«

²⁰ Cf. Jože Pogačnik, *Petrarca i petrarkizam*, JAZU, Zagreb—Dubrovnik 1978.

so celo brez same zgradbe, ker je v njih skušal upodobiti misel, kako negotova je človekova presoja večnosti. Srednjeveško duhovno strogost je zamenjal z baročno telesnostjo in živopisno personifikacijo. Notranja grozota se izraža z obteženo zunanostjo. Veliko je tudi drugih zgledov iz Danteja. Ko gleda duše, ki s štirih strani letijo v pekel, skuša biti preprostejši in je prav zaradi tega tudi preveč nepesniški.

Obdobje romantike na Slovenskem Danteja nedvomno prizna kot klasika, vendar je tudi res, da ga je posvojil le ozek intelektualni krog. Prvo omembo italijanskega pesnika na naših tleh zasledimo šele v članku *Fragment aus einem Versuche*, ki je izpod peresa J. A. Rossija 1819 izšel v *Illyrisches Blatt*. Do leta 1850 bo teh bežnih publicističnih omemb skupaj dvajset, kar le potrjuje gornjo trditev.

Obdobje pozne romantike in realizma

Prevajalskim prvcem Danteja je najbližji Franjo Zakrajšek (1835–1903), po rodu Goričan. Bil je naš prvi prevajalec Cervantesa, poleg tega je prevajal Manzoni, Prešerna v furlanščino (sonet *Življenje ječa*), ter Danteja: III. spev Pekla (1–42) je bil objavljen v *Domovini* I(1867)43, str. 178, XXXIII. spev Pekla (1–21, 37–78) pa najprej v zbirki *Lira in cvetje*, 1885, str. 61–64, in kasneje v drugih časopisih. Pod psevdonimom J. Primorski je v Slovenskem glasniku X(1867) v nadaljevanjih objavljajl esej Dante Alighieri in njegova doba, vendar je avtor pretirano naiven in poljuden ter se preveč izgublja v digresijah. Prevodno so mu nekatera mesta zelo uspela, v celoti pa moti prevelika mera nespretnosti, čemur se pridružujejo še koseskizmi.

Iz let 1870/71 datirajo zvezki Domačih vaj, ki so bili pregledno urejena publikacija, v kateri so bogoslovci največkrat pod psevdonimi objavljali svoje literarne poskuse. V letniku 1870/71 tako izide najprej Dantejev življenjepis pod naslovom *Danteovo življenje*, avtor se je podpisal kot Bogoslav. Literarna predloga pa naj bi bilo delo Paola Costa, življenjepis pa se v istem letniku nadaljuje s prevodom tretjega in četrtega speva Pekla v prostem, nerimanem verzu, pod naslovom *Dante pred peklenskimi vrati*. Prevajalec se ni podpisal, lahko bi bil prav tako Bogoslav. Prevod je torej brez rime, ki po mnenju nekaterih kritikov povzroča največ težav, odlikuje ga tekoč ritem, ki mestoma otrdi v prozo, z nekaj stilsкими krčji, vendar večinoma zvest izvirniku, brez vidnejše prisile, brez morečih ponavljanj in pogostih kroatizmov ali koseskizmov, sicer pa brez pomembne poetične vrednosti, razen literarnozgodovinske.

Prvi, ki je v celoti prevedel Dantejev Pekel, je bil Jovan Vesel Koseski (1798–1884). Prvih pet spevov Pekla je objavil *Letopis Matice Slovenske* leta 1877, celoten Pekel pa je bil objavljen naslednje leto. Ne glede na to, da so nekateri kritiki celo uspeli najti kakšno uspelo prevedeno bravuro (Bartolomeo Calvi), pa je treba reči, da je njegov prevod neokusen, rokodelsko banalen in prokurstovsko vulgaren, izdelek pa je na meji vsesplošne komičnosti in intelegibilnosti, saj je bil objavljen brez nujno potrebnih opomb in komentarjev.

Novost je prevod XXX. in XXXII. speva Vic, ki ga pod oznako Ms 5 hrani Študijska knjižnica v Celju. Avtor je neznan, rokopis, ki naj bi nastal v letih 1890–1895 in je bil last nekdanje celjske tiskarne Rode-Martinčič, pa tudi ni bil namenjen objavi. Prevod je sicer slab in brez posebnih poetičnih vrednosti, vendar je pomemben, ker sodi izven programa, ki ga je zarisala romantika (III., V. in XXXIII. spev Pekla).

Dantejevo prisotnost najdemo tudi v drugi polovici XIX. stoletja, za katerega so značilni vplivi razsvetljenstva, postromantike in realizma. Izrazitejši so seve-

da severni vplivi z nemškega kulturnega področja. V ta krog slovenskih ustvarjalcev lahko uvrstimo Levstika, Jurčiča, Stritarja, Tavčarja, Kersnika in tudi druge. V okolje, v katerem je bil s Prešernom in Čopom vzpostavljen stik z evropsko literaturo na najvišjem idejno-estetskem nivoju, Dante ne prihaja kot neposreden, primaren vpliv, pač pa preko nemških avtorjev, kjer so ravno v tistem času po zaslugi Witteja in Scartazzinija dantološke študije na najvišji ravni. Pri vseh ustvarjalcih najdemo le bežne omembe Danteja, iz česar bi težko sklepali, da so se poglobljali v študij njegovega dela, pač pa so za tisti čas, ki je Danteju že odredil mesto znotraj estetskih struktur, zelo premočrtne in značilne, tako da lahko najdemo nekaj skupnih imenovalcev: pesnikova podoba je v našem okolju idealizirana podoba trpečega ustvarjalca v boju za prepород človeštva, če se že ne pojavi v povezavi s plahimi konotacijami ljubezensko-izpovedne poezije.

Levstik omenja Danteja v elegiji Oh, Byron, pevec velikanske duše, ki je znana iz dveh redakcij, 1858. in 1864. leta, v kateri pesnik tematizira pobeg iz neznosne vsakdanjosti v fantazijski svet italijanske in grške klasike. Bežno ga omenja skupaj s Petrarko, Shakespearo in Voltairom v eseju Pegam in Lambergar iz leta 1858, ki je odmev na istoimensko Cegnarjevo pesnitev. V eseju Levstik razpravlja o problemu prevajanja in s tem povezanim problemom hiata. Problem prevajanja pa je tudi v ospredju njegovega eseja Pravda o slovenskem šestomeru, kjer kritizira jezikovne inovacije J. V. Koseskega in mu oponese izdajo Pekla brez prepotrebnih opomb.

Trdina Danteja omeni le v svojih spominih in v Bachovih huzarjih, vendar nikoli ne zamudi navesti vzrokov za svojo antipatijo do »Lahov in laharije«, kajti ti so se 1848. in 1849. leta »puntali in vojskovali zoper mojo preljubno Avstrijo«.¹¹

Stritarju je zelo pri srcu verz Francesce da Rimini, »Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria« (Pekel, V., 121–123), ki ga citira kar na treh mestih: kot posvetilo k pesmi Pri oknu sva molče slonela, drugič v Zorinu, v XIV. poglavju, in tretjič v satiri Ljubezen. Dante je zanj pesnik svetovnega formata v družbi Goetheja, Shakespeara in Lope de Vega v sonetu Slovenija, dežela ti ubožna (Dunajski soneti, XXV), kjer ironizira slovensko literarno zaostalost in domišljavost nepomembnih pisateljev. V Kritičnih pismih vzporeja Danteja s pesniki-preroki, v spisu Prešernovo življenje pa stoji dobesedno: »Kar je Angležem Shakespeare, Francozom Racine, Italijanom Dante, Nemcem Goethe, Rusom Puškin, Poljakom Mickiewicz — to je Slovencem Prešeren!«¹² Zadnjič se v Stritarjevem delu srečamo z Dantejem v polemičnem spisu Mojim prijateljem in nasprotnikom iz leta 1885, kjer vzame iz Pekla, III., 51. verz »Non ti curar di lor, ma guarda e passa«, pri čemer je glagol *ragionam* nadomestil s *curar*.

Kersnik bežno omenja Danteja v delu Razvoj svetovne poezije, kjer pravi, da je Dante ustvaril največje delo, kar jih imajo Italijani, in s tem »prerezal nit daljnemu višjemu razvitku«, kar je treba razumeti v skladu s Kersnikovim pozitivizmom in njegovim kulturnim ozadjem.

Jurčiču je drag isti citat iz Danteja, kot ga najdemo pri Stritarju na treh mestih, in ga prosto parafrazira v romanu Cvet in sad, da bi podčrtal uvodni monolog Pavline, ki se znajde razdvojena v čustveni krizi, ko v ljubezni do Franca nadomada opazi živo zanimanje barona Leona zanj. V spisu Vrnimo se tudi na literarno delo stoji Dante po Jurčiču na poti zorenja italijanskega naroda: »In predno se je italijanski narod zedinil in do te politične veljave popel, peli in pisali so pred stotine leti Dante Alighieri, Petrarca, Tasso in drugi — ter narodu narodno podlogo ustvarili.«¹³

¹¹ Janez Trdina, Zbrana dela, I. knjiga, DZS, Ljubljana, 1948, str. 177

¹² Josip Stritar, Zbrana dela, VI. knjiga, DZS, Ljubljana, 1955, str. 18.

¹³ Josip Jurčič, Zbrana dela, XI. knjiga, DZS, Ljubljana, 1984, str. 76

Po mnenju Marje Boršnik naj bi bil Tavčar bolje poznal Danteja zaradi družjenja z dekanom Ivanom Veselom, ki je veljal za dobrega dantologa, poznal pa naj bi tudi delo Ivana Juriča, Goethejev Faust in Dantejeva Divina Commedia, ki je bilo objavljeno v Rimskem katoliku leta 1890. V delu 4000 naj bi tako Azrael predstavljal mitičnega sopotnika po vzoru Vergila, medtem ko v romanu Mrtva srca najdemo omembo Ugolina ter njegov boj z lakoto in smrtjo. Tavčar primerja Prešerna Danteju po tem, da je bil »malo čislan«, na občnem zboru Slovenske Matice leta 1880, v romanu Izza kongresa pa omenja, da naj bi žena Weicharda Auersperga obdarila nadvojvoda Franca IV. s takšnimi poljubi, »katerih bi Dantejeva Beatrice sladkejših ne bila mogla dajati.«⁴

Gregorčiču je Dante last vsega omikanega človeštva, v neobjavljeni pesmi iz leta 1902, Nevrednim sinom Danteja, pa se zoperstavi italijanskim nacionalistom, ki so »samo njegov glasan poprdom«.

Povsem v skladu s hotenji tega obdobja so tudi prevajalski začetki Aleša Ušeničnika (1888–1952), ki se bo kot dantolog in filozof močneje uveljavil na začetku XX. stoletja. Njegov prevod III. speva Pekla iz novogrščine, ki ga je objavil kot osemnajstletnik, je v prozi. Prevajalec je težil k doslednosti, natančnosti in zgledni jezikovni obliki, vendar zato ni ohranil nikakršne poetičnosti, tako da tekst premočno deluje s svojimi mrakobnimi, naturalnimi scenami.

Dantološki poskusi tega časa so prigradsko-utilitarističnega značaja in jih lahko naštejemo: Čuden prigodek izide 1853. leta v Janežičevi Slovenski bčeli, sledijo mu Dantova jama (1855) Ivana Kuka, kjer je Dante mitska figura iz ljudske legende, potem Štifterjev spis Dante Allighieri (1874), kratek pregled njegovega življenja daje članek Štirje italijanski pesniki (1876), ki je bil objavljen v Slovenskem narodu, mimogrede se omenja v članku Galov stolp pri Florenci (1893) Simona Rutarja in v članku Božidarja Flegeriča Junij Palmotić (1898) v Ljubljanskem zvonu. Edino delo, ki v tem času presega pozitivistično in biografsko-utilitaristično raven, je Goethejev Faust in Dantejeva Divina Commedia mladega filozofa Ivana Juriča, ki pa je po svoji idejni naravnosti tudi značilno za obdobje pred iztekom stoletja, kajti njemu je analiza pokazala, da je Dantejeva pesnitev veličastnejša od Goethejeve. Tako tedanja slovenska idejna polarizacija, kjer naj bi si stali nasproti liberalci in klerikalci, dobi svojo potrditev: estetski poskusi bodo še naprej blokirani, v duhu utilitarizma, didaktičnosti in boja za idejno prevlado pa se bo recepcija nadaljevala še v prva desetletja XX. stoletja.

Recepcija Danteja v prvi polovici dvajsetega stoletja

Z Župančičevimi prevodi Danteja se Slovenci spet dvignemo s filološkega na poetični nivo recepcije. Prve zapise prevoda prvega speva Pekla najdemo že v njegovi Beležnici X, ki vsebuje zapiske iz leta 1904, medtem ko je druga ohranjen redakcija datirana s Kisslegg, 7. X. 1907 na vrhu, in s 1. XI. 1907 na koncu rokopisa, in naj bi bila torej končana v treh tednih na gradu, kjer je bil Župančič domači učitelj v plemiški družini. Kmalu zatem je poslovenil tretji spev Pekla, pripisal datum 7. 11. 1907, vendar popravki na robu pričajo, da s prevodom še ni bil zadovoljen.

V Resovem zborniku Dante 1321–1921 je izšel Župančičev prevod V. speva Pekla, ki ga je pesnik napravil med prvo svetovno vojno, ko je bil arhivar na ljubljanskem magistratu. Iz tega obdobja, iz leta 1917, je ohranjen tudi fragment, dve tercini začetka prvega speva Vic (»Na boljšo vodo se moj čoln odpravlja ...«), prav tako pa sta ostala v rokopisu prevoda dveh sonetov [Tanto gentile tanto

⁴ Ivan Tavčar, Zbrana dela, V knjiga, DZS, Ljubljana, 1955, str. 320.

onesta pare in Vede perfettamente onne salute:], datirana z 21. VI. 1941. Po splošni oceni so njegovi prevodi izvrstni, še posebej peti spev Pekla.

Aleš Ušeničnik je leta 1914 objavil zadnji spev Božanske komedije v reviji Čas, ki jo je sam tudi urejal, in ga pospremil z dvema stranema uvoda in opomb, vzporedno pa objavil tudi italijanski izvirnik. V celoti gledano mu je prevod uspel, ne manjka mu poetičnosti, čeprav je mestoma blede in prepuščen.

Z Jožetom Debevcem pa dobimo prevajalca, ki v letih 1910–1925 uspe dokončati prvi celotni prevod Božanske komedije. Vse do danes je avtor komaj znan kot prevajalec Danteja pri nas in kot takšnega ga pozabljajo celo zadnje izdaje slovenskih literarnih leksikonov. Debevec kot prevajalec pa je bil zapostavljen že v času svojega ustvarjanja, saj tudi v Resovem zborniku ni nobenega njegovega prevoda, sodobna literarna kritika ga namreč ni priznavala kot prevajalca. Priznali so mu dobro jezikovno kulturo in zvestobo originalu in nič več kot to. Včasih je Debevec res pretrmoglavno zvest filološki podlagi na račun pesniške lepote, toda o tem bom govoril še kasneje.

Pravi mali podvig napravi mlad dantolog Alojzij Res z izdajo zbornika Dante 1321–1921, ki ga je izdala založba Kleinmayr-Bamberg, dve leti kasneje pa je izšel še v Gorici (Giovanni Paternolli Editore), tako da smo se Slovenci lahko odkupili zgodovini za pomanjkanje pravih prevodov Danteja ob sedemstoletnici pesnikove smrti. V njem je uspel zbrati prispevke znamenitih avtorjev, med drugimi, tujimi, tudi Benedetta Croceja. Zbornik išče svoje mesto znotraj polarizacije tistih sil, ki so se koncem prejšnjega stoletja definirale kot nazadnjaške in svobodnjaške pred grozo prihajajočega materializma in s tem povezane svetovne apokalipse.

V Domu in svetu v letniku 1937/38 izidejo tudi prva poglavja Vite Nuove, prvih štirinajst poglavij izpod peresa Jožeta Debevca, ki imajo v sebi precej umetniške teže, morda celo več kot kasnejši Zlobčev prevod. Leta 1940 izide Gradnikov izbor Italijanska lirika, ki nam prinese poezijo 83-ih italijanskih pesnikov, med njimi tudi enajstih Dantejevih sonetov. Njegovi prevodi so v naši kritiki dobili različne ocene, vendar so mu Italijani ob izidu antologije napisali nekaj pohval. Slovenski kritiki so praviloma bolj zadržani, sicer govorijo o najvišjih ocenah, kadar gre za Gradnikovo izvirno poezijo, ko pa gre za njegove prevode, pa so manj radodarni s komplimenti.

Iz leta 1935 datira še en fragment prevoda Božanske komedije in sicer gre za prvih sedem tercin zadnjega speva Raja, ki je bil objavljen pod naslovom Spev device Marije v Jutranji zarji XXVI(1935/36)6, rokopisni izdaji, ki jo hranijo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, avtor pa se je podpisal kot Janez Remic. Prevod je sicer dober, čeprav v njem preveč prevladuje toga molitvena matrica.

V času dekadence in simbolizma v začetku dvajsetega stoletja, ko pravzaprav lahko govorimo o prepletu novih in starih literarnih tokov, ki črpajo iz najrazličnejših vplivnih sredin, Dante seveda ostaja na obrobju. Murn ga dvakrat omenja v pismu Fanici Vovkovi, pri Cankarju najdemo komaj pozornosti vredno omembo v romanu Milan in Milena. Kosovel je pripadal drugemu težišču: v pismu Karmeli Kosovelovi leta 1923 piše, da bere Dantejeve Vice. V njegovi zapuščini se je celo ohranila neobjavljena pesem, kjer se Dante pojavlja kot širši hrepenenjskoidentifikacijski motiv, ki pa je zaključen z negativnim predznakom, sicer pa naj bi po mnenju Antona Ocvirka vpliv Božanske komedije odseval v Kosovelovi Tragediji na oceanu. Za slovensko dantologijo predstavlja enega temeljnih mejnikov razprava Stanka Lebna Problem Dantejeve Beatrice, ki leta 1940 izide pri založbi Modra ptica v Ljubljani. Tako v Vulgari eloquentia in v Conviviu Dante v skladu z naukom Tomaža Akvinskega zagovarja tezo, da je treba tako kot Staro zavezo tudi dela pesnikov brati na štiri načine: dobesedno, alegorično, z moralnega vidika in v anagoškem smislu. Ko so se v prejšnjem stoletju razvnele

debate o tem, koliko naj bi bila Beatrice resnično nekoč živeče bitje in so se glede na odnos do tega vprašanja opredeljevale same šole, tako v tem delu *Leben* v bistvu povzema mišljenje Benedetta Croceja, ki zavrača tezo, da bi bila Beatrice kdaj le alegorija, kajti alegorija in živ umetniški lik sta stvari, ki se izključujeta. »Če bi bila Beatrice, kakor hočejo simbolisti, le alegorija, samo simbol, potem bi bila *Vita Nuova* zdavnaj delila usodo popolne pozabe z vsemi drugimi srednjeveškimi alegoričnimi pesnitvami.« (*Leben*, *ibid.*, str. 83). Avtor zaključuje, da v Beatrici ne kaže iskati le njene zgodovinske eksistence, ne zgolj alegorične podedbe in njihovega skritega smisla, pač pa umetniški lik, ki ga je ustvarila Dantejeva domišljija. »Niso Beatrice, ki ustvarjajo pesnike, marveč narobe: pesniki ustvarjajo Beatrice.« (*Leben*, *ibid.*, str. 92).

Mimogrede pa bi lahko omenili prvo Lebnovo dantološko delo: leta 1923 je pod naslovom *Nova pota v dantologiji* v reviji *Čas* objavil recenzijo knjige D. Miguela Asina Palacios, *La Escatologia Musulmana en la Divina Commedia*, Madrid, 1919, Estanislao Maestre, v kateri avtor razpravlja o podobnosti med *Divino Commedio* in deli filozofa Abenmasarra in pa mistika iz Murcie Abenarabbija, Fotuhata, ki bi Danteju naravnost lahko služila za zgled pri pisanju *Raja*.

Med pomembnejše dantologe med obema vojnoma lahko uvrstimo tudi Aleša Ušeničnika in Jožeta Debevca. Prvi je najbolj prepoznaven po spisu *Dante in filozofija*, ki ga je objavil v Resovem jubilejnim zborniku, kjer občuduje visoko umetniško vrednost Dantejevih filozofskih konceptov, ki izhajajo iz filozofije Tomaža Akvinskega, posebej pa pohvali verze o Materi božji, ki da nimajo para v svetovni literaturi. (str. 67).

Med mnogimi Debevčevimi naslovi, ki tematizirajo Dantejevo delo, jih omenimo le nekaj: Kaj je Dante Italiji, človeštvu, katoličanstvu?, v katerem poudarja Dantejeva prizadevanja za enotni slovstveni jezik in za zedinjenje Italije, zadrži se pri njegovem pesniškem mojstrstvu in posvari pred porajajočim se brezboštvom. Pomembnejši naslovi so še *Načrt uvoda k Divini Commedii*, ki ga objavi ob šeststoletnici Dantejeve smrti v Domu in svetu, v Času naslednje leto pa še esej *Dante kot pesnik*, v katerem navaja pesnikovo biografijo po Giovanniju Villaniju in polemizira z italijanskim šovinizmom, se razpiše o genezi Božanske komedije in jo vzporeja s Prešernovim *Krstom*, na koncu pa poudari, da je Dante s svojim delom hotel »transumanar l'umanità«, prečlovečiti človeka z vero, upanjem, ljubeznijo, z umovanjem in razumnim delovanjem ter s premišljevanjem o nadnaravnem redu. V predavanju *Francišek in Dante*, ki je bilo leta 1923 objavljeno v *Novi reviji*, vzporeja njune življenjske usode, navaja citate iz *Raja*, ki jih je Dante posvetil *Francišku*, pove, da je poleg njega tako obširno slavil samo še sv. Dominika, in izpelje svetnikov vpliv na pesnika že iz njegove zgodnje mladosti. »Ogenj, ki še danes ogreva in razsvetljuje srca«, prihaja od *Franciška*. Ta je prvi začel peti v ljudskem jeziku, za njim *Jacopone* — on naj bi tudi odločilno vplival na Danteja, ki je, po izročilu, prvih nekaj spevov že napisal v latinščini, a si potem premislil in izbral toskanščino. Najbolj sporna razprava na področju dantologije iz tega časa je *Puntarjev prispevek v Resovem zborniku z naslovom Dante in problem Prešernove »nove pisarije«*, ki na preveč dolgovezen način zaseda kar polovico obsega tega zbornika. *Puntar* je iskal mesta v *Prešernovem* pesništvu, ki bi dokazovala, da se je slovenski pesnik inspiriral ob študiju Dantejevega dela. Nekaj njegovih trditev so kasnejši slovstveni zgodovinarji koristno uporabili pri svojem delu, tako tudi možnost, da je v *Prešernovem* sonetu *Popotnik pride v Afrike puščavo slutiti motive iz prvega speva Dantejevega Pekla*. Sporno in zagonetno, za *Puntarja* pa neutemeljeno prelomno, je sklepanje na podlagi pripisa k rokopisu soneta *Velika Togenburg*, bila je mera, v katerem je najti tudi verz iz petega speva *Pekla* — *Amor ch'al cor gentil ratto s'apprende* — da je *Prešeren* dobro poznal *Božansko komedijo*, kajti verz je *Prešeren* lahko na-

šel vsaj v eni od slovníc tistega časa, ki jih je imel v svoji knjižnici tudi Matija Čop. Odtod naprej se spusti v niz pretiravanj, kajti njegovo dokazovanje je premalo prepričljivo, čeprav ga ne moremo povsem pustiti vnmear. Toda na podlagi rabe imena Kompostelje v Prešernovem sonetu Marsik'teri romar gre v Rim, v Kompostelje in Dantejeve eksplikacije k sonetu Deh peregrini che pensosi andate je težko sklepati, da je Prešeren študiral Danteja, kakor tudi ni res, da bi se Čop pripravljaj na prevod Božanske komedije, da ne govorimo o numeroloških eksplikacijah, ki niso povsem točne.

V deseti in enajsti številki Ljubljanskega zvona leta 1925 pa je na omenjeno študijo repliciral France Kidrič, ki je kritiziral Puntarjevo znanstveno nedoslednost in dolgoveznost, napačno predstavljaje Čopa in Prešerna (»učenjaškega čudaka, ki bi bil moral poznati Čopovo biblioteko bolje od Čopa samega«, Kidrič, *ibid.*, str. 631), poleg tega pa se je vprašal, če res ni moč najti krajše, bolj jedrnate in ustrezne razlage za nastanek Prešernovega Krsta, saj so po Kidriču nanj vplivali: Prešernov svetovni nazor, Prešernovo pojmovanje slovenske zgodovine, Čopova teorija o epu in cenzurne razmere v Ljubljani v drugi polovici leta 1835, Puntar pa bi moral po Kidričevem mnenju trditve o tem, kaj naj bi ta ep pomenil za Slovence (»osnutek slovenske usodne tragedije v smislu Schellingove teorije«, Puntar, *ibid.*, str. 180), šele dokazati. V istem letniku Ljubljanskega zvona objavi tudi prispevek Iz delavnice za komentar Prešerna, v katerem govori o numerični simboliki in izpodbija podmene o matematično zasnovani arhitektoniki v Sonetih nesreče in Krstu, ki sta jo izpeljala Josip Puntar in Avgust Žigon. Dantološke teme se je dotaknil tudi zgodovinar Milko Kos v prispevku Dantejevi sledovi med Jugoslovani,⁹ v katerem je opisal znane in dokumentirane stike z Italijani v srednjem veku, možnost, da bi Dante res bival pri nas, pa se mu zdi malo verjetna; v članku Srednjeveški rokopisi v Sloveniji¹⁰ pa je pod številko 334 opisal pridigerski kodeks iz XV. stoletja, ki ga hrani NUK, pripisan pa je Lorenzu da Vilamagna.

Pomemben prispevek k slovenski literarni zgodovini pa je vsekakor delo profesorja Bartolomea Calvija, slovenista iz Mantove. Že v svojem kritičnem spisu *Riflessi della cultura italiana fra gli Sloveni*,¹¹ ki je izšel leta 1931, je podal zelo jedrnat pregled slovenskega zanimanja za italijansko literaturo, naslednje leto pa je izdal kritično delo, *Il canto V dell'Inferno nelle versioni slovene*, v katerem podrobno obravnava prevajalske dosežke Debevca, Župančiča in Koseskega. Calvi se zaveda vseh primerjalnih težav, zato jasno zapiše v opravičilo našim prevajalskim prvakom: »Ma ciò, a dire il vero, è avvenuto non tanto per colpa dei traduttori, quanto per la reale impossibilità a rendere con perfezione in altra lingua un'opera d'arte del valore della Divina Commedia.«¹² Njegova študija da v bistvu vseeno presenetljiv rezultat: Župančičev prevod je praktično superioren od tercine do tercine, Debevčeva filološka priprava je slabša, kot bi si mislili, Koseski pa tudi ni popolnoma nesrečen in ima vsaj nekaj dobrih rešitev (»alle volte l'ha saputo esprimere in maniera particolarmente esatta«, str. 8). Šeststoletnica Dantejeve smrti je povod za razgibano publicistiko. Med avtorji omenimo naslednje: Ivana Grudna, Rajka Peruška, Venceslava Beleta, Simona Rutarja, Vojeslava Moleta, Franceta Bevka, Silvina Sardenka, Josipa Grudna, Marico Gregorčič-Štepančič, Josipa Ribičiča, Andreja Budala, Vinka Vodopivca, Lovra Sušnika, Silvestra Škerla, Toneta Čokana, Umberta Urbanija, Izidorja Cankarja, poleg teh,

⁹ Milko Kos, *Dantejevi sledovi med Jugoslovani*, V: A. Res, *Dante 1321–1921*, Ljubljana, 1921, str. 271–278. Isti prispevek je pod naslovom *Le traccie di Dante fra i Jugoslavi* izšel v italijanskem prevodu v *L'Europa Orientale*, II (1922) 2, str. 146–149.

¹⁰ Milko Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana, 1931, str. 117.

¹¹ Bartolomeo Calvi, *Riflessi della cultura italiana fra gli Sloveni*, Convivium, 1° sett. 31 ott., 1931, str. 706–734.

¹² B. Calvi, *ibid.*, str. 87. Besede se nanašajo na 28. tercio.

ki smo jih že omenili, pa nikakor ne smemo pozabiti povedati, da je veliko član-
kov o Danteju v tem času izšlo brez navedbe avtorja.

Polarizacija literarne zgodovine in kritike je v času med obema vojnama
nedvoumna in v tem smo priče nadaljevanja razvoja s konca XIX. stoletja: očit-
nejša pa je lastitev pesnika s strani različnih umetniških struj, države in Cerkve,
v izrazito pozitivistično-afirmativne namene: Italijanom služi za opravičevanje
odkritega imperialističnega izzivanja, Cerkve pa poudarja apologijo temeljnih
krščanskih vrednot in pozablja na kritiko — tako kot tudi država — ki ji jo je
pesnik namenil. Nacionalistično-polastitveno mišljenje sproži pri naših pesnikih
tistega časa samoobrambne in patriotske reakcije (Bevk, Kosovel), kar smo za-
sledili že pri Gregorčiču.

Recepcija Danteja v letih 1941–1945

Druga svetovna vojna je zelo kratko, vendar odločilno obdobje, ki je zaradi
svoje specifičnosti in radikalnega posega v marsičem spremenilo gledanje na ita-
lijanskega pesnika. Zaradi kulturnega molka komaj lahko govorimo o kakšnem
napredku na tem področju: prispevkov je malo, pa še ti so velikokrat nepodpisa-
ni. Italijani imajo seveda dovolj razlogov, da poudarjajo zgodovinski pomen svo-
jega pesništva za svetovno kulturo in iščejo med Slovenci oporo v znamenitih
imenih. Nekaj je še odmevov na Lebnovo študijo Beatrice, Jutro 1941 objavi pri-
spevek Dante trikrat po naše, kjer poleg italijanskega izvirnika objavijo prevod
prvega speva Pekla (1–66) Koseskega, Debevca in Župančiča brez vsakega kriti-
ško primerjalnega komentarja. V smislu skrbi za italijanski patriotizem ali kako
iz Slovencev napraviti zavedne Italijane, je izzvenel še kakšen nastop, tudi pre-
davanje Bartolomea Calvija na ljubljanski Univerzi 11. decembra 1941 z naslo-
vom O konstitutivnih elementih Dantejevega umetniškega sveta, ki je bilo na-
slednje leto objavljeno v Domu in svetu. Seveda tudi nič ne presenečajo naslovi
kot Dante prerok, ki prinaša recenzijo dela Francoza Louisa Gilleta Dante et
l'Italie. V Slovenčevem koledarju 1942 v članku Na dnu Dantejevega Pekla Tine
Debeljak objavi prevode XXXII., XXXIII. in XXXIV. speva Pekla Jožeta Debevca
z malenkostnimi Debeljakovimi popravki, poudarjajoč v uvodu tisto, kar si je
sredi vojne verjetno vsakdo najbolj želel: »Svetovni mir! To je bila najgloblja že-
lja Danteja izgnanca. Kako ga doseči? Dante je našel lek: v spoštovanju božjega
reda, ki je red vesoljstva, v spoštovanju cerkvene oblasti...«²⁹

Dantejev Peklenski brodnik v prevodu Jožeta Debevca izide v Slovenski či-
tanka za četrty razred srednjih in sorodnih šol v Ljubljani, 1942, časopisi beležijo
o Vosslerjevem prevodu Božanske komedije, prav tako o prevodu v grščino, ki ga
je napravil Costa Kerofilas, medtem ko Dom in svet prinese leta 1943 prevod Ti-
neta Debeljaka Dantejevega Pekla tretji spev, ki je lep prevajalski obet z ozirom
na popolnoma nov pristop. Leta 1943 v Ljubljani v knjigi Duhovna rast krščan-
skega človeka pod naslovom Molitev sv. Bernarda izide prvih štirideset verzov
XXXIII. speva Raja v prevodu Alojza Gradnika.

Recepcija Danteja do leta 1970

Z drugo svetovno vojno pride v slovenskem narodu do razdora in pregnan-
stva. Okvir političnih bojov spominja na nekdanje Firence, kjer je politika po-

²⁹ Dante Alighieri, Na dnu Dantejevega Pekla, Božanske komedije I del, XXXII., XXXIII., XXXIV. spev. Prevod in
uvod Tine Debeljak. Ilustr. Gustav Dore. V Slovenčev Koledar, 1942, str. 125–139.

metla tudi z Dantejem in Cavalcantijem in ju pregnala iz rodnege mesta. Iz slovenskega štirinajstdnevnikarja Glas slovenske kulturne akcije, ki izhaja v Buenos Airesu, izvemo, da je leta 1959 izšel Dantejev Pikel v Debeljakovem prevodu, istega leta pa v Glasu intervju s prevajalcem. Ta pojasni, zakaj se je odločil za nov prevod, kajti »hotel je podati predvsem estetsko uživanje pesnitve, ponazoriti poetično vrednost prevoda.« Kljub temu, da je napovedoval izid celotne pesnitve, pa Debeljak dalj kot do drugega speva Vic ne pride. Objavi ga v Meddobju leta 1964.

Najbolj sporen prevajalec tega obdobja je Alojz Gradnik. Tako Alojz Rebula kot Andrej Capuder mu očitata pretirano naslonitev na Debevca in prepisovanje rim. Profesor Niko Košir, ki je bil povabljen k sodelovanju pri Gradnikovem prevodu, navaja »ubogo slovenščino in rime: obema je včasih delal prehudo silo, precej večjo kot v izvirnem pesnikovanju.«

S prevajanjem Danteja se je skušal tudi naš ljubezenski lirik Ciril Zlobec, vrsta kritikov pa do njegovih prevodov ni bila nič bolj popustljiva. Janez Gradišnik in tudi Alojz Rebula mu očitata preveliko površnost v prevajanju pridevnikov. Čeprav je Zlobec nameraval prevesti Božansko komedijo v celoti, je bil njegov ekskurz s prevodom prvega in tretjega speva Pekla končan, leta 1956 pa je objavil celoten prevod Vite Nuove, ki je napisan v moderni slovenščini. Z njim je požel nekaj lepih ocen (Bogomil Stopar, Slavko Fras, Mitja Mejak, Dušan Željeznov) in tudi nekaj slabših (Jože Snoj, Niko Košir). O Gradnikovih prevodih pišejo Andrej Budal, Viktor Konjar, Stanko Škerlj, Lino Legiša, Bogomil Gerlanc, nekaj najbolj treznih besed o prevodih in kritiki prevodov pa je povedala in zapisala Patrizia Ravaggi v Dubrovniku 1981 na simpoziju Dante i slavenski svijet. Po njenem mnenju je vsaka Dantejeva beseda prenapolnjena z zgodovino znanosti in izročilom, slovenski jezik pa v tej luči ni kovina, ki bi se dala ustrezno umetelno kovati. Publicistika zabeleži nekaj več živahnosti okoli leta 1965, ko svet praznuje sedemstoletnico pesnikovega rojstva. Objavljajo se biografski članki, poročila o razstavah in prevodih, predavanja in slavnostne akademije. Pri nas se v tem obdobju večkrat oglasita Božidar Borko in Andrej Budal, zabeležimo pa tudi izvirne poglede Leva Detele v članku Nekateri problemi Dantejeve Božanske komedije, spisanega na podlagi dela Goffreda Jommija Don Quijote in Dante, v katerem avtor izpostavi »potovanje za smislom sveta in neba«. Vrsta slikarjev, med njimi Veno Pilon, Tone Kralj, J. Cvelbar, France Gorše (Dantejev portret v lesu), Ivan Čargo, Božidar Jakac, Bara Remec in Pavel Medvešek posvetijo pesniku ob obletnici svoja dela, izideta pa tudi dve pomembni bibliografiji: Brecljeva pod naslovom Onorate l'altissimo poeta kot posebna številka Studi Goriziani leta 1965, in Srečka Vilharja Dante 1265–1965. V Beogradu izide leta 1968 Zbornik o Danteu, ki prinese prispevke Stanka Škerlja, Mitja Skubica (Preterito semplice e composto in Dante) in Atilija Rakarja (Dante v slovenski publicistiki v obdobju od 1922 do 1964: bibliografski pregled), o čemer piše potem tudi Martin Jevnikar v Literarnih vajah, kajti članek je bil povzet tudi v Firenzah.

Pomembno dantološko delo je opravil Alojz Rebula, ki je leta 1960 v Rimu zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom La Divina Commedia nelle traduzioni slovene, ki je doslej najpopolnejša analiza Dantejevih prevodov pri nas. Omenimo lahko še pisce uvodnih besed k slovenskim izdajam Dantejevih del, med njimi mogoče vsaj Janka Kosa, ki je bolj natančno preučeval vplive Danteja na slovensko literaturo, kar je bilo del njegovega širšega delovnega področja. Tine Debeljak, Ciril Zlobec in Andrej Capuder so vsak s svojega stališča prispevali pomembno in študijozno uvodno besedo, medtem ko Jože Pogačnik nastopi na simpoziju v Dubrovniku leta 1981 z izčrpnim delom Recepcija Dantea u slovenskoj književnosti. Njegova misel je vsekakor središčna: »Italijanski pesnik je bil vedno aktualen, vendar ni bil nikoli popolnoma povezan z ritmom duhovnih doga-

janj na slovenskih tleh. Slovenska recepcija je iz bogatih slojev njegovega opusa izbirala po kakšen del, iščoč pri tem potrdilo za lastna stremljenja ali oporo za določene opredelitve.*

LA RICEZIONE DI DANTE NELLA LETTERATURA SLOVENA DAGLI INIZI FINO AL 1970.

Lo studio della ricezione di Dante nella letteratura Slovena ci mostra un processo di ricerca drammatica di una propria identità nazionale e culturale nello spazio europeo. Nell'ambito di questa ricerca il poeta italiano era sempre attuale, ma mai del tutto conforme al ritmo degli sviluppi del nostro spirito culturale. Se lasciamo in disparte le tradizioni apocriefe sulla presunta dimora di Dante nella nostra regione del Tolminotto, le prime trascrizioni cinquecentesche della Divina Commedia ad opera del circolo umanistico del Litorale sloveno (Isola), il codice omiletico attribuito a Lorenzo da Villamagna, possiamo parlare di una relativamente importante influenza di Dante e di una sua ricezione, appena nel periodo di Trubar e del protestantesimo sloveno, anche se non esistono ancora riferimenti espliciti.

Frammenti dell'ultimo '700 e dell'inizio dell' '800 presentano lo stato delle cose nella cultura nel nostro ambiente prima dell'avvento del romanticismo, quando anche da noi, come nel resto dell'Europa, viene registrata un'intensa ricezione di Dante. Si tratta di un periodo, nel quale il Poeta era ormai anche dalle nostre parti un classico riconosciuto, e, come tale, parte della cultura intellettuale, che nei tempi del barocco e del manierismo,olgeva il proprio sguardo verso il mondo romano. Il romanticismo spalanca le porte alla poesia di Dante, mentre con Čop e Prešeren noi, Sloveni, accettiamo Il Poeta per la prima volta seguendo le regole europee: a Čop viene riconosciuto l'attributo di primo dantologo sloveno, mentre presso Prešeren possiamo riscontrare, oltre all'applicazione del codice della scuola romantica di Jena, ed implicitamente di Dante, anche due citazioni, alcuni parallelismi nei sonetti e nel «Battesimo presso Savica», il che potrebbe illustrare l'influsso di Dante sulla nostra cultura.

Il primo traduttore in sloveno dell'opera del grande poeta era Janez Čop, ma visto che il suo lavoro non è conservato, questo ruolo viene attribuito a Stanko Vraz, che esprime così in modo simbolico la tendenza dei romantici a coltivare la propria lingua nella lotta per l'emancipazione nazionale. Il suo sforzo, anche se importante, è tuttavia destinato a rimanere di valore modesto e rimane solo in forma manoscritta. Grande merito per la ricezione di Dante va inoltre riconosciuto a Valentin Vodnik, che ha tra l'altro inviato a Čop, tramite Smolnikar, il primo volume della Divina Commedia, mentre un'alta valutazione del Poeta viene espressa anche da Jernej Kopitar, nell'opera del quale possiamo riscontrare il parere circa il toponimo di origine sconosciuta, che potrebbe riferirsi alle nostre regioni (Tambernicchi – Javornik).

A metà '800 possiamo notare un grande influsso di Dante nell'epopea religiosa «Chiesa Cattolica», di Jernej Levičnik. Nella seconda metà dello stesso secolo possiamo inoltre rilevare alcuni tentativi di traduzioni, ma di dubbio valore: Franjo Zakrajšek, che con i propri frammentari tentativi potrebbe distinguersi, specie in paragone con Jovan Koseski, mentre le traduzioni di Bogoslav nelle «Domače vaje», rimangono sulla linea utilitaria dello stretto interesse religioso. Di particolare importanza, invece, il «Celjski rokopis» (Manoscritto di Celje), della casa editrice Rode & Martinčič. Anche se di modesto valore artistico, permane un enigma, se contemplato dal punto di vista della programmatica romantica che insiste sulla scelta dei canti I, III, V e XXXIII dell'Inferno. L'autore, infatti, con le traduzioni dei canti XXX e XXXII del Purgatorio, esce da questo ambito e richiama l'attenzione sulla precocità della ricerca individuale e dei punti di vista prettamente autonomi, nella ricezione. Le annotazioni e i rari riferimenti, reperibili presso i poeti e gli scrittori sloveni dell'epoca, possono invece presentarci i limiti della ricezione a livello scolastico: Dante era riconosciuto come uno dei classici, ma relativamente poco letto. L'affermazione di Jože Pogacnik circa la prassi, in vigore in questo periodo, di evitare il canto V dell'Inferno, tiene solo in parte: Stritar, seguito anche da Jurčič, nelle sue tre opere cita lo stesso verso patetico-nostalgico dell'episodio di Francesca da Rimini. Kernik menziona Dante con un riferimento esterno, che non ha quasi nessun valore di contenuto, mentre Trdina lo respinge quasi completamente. Intuito più profondamente sembra, invece, dal Levstik, mentre Tavčar fallisce nella propria impressione su Beatrice. Gli inizi del pensiero pubblicistico sloveno mostrano in merito di Dante una polarizzazione ideologica e i primi tentativi di appropriarsi il Poeta: particolarmente aggressivo, in questo contesto, il circolo cattolico con Aleš Ušeničnik, Anton Mahnič e Ivan Jurič, che pone Dante in quella linea affermativa, dove non esistono più

dubbi dogmatici ed escatologici circa il ruolo dell'uomo nell'Universo, dimenticandosi, nello stesso momento, quell'essenziale della ricerca del Poeta: un contatto con il Dio che inseriva Dante già da secoli negli scaffali con i libri protestanti.

Il '900 significa decenni di successi della dantologia slovena: le ottime traduzioni di Župančič, nonché quelle di Ušeničnik, trovano la continuazione in un fondamento posto da Josip Debevec: per suo merito negli anni 1910–1925 sulle pagine della rivista »Dom in svet« (Casa e mondo) abbiamo la traduzione integrale della Divina Commedia, mentre nei tardi anni trenta appare l'inizio della Vita Nuova con le preziose traduzioni dei sonetti danteschi. La raccolta di Alojzij Res è il primo serio tentativo di superare le tendenze ad inquadrare il Poeta nei ristretti interessi utilitaristico-ideologici a danno di quelli ideali-estetici. Questa tendenza, tuttavia, non viene ancora superata. Tracce di conoscenza del Poeta possono essere riscontrate nell'opera di Srečko Kosovel, mentre sono di un'importanza particolare i collegamenti nel senso delle connotazioni patriottico-emancipative nelle poesie di Simon Gregorčič, di France Bevk e di Srečko Kosovel, create nell'approssimarsi della minaccia oscurantista dell'imperialismo italiano. Mentre le poesie di Alojzij Merhar e Vojeslav Mole mostrano la tendenza all'identificazione spirituale con il Poeta, desta particolare interesse lo studio comparativo delle traduzioni del canto V dell'Inferno ad opera di Bartolomeo Calvi, che è solo uno dei tanti riflessi italiani alla nostra feconda ricezione del Poeta nella prima metà del '900. Tra gli studi danteschi meritano tutta la nostra attenzione i lavori di Josip Puntar, France Kidrič, Aleš Ušeničnik, Milko Kos, Andrej Budal, Ivan Gruden e il conciso pensiero di Izidor Cankar, mentre la dantologia slovena raggiunge il culmine con l'opera di Stanko Leben »Problem Dantejeve Beatrice« (La questione della Beatrice di Dante).

La ricezione nel dopoguerra è contrassegnata dalla divisione nazionale: l'emigrazione slovena in Argentina non ne viene danneggiata per merito di Tine Debeljak, che dà alle stampe nel 1965 la traduzione dell'Inferno, corredata di un approfondito studio. Meno successo mietono le tradizioni dell'Inferno e del Purgatorio per le penna di Alojz Gradnik, nonché la traduzione della Vita Nuova ad opera di Ciril Zlobec. I dubbi circa le nostre capacità vengono tuttavia a cadere appena nel 1972, quando Andrej Capuder pubblica la traduzione integrale della Divina Commedia. Nell'introduzione l'autore richiama il pubblico ad accettare il Poeta come il creatore di una poesia immortale, libera di stigmatizzazioni ideologiche. Importanti contributi dantologici ci vengono inoltre forniti in questo periodo da Niko Košir, Janko Kos, Srečko Vilhar, Marijan Brecelj, Stanko Škerlj, Atilij Rakar, Božidar Borko, Andrej Budal e da diversi critici letterari, che seguono con coscienza ed in modo creativo i processi di ricezione del Poeta fino ai giorni nostri, quando in particolare negli anni ottanta, va sottolineato l'apporto di Patrizia Raveggi a Jože Pogacnik (bs).

KNJIGE IN KNJIŽNICA V NEKDANJEM KAPUCINSKEM SAMOSTANU V MARIBORU (1613–1784)

Vinko Škafar*

UDK 027.2:271.36(497.12 Maribor)•1613/1784•

ŠKAFAR Vinko: Knjige in knjižnica v nekdanjem kapucinskem samostanu v Mariboru (1613–1784). (Bücher und Bibliothek im ehemaligen Kapuzinerkloster in Maribor (1613–1784).) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izveček v slov. in angl.

Avtor dokazuje, da je nekdanji kapucinski samostan v Mariboru (1613–1784) imel relativno bogato knjižnico. Pri dokazovanju se sklicuje na ohranjene viro o kapucinskih knjižnicah iz tistega časa v takratni Štajerski kapucinski provinci, na nujnost knjižnice zaradi pridigarke in pastoralne dejavnosti mariborskih kapucinov in na dejstvo, da je bila v mariborskem kapucinskem samostanu okrog sto let (1684–1784) privatna samostanska višja šola za prihodnje kapucinske duhovnike. Kot materialni dokaz za obstoj knjižnice pa prinaša seznam ohranjenih knjig.

UDC 027.2:271.36(497.12 Maribor)•1613/1784•

ŠKAFAR Vinko: Books and the Library in the Onetime Capuchine Monastery in Maribor (1613–1784). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, p.

Original in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author testifies that the onetime capuchine monastery in Maribor (1613–1784) had a relatively rich library. In attesting this, he refers to the preserved sources on capuchine libraries of the time in the Styria capuchine province, the need of libraries for preaching and pastoral activities of the Maribor capuchines and to the fact that a private monastery, higher educational institution for future capuchine priests, had existed for about one hundred years (1684–1784). The list of preserved books represents the material proof of the existence of the library.

Dr. Bruno Hartman, redni profesor na filozofski fakulteti v Ljubljani in upokojeni ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru, je objavil študijo »Knjige in knjižnice v Mariboru do marčne revolucije 1848. leta«. Razprava me je spodbudila, da sem pobrskal po kapucinskih knjižnicah v Celju, Krškem, Škofji Loki, Vipavskem Križu, Varaždinu, Lipnici, Celovcu, Wolfsbergu, Mariboru na Studencih in v arhivu Slovenske kapucinske province v Ljubljani. Želel sem ublažiti vrzel, ki jo omenja dr. Hartman glede podatkov o knjigah in knjižnici nekdanjega kapucinskega samostana v Mariboru. Samo po sebi se zdi razumljivo, da sem prikazal ustanovitev in ukinitve nekdanjega kapucinskega samostana v Mariboru s pomočjo arhivskih in drugih virov, saj je doslej obstajala vrzel v zgodovinsopisju na tem področju, čeprav to ni bil prvi cilj raziskave.

Za tistega bralca, ki ne bo prebiral članka dr. Bruna Hartmana, bom najprej dobesedno navedel njegove ugotovitve in trditve o nekdanji kapucinski knjižnici

* Dr. Vinko Škafar, predavatelj na Teološki fakulteti, Maribor

* Prim. Bruno Hartman, Knjige in knjižnice v Mariboru do marčne revolucije 1848. leta, v Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), 63 = 28(1992)1, 188–199

v Mariboru, nato pa predstavil, seveda fragmentarno, nekatere kapucinske knjižnice v Štajerski kapucinski provinci do Jožefa II. (1780—1790), ker lahko nakažejo obstoj in tudi obseg nekdanje mariborske kapucinske knjižnice. Nadalje bom predstavil nekdanji kapucinski samostan v Mariboru, mariborsko kapucinsko samostansko šolo za redovni naraščaj z njenimi učitelji (lektorji), ki pomenijo drugo prvoino za obstoj knjižnice. Omenil bom tudi nekatere pomembne kapucine, ki so bili povezani z mariborskim samostanom in s knjižnico, saj so bili nekateri tudi pisatelji. Na koncu bom naštel ohranjene knjige iz nekdanjega kapucinskega samostana, ki jih hrani sedanja kapucinska knjižnica na Studencih v Mariboru, saj pomenijo zanimiv, čeprav fragmentaren vzorec nekdanje knjižnice in so hkrati materialni dokaz za obstoj knjižnice.

1. Doktor Hartman o knjigah in knjižnici kapucinskega samostana v Mariboru

»Nekaj let zatem so se v toku protireformacijske vneme naselili v Mariboru novi menihi-kapucini.¹ Samostan jim je leta 1613 ustanovil mariborski grof Ivan Jakob Khiesel pred mestnim obzidjem pri graških vratih (danes stoji na njegovem mestu frančiškanski samostan s cerkvijo). Kapucini so delovali v mariborski župniji, pomagali pa so tudi pri dušnem pastirstvu po okoliških župnijah. Ker je bilo njihovo delovanje namenjeno prenovi katoliškega verovanja med širokimi ljudskimi plastmi, so se posebej posvečali pridigarstvu. Na Slovenskem je bilo v tistih časih več slovečih pridigarjev kapucinov (Janez Svetokriški, o. Rogerij, o. Hipolit), ki so se ukvarjali s pisateljevanjem. Kapucini so za pripravljanje pridig rabili različne zbirke pridig, imeli pa so tudi druge pripomočke, zlasti slovarje, da so se mogli z jezikom približati poslušalstvu, med katerim je bil velik del slovenskega rodu.

Spričo tega smemo za mariborske kapucine domnevati, da so imeli vsaj priročno knjižnico, ki jim je bila v pomoč pri dušnopastirskih opravilih. K tej domnevi nas navaja podatek o njihovem številu: leta 1754 jih je bilo v mariborskem samostanu 32. Domnevo podkrepljuje še to, da je kapucin Ivan Anton Apostel, rojeni Mariborčan, pisec nemško-slovenskega slovarja iz leta 1760, nekaj časa preživel v mariborskem kapucinskem samostanu; za svoje slovarsko delo je imel pri sebi vsaj osebno knjižnico.

O knjižnici mariborskega kapucinskega samostana nimamo nikakršnih poročil. Ko je bil samostan 10. aprila 1784 v smislu jožefinskih reform odpravljen, so po navedbah zgodovinarja dr. Franca Kovačiča »premičnine, živila in dragočnosti (cerkvene) oddali drugim samostanom«. Knjižnica med njimi ni omenjena. Graška bibliotekarka Maria Mairold v svojem prikazu knjižnic iz odpravljenih štajerskih samostanov piše, da mariborski kapucinski samostan ob razpustu leta 1784 ni imel oddati nikakršnih knjig.«²

¹ Podobno kot dr. Bruno Hartman tudi drugi priznani slovenski zgodovinarji uporabljajo izraz »menihi« za vse moške redovnike, kar se navadno ne pojavlja v znanstvenem zgodovinskem Monachus (lit. il monaco, nem. der Monch, slov. menih, srb. monah) označuje redovnika, ki živi po Benediktovem, Avguštinovem ali Bazilijevem pravilu (Reguli). V slovenski zgodovini so znani menihi benediktinci, cistercijanci, avguštinci in kartuzijani. Sveti Frančišek je izrecno želel, da bi njegovi bratje ne bili menihi, marveč manjši bratje, ki sicer spadajo h katoliškemu redovništvu, ne pa h katoliškemu meništvu. Ko so nekateri od prvih bratov želeli, da bi se nastajajoči red manjših bratov odločil za meniški stil življenja, ki poudarja stabilitas loci (stalnost bivanja v istem samostanu) in pomembnost očetovske držbe predstojnika, npata (abbas), se je Frančišek uprl temu nagovarjanju in želel, da bi bratje ostali v skromnih bivališčih — loci, vsekakor skromnejših od bogatih meniških samostanov (monasteria) in polni razpoložljivosti za menjavo bivališč. Odločil se je za rotacijo služb in krajev. Zato zgodovinskeje za Frančiškove redove (minoriti, frančiskani, kapucini) ne uporablja izraza menihi, menišvo, marveč splošnejšega redovnik, redovništvo, kar velja za vse mlajše katoliške redovnike in redovnice (npr. jezuiti, klarince, salezijanci itd.). Menihi so zgolj ena od vrst katoliškega redovništva (Prim. Spisi sv. Frančiška Asiškega in sv. Klare, MD, Celje 1982, 16—19; prim. Gennaro Bove, Luogo, cella, casa, costruzione, v: Dizionario francescano, Edizioni Messaggero, Padova 1983, 902—918, Chiara Giovanna Cremaschi, Monastero, v: Dizionario francescano, ..., 1023—1034). Žal so v starih dokumentih kapucini in najbrž tudi drugi frančiškovski redovniki pogosto uporabljali namesto »conventus« ali »locus« meniški izraz »monasterium«. Ta izraz je uporabljan tudi pri ustanavljanju kapucinskega samostana v Mariboru.

² Bruno Hartman, n. d., 190.

2. Samostanske knjižnice v Štajerski kapucinski provinci do Jožefa II.

Prihod kapucinov na Slovensko je tesno povezan z misijonskim poslanstvom cerkvenega učitelja sv. Lovrenca Brindiškega v Prago. V to mesto, kjer se je močno širil protestantizem, je nadškof Zbynek Berka poklical kapucine, da bi oznanjali božjo besedo v katoliškem duhu. Skupaj z Lovrencem — bil je odličen govornik, globoko teološko izobražen, izredno nadarjen za jezike, bogoslovni pisatelj in diplomat — je šlo na pot dvanajst kapucinov, ki jih je spremljalo posebno priporočilo papeža Klemenca VIII. Spomladi 1600 so že začeli graditi samostan v Pragi, poleti pa še na Dunaju in v Gradcu. Brez dvoma pomeni Lovrenčevo poslanstvo v Prago tudi začetek naselitve kapucinov na Slovenskem, saj je slovensko območje že od ustanovitve sestavljalo južno vejo široke in daljnosežne praške misije, iz katere je nastala tudi Štajerska kapucinska provinca, ki je imela v svojem cvetočem obdobju kar 33 samostanov in en hospic.

Zaradi poznejših primerjanj naštejmo samostane Štajerske kapucinske province po letnici ustanovitve oziroma položitve temeljnega kamna: Gradec sv. Anton (intra muros) (1600), Ljubljana (1607), Bruck na Muri (Bruck an der Mur) (1607), Gorica (1609),¹ Celje (1609), Reka (1609), Maribor (1613), Radgona (Radkersburg) (1617), Krmin (Cormons) (1617), Trst (1617), Zagreb (1618), Ptuj (1623), Beljak (Villach) (1629), Volšperk (Wolfsberg) (1634), Sv. Križ na Vipavskem (1637), Lipnica (Leibnitz) (1639), Krško (1640), Kranj (1640), Tamsweg (Dambsovio) (1644), Murau (1645), Celovec (Klagenfurt) (1646), Gradec sv. Janez Krstnik (extra muros) (1648), Gradišče ob Soči (Gradisca) (1650), Hartberg (1654), Novo mesto (1658), Mureck (1667), Leoben (1690), Varaždin (1701), Knittelfeld (1705), Škofja Loka (1707), Schwanberg (1708), Karlobag (1710), Irdning (1711) in Kaniža pri Gospiću v Liki (1721).²

Vsi ti številni samostani so imeli samostanske knjižnice, ki so jih sproti dopolnjevali in so imele v 18. stoletju že kar lepo število knjižnih enot, kar pričujejo ohranjeni knjižnični katalogi. Seveda pa se kapucinski samostani po velikosti samostanov in po knjižnicah ne morejo meriti z benediktinskimi, cistercijskimi in drugimi meniškimi samostani in knjižnicami, kar tudi ne bi bilo v skladu z njihovim pojmovanjem uboštva. Kljub temu pa je vsak samostan imel svojo knjižnico, kar je razvidno iz arhitekturne zasnove slehernega kapucinskega samostana, saj so bili vsi samostani grajeni po isti temeljni zasnovi.³ Leta 1726 lahko bremo v zbranem materialu za zgodovino Štajerske province, ki ga hrani Arhiv Slovenske kapucinske province v Ljubljani, da je bila v Gradcu zgrajena nova knjižnica, ki je bila skrbno zavarovana pred morebitnim požarom, saj je prav požar uničil kapucinske knjižnice v Radgoni, Ptuj in Zagrebu. Zato je provincialni definitorij (vodstvo province) sklenil: »Num, salva conscientia, pro meliori librorum et archivorum contra ignem conservatione Bibliothecae in Provincia nostra concamerari possint.«⁴ (Vestno naj skrbijo, da bodo knjižnice v naši provinci v obokanih prostorih, kjer bodo knjige in arhivi varnejši pred ognjem). Knjižnica je bila na razpolago vsem članom samostanske družine. Knjige so si lahko izpo-

¹ Leta 1609 so beneški kapucini, sicer neradi, izročili samostan, ki so ga zgradili že leta 1591, Štajerski kapucinski provinci. V tem samostanu so ostali slovenski kapucini do leta 1923.

² Prim. Oto Kocjan, *Origo et vicissitudines Almae Ord. Cap. Provinciae Styriae. Brevis historia Provinciae*, v: *Schematismus F. F. Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum, Almae Provinciae Styriae, Goritiae 1908*, 13–31, Metod Benedik, *Kapucini v notranjeavstrijskih deželah*, v: *Bogoslovni vestnik* 52(1992) 29–42.

³ Prim. Walter Hummerich, *Anfänge des kapuzinischen Klosterbaues. Untersuchungen zur Kapuzinerarchitektur in den rheinischen Ordensprovinzen*, Mainz 1987 (Servus) (Geben je knjigo recenziral v *Collectanea Franciscana* 58/1988/446–448).

⁴ Arhiv Slovenske kapucinske province v Ljubljani (ASKPL), v: P. Fridericus iz Stare Loke, *Materiale pro chronica Provinciae Styriae (= MCPS) 1700–1800* (1728), P. Friderik iz Stare Loke je črpal podatke iz Provincialne kapitelske knjige (*Liber Functionum Capitularium P. P. Capucinatorum Provinciae Styriae Immaculatae Conceptionis Beatissime Virginis Mariae dedicatae, Ab Anno 1647–1859*), ki jo prav tako hrani ASKPL in je najdragocenejši vir pri raziskovanju zgodovine kapucinskih samostanov nekdanje Štajerske kapucinske province.

sojali, jih odnesli v svojo sobo in jih po uporabi spet vrnil v knjižnico. Celo v Provincijski obrednik,⁸ ki je bil sprejet na provincialnem kapitlju v Mariboru leta 1739, so zapisali, naj ne pišejo po knjigah, ampak si delajo izpiske na liste, naj knjige varujejo pred prahom in plesnijo, naj knjig ne puščajo odprtih, da se ne raztrgajo.

Na srečo nekaterih samostanov nekdanje Štajerske kapucinske province ni so prizadele ne ukinitve Jožefa II. ali Napoleona, ne prva in ne druga svetovna vojna. Zato nam lahko prav ohranjeni knjižnični katalogi, še posebej pa ohranjene knjige pomagajo, da upravičeno domnevamo o knjižnici v kapucinskem samostanu v Mariboru.

V vsakem kapucinskem samostanu je moral biti nekdo zadolžen za knjižnico.⁹ Posebno zavzet knjižničar v mariborskem kapucinskem samostanu pred razpustitvijo je bil Mariborčan p. Florimundus Frauenberger (1730–1789), ki je bil 13. 9. 1783 (verjetno pa tudi ob razpustitvi 10. aprila 1784) še v Mariboru. Najbrž je prav on reševal knjige iz mariborske kapucinske knjižnice in v razpravi ga bomo še srečali.

Najstarejši ohranjen katalog knjig iz starih kapucinskih knjižnic v Sloveniji hrani samostan v Krškem. »Katalog knjig iz leta 1695 šteje med najstarejše ohranjene knjižnične kataloge na Slovenskem. Razdeljen je po strokah — podobno kot taki samostanski katalogi po vsem svetu — od biblij in bibličnih komentarjev do »varia« (razno), po črkah od A do Z in seveda po velikosti: Folio 4, 8, 12 (?) ... Poleg glavne literature, — več latinskih, pa tudi nemških biblij s komentarji, brevirji, molitveniki in podobno — je po katalogu izkazane tudi nekaj antične literature ... V knjigah je s črnilom vpisan lastnik: Kapucinski samostan Krško (»Loci Capucinatorum Gurkfeldi«). Razen tega pa so vpisani tudi drugi samostani, iz katerih so si menihi¹⁰ iz Krškega knjige izposojali, kakor je bilo gotovo mnogo njihovih knjig drugje. Zanimivi so vpisi drugih lastnikov, ki so ta dela darovali, zapustili ali prodali.«¹¹ V krškem katalogu je vpisanih 1490 knjig.

Najbrž je enako star kranjski katalog (*Catalogus Bibliothecae Capucinatorum sublati monasterii Crainburgensis*), ki mu pa žal manjka druga stran, kjer je bila verjetno letnica. V katalogu je 2036 knjižnih enot, hrani pa ga Kapucinska knjižnica v Škofji Loki.

Škofjeloška kapucinska knjižnica je danes najbogatejša med vsemi slovenskimi starimi kapucinskimi knjižnicami in ima prav tako ohranjen stari knjižnični katalog (*Catalogus Librorum Bibliothecae Locopolitanae Fratrum Minorum Capucinatorum*, v letih 1740–1753, dopolnjen 1841), v katerem je vpisanih 2683 knjižnih enot. »Knjižnico je samostan imel že od vsega začetka, kar dokazuje tudi knjiga, ki jo je samostanu podaril njegov ustanovitelj, loški glavar J. E. Halden. Močno se je povečala leta 1786, ko so vanjo vključili knjige takrat ukinitvenega kapucinskega samostana v Kranju, nekaj pa jih je prišlo iz drugih samostanov (Ljubljana, Novo mesto). Danes šteje škofjeloška knjižnica okoli 5000 enot, ki spadajo v zgodovinsko knjižnico — blizu 2000 jih je v novourejeni knjižnici — okoli 10.000 enot iz 19. in 20. stoletja ... Knjižnica ima tudi 19 inkuna-

⁸ Prim. ASKPL, *Rituale Romano Capucinum, ad usum Provinciae Styriae* (= *Rituale* 1739), quod ad instantiam plurimorum, a quibusdam compositum, et digestum, in Capitulo Marburgensi, anno 1739 die 8. Maii celebrato omnibus dictae Provinciae Religiosis in singulis Conventibus uniformiter observandum traditur, p. 3, c. 4, n. 15: »Concionatores, et omnes alii non teneant in cella libros, quibus non utuntur; sed ponat eos ad bibliothecam, ut alii eos requirentibus prodessent possint. Et summo tempore caveant omnes, ne libros ungue, cera, atramenta, etc. Signat, aut quodvis aliud signum, aut pergameno adhibeat. Nec libros ad longius tempus apertos reliquant, quia sic destruentur: eos etiam a pulveribus, et murecore deligenter defendant».

⁹ ASKPL, v *Decisiones* 1775, 13: »In jeden Convent solle ein tauglicher P. Bibliothecarius von P. Guardiano bestellt werden, welcher alle Bücher, so wohl in denen Cellen, als in der Bibliothec, genauest einschreibe, mit buchstaben, und Numeris zeichne, in ihre Klassen eintheille, und den Nothigen Catalogum verfasse ...»

¹⁰ Prim. op. 2.

¹¹ Jaro Dolár, *Kapucinska knjižnica Krško*, v *Kapucinska knjižnica in galerijska zbirka Krško*, Kulturni zakladi naše preteklosti, Krško 1983, 8–10.

bul.«¹² Sredi 18. stoletja je bilo v škofjeloški samostanski knjižnici že 834 različnih naslovov, zvezkov pa preko tisoč, ker so bile nekatere knjige v več izvodih.¹³

Na srečo je ohranjen tudi katalog svetokriške knjižnice (*Index Cathalogi bibliothecae ad facilius reperiendos libros in eo contentos, compositi Anno 1749*), ki ima zanimivo zgodovino. Po prvi svetovni vojni so morali slovenski kapucini zapustiti samostan v Sv. Križu na Vipavskem. Samostansko knjižnico so že 24. januarja 1917 odpeljali in jo shranili v krškem kapucinskem samostanu, čeprav so pozneje svetokriške in goriške knjige delno izročili novoustanovljenima samostanoma na Ptuj in na Studencih v Mariboru. Po drugi svetovni vojni so se slovenski kapucini vrnili v Sv. Križ in tja vrnili staro samostansko knjižnico, žal se je marsikaj porazgubilo.¹⁴ Zanimivo, da je v svetokriški knjižnici več kot dvajset knjig, ki jih je podaril knjižnici lavantinski knezoškof Jožef Ozvald grof Attems (1679–1744; 1724–1744), ki je bil sin svetokriškega in tridentinskega grofa At-

¹² (Metod Benedik), Kapucinska knjižnica, Škofja Loka (1989), (2). Predstavljena zbiranka škofjeloške kapucinske knjižnice.

¹³ Tu predstavljamo škofjeloško kapucinsko knjižnico, kakršna je bila v času gvardianata p. Joahima iz Kranja (1740–1743; 1750–1753), saj so bile ostale knjižnice v Štajerski kapucinski provinci škofjeloški zelo podobne. Ob vsaki signaturi v katalogu škofjeloške knjižnice je zapisano tudi število naslovov:

A Sacra Scriptura	18
B Expositores et SS. Patres	38
razlage Svetega pisma in cerkveni očetje	
C Theologi Speculativi	35
dogmatična teologija	
D Theologi Morales	83
moralna teologija	
E Concionatores Latini Dominicales, Quadragesimales	57
nedeljske in postne pridige v latinščini	
F Concionatores Germani Dominicales, Quadragesimales	92
nedeljske in postne pridige v nemščini	
G Concionatores Latini Festivi	21
praznične pridige v latinščini	
H Concionatores Germani Festivi	42
praznične pridige v nemščini	
I Concionatores D. Q. et F. Italici et Carnioli	55
pridige v italijanščini in slovenščini	
K Canonistae et Iuristae	32
cerkveno pravo	
L Controversistae	11
polemični spisi	
M Chronistae, seu historici Ecclesiastici	63
zgodovina Cerkve	
N Chronistae Regulares	12
redovna zgodovina	
O Chronistae, seu historici proliani	35
svetovna zgodovina	
P Libri Latini Ascetici et Meditationum	62
ascetika, premišljevanja v latinščini	
Q Libri Germani Ascetici et Meditationum	39
ascetika, premišljevanja v nemščini	
R Libri Italici Ascetici et Meditationum	18
ascetika, premišljevanja v italijanščini	
S Philosophi	15
filozofija	
T Scholastici	29
latinski učbeniki	
V Libri Miscellanei	29
razno	
W Rubristae	6
obredniki	
X Nomenclatores	18
leksikoni, slovarji	
Y Medici	12
zdravstvo	
Z Cathedistae	14
katehetski priročniki	

¹⁴ Prim. Erhard Pečar, Kronika kapuc. samostana Sv. Križ na Vipavskem, 1916–1924, v B. Koloini, Križ je bil enkrat mestu, Vipavski Križ 1992, 57–86, predvsem str. 75–77. Svetokriške in goriške knjige iz kapucinskih samostanskih knjižnic so bile pozneje v veliki meri izročene novoustanovljenemu mariborskemu in ptujskemu kapucinskemu samostanu. Mariborskih knjig nista uničila ne vojna ne čas po vojni, ptujske pa so bile v hudih časih real-socializma, predvsem v letih 1949–1952, brez pravega domovanišča, ker je bil samostan nacionaliziran. V tistih hudih časih se je našel nekdo, ki je kapucinsko knjižnico »prestrlel«. Starejše in vrednejše knjige, predvsem slovenske, je odbral in jih vnesel v ptujsko

temsa.¹⁵ Prav svetokriški Attemsi so bili ustanovitelji in več stoletij samostanski donatorji. V omenjenih knjigah lahko beremo posvetilo: »Ex Munificentia Celmi S. R. I. Principi et Episcopi Lavantini Josephi Oswaldi ex Comitibus de Attembs« (Po darežljivosti prevzvišenega S.R.C. kneza in škofa lavantinskega Jožefa Ozvalda grofa Attemsa).¹⁶

Kapucinski samostan v Varaždinu je do leta 1783 sodil pod Štajersko kapucinsko provinco in njegova knjižnica prav tako ni bila prizadeta. V njej je veliko knjig iz ukinjenega zagrebškega, radgonskega in nekaj tudi iz mariborskega samostana, kar pričuje s črnilom vpisan zapis prejšnjega lastnika: »Loci Capucinarum Marburgi«. »Prvi ohranjeni katalog (varaždinske kapucinske knjižnice) je sestavil p. Makarij Varaždinec leta 1762. Takrat je knjižnica štela 1.820 knjig.«¹⁷ Knjižnica ima 16 inkunabul, Svetokriškega, Rogerija in veliko stare kajkavske literature.

V celoti je ohranjena kapucinska knjižnica v Celovcu, katere katalog iz leta 1785 ima vpisanih 4105 knjig (Catalogus bibliothecae capucinarum nostri conventus Clagenfurtensis labore, industria que fratris Remigli Villacensis instauratus sub reverendo P. Ruperto Tarvisano illo in tempore noviter electo superiore, 1785).

Žal ima celjska kapucinska knjižnica knjižnični katalog šele iz leta 1918, v njem pa je vpisanih 1943 knjig. Kljub temu, da je bil celjski kapucinski samostan med manjšimi in manj pomembnimi in je bila med drugo svetovno vojno ter po njej knjižnica zelo izropana, ima še vedno eno inkunabulo in pa precej knjig iz 16. stoletja. Med knjižne posebnosti sodi tudi knjiga Splitčana Marka Marulića, ki je bila natisnjena leta 1513 v Baslu.¹⁸

V Lipnici na avstrijskem Štajerskem in predvsem v Celovcu so do konca prve svetovne vojne bivali tudi slovenski kapucini.¹⁹ Lipniški samostan je pravzaprav najbližji mariborskemu in zato ni čudno, da je prav v lipniški kapucinski knjižnici zaslediti kar precej knjig, ki so včasih pripadale mariborski kapucinski knjižnici, kar je razvidno iz s črnilom vpisanega prvega lastnika: »Loci Capucinarum Marburgi«.

3. Nekdanji kapucinski samostan v Mariboru 1613–1784

Aprila 1592 je papež Klemen VIII. izdal navodilo »Za obnovo in ureditev katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem«. V smislu tega navodila naj bi od dežel odvrnili protestantizem, utrdili katoliško vero in vzgojili dobro duhovščino. Škofje, ki so obnovo vodili, so z reformacijskimi komisijami omajali zu-

¹⁵ Studijsko knjižnico, kjer so še danes. Seveda za te knjige velja staro načelo. Res elamat ad dominum (Stvar kliče po lastniku). Slovenski kapucini upajo, da jim bodo knjige vrnjene, saj imajo vse zapisanega pravega lastnika (Loci Capucinarum Goritiae ali Loci Capucinarum St. Crucis in Kapucinska knjižnica Ptuj). Leta 1991 so podobno odtujene knjige že vrnili v Sv. Križ na Vipavskem iz muzeja v Brežicah, kamor so prišle v težkih in krivičnih dneh slovenske zgodovine. Mariborski samostanski predstojnik p. Kamil Požar je o prenosu svetokriških in gorških knjig iz Krškega leta 1924 zapisal: »Da se prazna knjižnica vsaj malo dopolni, se je peljal p. gvardijan 18. 10. (1924) v Krško in tam iz knjižnic Sv. Križa in Gorice nabral vse one knjige, ki so žigosane z žigi gorške in svetokriške knjižnice« (P. Kamil Požar, kronist, v: Kronika cerkve sv. Jožefa v Studencih pri Mariboru, 50). Prim. Jakob Emeršič, Kratak pregled zgodovine knjižnic Ptuja in okolice. Kapucinska knjižnica, v: 30 let Studijske knjižnice v Ptuj, Ptuj 1978, 61. Jakob Emeršič misli, da bi bile med drugo svetovno vojno knjige iz ptujske kapucinske knjižnice sežgane, če jih ne bi skril v Muzejsko knjižnico, iz katere je nastala sedanja Studijska knjižnica.

¹⁶ Prim. Franc Kovatič, Zgodovina Lavantinske škofije 1228–1928, Maribor 1928, 302–303. Lavantinski knezoškof Jožef Ozvald grof Attemsi je 22. septembra 1736 posvetil p. Bernarda Apostla (1711–1784) v duhovnika.

¹⁷ Prim. P. Amandus von Graz, OFM Cap., Seelen-Weide, I., Augsburg 1708, itd.

¹⁸ Vesna Nazarsky, Raritete kapucinske knjižnice u Varaždinu, v: Varaždinske vijesti, Kultura, 14. 6. 1990, 7.

¹⁹ Marcus Maruli Spalatensis, Beno vivendi instituta typis Sanctorum salutarium, Basileae 1513. Ob proslavi 500-letnice novomeškega kapitlja (23. 4. 1993) je Ciril Zlobec, ki jo zastopal Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, izročil kapiteljskemu proštu Jožetu Lapu knjigo iz osobne zbirke Janeza Milčenskega, ki nosi letnico 1525. Gre za knjigo »Sextus Tomus operum divi Hieronymi...«, Basileae, Anno MDXXV, ki ima zapisanega prvega lastnika »Loci Capucinarum Cilleae« (Kapucinski samostan Celje). Iz celjske kapucinske knjižnice se je po drugi svetovni vojni, ob vračanju knjig iz Grada, marsikaj »porazgubilo«.

²⁰ P. Mavricij Teraš (1889–1960) je rad omenjal, da je med 1. svetovno vojno pogosto prihajal k njemu v lipniški kapucinski samostan general Maistor in iskal nasvete za svoje rodoljubno načrte.

1. Nekdanji kapucinski samostan s cerkvijo v Mariboru (1613–1784; porušen 1892)

nanjo organizacijo protestantov; za delo notranje spreobrnitve in poživitev katoliške vere pa so v deželo poklicali najprej jezuite, kmalu za njimi pa kapucine. Cilj je bil en sam: z vsemi močmi pomagati pri katoliški obnovi.

Pobude za gradnjo kapucinskih samostanov so dajali škofje (v Ljubljani škof Tomaž Hren), meščani (v Celju) ali pa grofje (v Svetem Križu na Vipavskem) na čelu z nadvojvodom Ferdinandom. Tako so že leta 1609²⁰ kapucini v dogovoru z nadvojvodom Ferdinandom in graškim nuncijem Salvagom naredili načrt, da zidajo samostan tudi na Ptuj in v Mariboru, kjer je leta 1611 ponudil zemljišče in vsa potrebna sredstva za zidavo grof Janez Khiesel (priimek so pisali različno: Kisel, Kuessl, Khuessl, Kisl) (†1637). Temeljni kamen je položil ljubljanski škof Tomaž Hren 23. aprila 1613²¹ po ustaljenem redu. Kapucini so se zbrali v mestni cerkvi; med njimi je bil tudi prvi predstojnik p. Martin Wienensis skupaj z mestno duhovščino in s številno množico ljudi. Odmolili so hvalnice, nato pa v procesiji krenili proti mestu, kjer naj bi se gradil samostan. Bosonogi patri so na ramenih nosili velik križ in med potjo peli psalm »Naj vstane Gospod in razkrope naj se njegovi sovražniki«. Škof Hren je maševal na prostem in po končanem obredu zasadil križ ter položil temeljni kamen.

²⁰ Graški nuncij Janez Krstnik Salvago (1606–1610) je 1. junija 1609 pisal iz Gradca: »Si dara assai di corte alla fabbrica di duoi monasteri, uno a Cilla, l'altro a Fiume, e poi a due altri a Marpurgo et a Pettovla, sichè è bene d'andar augmentando l'affetto di questo Principe verso la Religione« (Archivio Segreto Vaticano / = ASV, Borghese II, 192, f. 250).

²¹ Glede blagoslovitve temeljnega kamna za kapucinsko cerkev in samostan v Mariboru prinašajo viri različen datum. Zdi se, da je najbolj merodajen datum, ki ga prinaša Protokol ljubljanskega škofa Tomaža Hrena ob blagoslovitvi temeljnega kamna. V Protokolu je temu posvečenih 5 strani, ki se začnejo z večjim naslovom: »Fundatio Monasterii Marburgensis et Ecclesiae B. Mariae Virginis Matris Misericordiae et gratiarum pro Religiosis Patribus Capucinis: et positio Primarii Lapidis ibidem, auctoritate delegata ad preces eorundem uti sequitur« (Nadškofijski arhiv v Ljubljani / = NSAI, Protokoli, Nr. 2, 34). Nato sledi preplis pisma p. Janeza Damaščana iz Benetk (F. Damascenus Venetus, Capucinus), ki je bil takrat delegat generalnega komisarja p. Fortunata iz Verone. P. Janez Damaščan iz Benetk je pisal pismo ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu 12. januarja 1612 iz graškega kapucinskega samostana. V njem obvešča ljubljanskega škofa Hrena, da sekovski škof Martin Brenner (1565–1615), ki je bil precej bolan, in krški škof, ki mu je bila mariborska župnija inkorporirana, dajeta dovoljenje za blagoslovitev temeljnega kamna za gradnjo kapucinskega samostana in cerkve v Mariboru. Sledi prepis drugega pisma p. Janeza Damaščana z dne 8. aprila 1613, kjer predlaga 1. maj kot najprimernejši datum za blagoslovitev, čeprav prosi škofa Hrena, da bi sam določil točen datum blagoslovitve (prim. NSAI, Protokoli, Nr. 2, 35).

Gradnja je sprva potekala hitro, saj je bila že leta 1614 uvedena samostanska klavzura², pozneje pa se je upočasnila in cerkev je posvetil sekovski škof Jakob Eberlein (1615–1633), generalni vikar salzburškega nadškofa, šele 25. oktobra 1620. Na njeno posvetitev spominja še danes ohranjena, na hodniku sedanje frančiškanske cerkve za glavnim oltarjem vzdana marmornata plošča z napisom: »Haec ecclesia consecrata est in honorem B. M. V. Anno MDCXX. Doma Ima Novembris celebratur Anniversarium; Patrocinium in Festo Purificationis« (Ta cerkev je bila posvečena leta 1620 v čast preblaženi Devici Mariji. Obletnica posvetitve se obhaja prvo nedeljo v novembru, patrocinij – žegnanje – pa na svečnico).³ Kapucinski samostan je bil zgrajen po redovnih predpisih za 28 do 30 redovnikov, saj je bil noviciatska in študijska hiša.

Sledi prepis pisma srkovskega škola Martina Brennerja, ki prosi ljubljanskega škola Irena, da bi zaradi boleznih blagoslovil temeljni kamen. V pismu mu daje vsa pooblastila, tudi za birmovanje, če bo potrebno. Pod prepis Brennerjevega pisma je škof Tomaž Hren pripisal: »Post quarum perceptione litorum Iarta in Monasterio Labacensi a Fratribus capucinis et eorum Guardianis tunc F. Patre Mariano Praedicatoris, electa est dies et testinavimus maturando iter Marpur-gum ubi toletris 23 Aprilis iecimus novi monasterii fundamenta. et quasi 300 contrinavimus« (prav tam, 36).

Na naslednjih dveh straneh je prepis uradne listine, ki se po imenovanju Svete Trojice nadaljuje »Notum sit omnibus qui Christum colunt: quod Anno ab Incarnatione eiusdem D.N. Jesu Christi MDCXIII. die 23 Aprilis in Iesto S. Georgii Martyris Ego Thomas Dei ac Sedis Apostolicae grata, Nonus episcopus Labacensis... Ilunc primum et primum lapidem pro reverendis Patribus Capucinis Servis Dei hoc in loco... rt in subsidium, consolationem, decus et ornamentum singulare huius civitatis Marchburgensis, quar est Graetii Antemurale sub titulo (REFUGII EIUSDEM – predr-tano) NATHIS NISEHICORDIAE ET GRATIAIUM IEGINAE ANGELOLUM ET DOMINAE MUNDI... ab Dno Joanne Jacobo Kisello...« (prav tam, 36, 40). Pod prepisom uradne listine je še dopis, da so šli iz mesta, to je iz župnijske cerkve »professionaliter cum vexillis, cantibus et pulsu campanarum, cum clero et populo atque Pontifice simul procedentibus, a Patre Martino Capucino sacerdote tunc induto, ad locum usque positionis primum lapidis...« (prav tam, 40, prim. Mrtdob Brndrik, iz protokola ljubljanskih škotov, v: Acta Ecclesiastica Sloveniae (= AES) 14/1992/40–44). Isti datum omenja Janez Vajkard Valvasor (prim. Johann Wrichart Valvasor, Die Ehre dess Hertzogthums Crain, Laybarn MDCLXXXIX, VII, 611). To je bilo potrebno tako podrobno predstaviti, ker so nekateri zgodovinarji zaradi predloženega t. maja 1613 sklepali, da je bil temeljni kamen takrat blagoslovljen. Tako je zapisal tudi kapucinski zgodovinar p. Hyacinthus de Gradra leta 1654 (prim. Libellus, Fundationem, Consecrationem, diurnum, Annorum, Anniversariorum, Ecclesiarium Capucinarum Provinzarum Styriar. Quam Anno 1654 ab A. It. P. Fratre thyrantio Graecensis Ministro Provinciali et Diversis Archivis Provinciarum Austriarum, Venetiarum, et Styriae recepta, collecta, et hic inserta sunt Successus temporis adiuncta adiungenda...) P. Oto Kocjan omenja, da piše v Protokolu sekovsko-graškega ordinariata »Sic Anno (?) in Festo s. Marci Evangelistae, Marpurgo pro Patribus Capucinis et Monasterio eorum Ecclesiam benediximus pariter et solemni ritu imposuimus primum lapidem« (P. Oto Kocjan, Prospectus Historiae Almae Ord. Nostri Provinzarum Styriar. v: Historia Almae Provinciae Styriar. OFM Cap. rokopis, 1930, 82. Rokopis se nahaja v ASKPJ). Tudi Jože Mlinarič zmotno omenja 1. maj 1613 kot datum blagoslovitve temeljnega kamna (prim. Jože Mlinarič, Župnika v Janezu Krstniku v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije, XII. stoletje – 1786, v: Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978, 164). Leta 1613 je mariborski župnik Jurij Pileator (1601–1630) imel tri kaplane in vsi so bili najbrž navzoči pri blagoslovlitvi temeljnega kamna.

¹ Prinašamo prepis treh pism graškega nunija Erázma Paravirinja (1613–1622), ki so ohranjeni v Vatikan-skem tajnem arhivu in govorijo o klavzuri v mariborskem kapucinskem samostanu ter o žrli ustanovitve leve ženi, ki bi rada dobila dovoljenje za vstop v klavzuro. Pisma še niso bila nikjer objavljena.

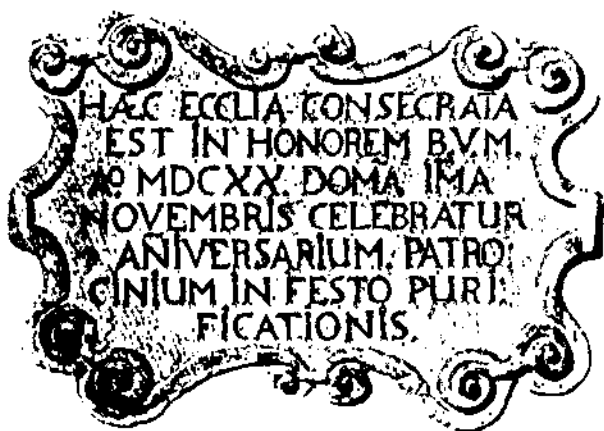
² Il Signor Giovanni Giacomo Kisel Cavalierizzo maggiore di S. A. cognato del Signor d'Eochimbergh cavaliere di molta pietà havendo fabricato da fondamenti completamente un convento de Padri Capucini in Marpurgh, nel quale quest'anno stata introdotta la clausura, r provisti li trati anhora di tutti gli utensili necessari si per la sacristia, comr per il Monastero, drisdra la facoltà da Nostro Signorr per consolatione sua e della moglie di poterla introdurre quando si nu-rano la, il che succede di rado per il rarico ch'egli ha presso S. A. e che in sua assenza ancora possa entrarvi, e mangiarvi, accompagnata però da tre o quatro altre donne. Nel che io gli haverai fatta qualche difficoltà, se oltre alla cognitione, che tengo dell'uno e dell'altro il Padre Commissario de Capucini in queste Provincie di S. A., religioso molto honorato e quali-ficato, non havessè approvata la dimanda; con il cui testimonio supplico V. S. Illma d'intercedere da Nostro Signorr, ch'io possa consolare questi signori per rmanimare loro, et altri a fare simili e maggiori opere a beneficio della Santa Iede Catho-lira in questi paesi infelitti, nelli quali per questo Religione r in assai veneratione. Et a V. S. Illma lacio humilissima rive-renza. Di Gratz li 22. decembre 1614 (ASV, Borghese, II, 212, l. 50).

³ Non quietandosi la moglie del Signor Giangiacomo Kisel, cavalierizzo maggiore di S. A. alle ragioni, per le quali V.S. Illma con due sue mi ha risposto, non parer bene a Nostro Signore de concederle licenza d'entrare per alcune volte l'anno nel convento de Padri Capucini fabricato da lei in Marpurgh, scrisse il Padre Fra Giusto Commissario Generale loro qui al Padre Procurator di Corte per haver licenza almeno che possa entrarvi dodici volte in vita sua. E rispondendoli detto Padre con sua lettera delli 10 del passato da me veduta, che tal licenza non si può concedere se non dalla Santità Sua, però con ciò a detto Fra Giusto (per altro assai rigoroso nel far osservare la sua Regola) havendo il consenso della sua Re-gione, d'haver facilitato assai il negotio. Onde mi la replicarà a V.S. Illma per supplicarla con tanto humilmente ad inter-cedere da Sua Beatitudine detta licenza per dodici volte durante la sua vita. E rconcedendosr li non particular lottira di V.S. Illma a me, senza spedirne meno qui patente, la gratia non undera in esempio. Er in tal maniera consolando questa Signo-ra si darà animo ad altri di fabricare attrove conventi di questi Padri, come già ve n'è qualche pratica in questi Stati di S. A. Perchè mi sono mosso a fare riverentemente quest'istanza a V.S. Illma alla quale laccio humilissima riverenza. Di Gratz li 9. di genaro 1617 (ASV, Borghese II, 206, t. 8).

⁴ Rappresenterò alla moglie del cavalierizzo maggiore di S. A. la gratia fattale da Nostro Signore di poter entrar per una volta sola roll'assistenza di due matrone, nel convento fabricato da lei de Capucini in Marpurgh, in maniera tale, rhr spero si quettera per non mi render più importuno a V.S. Illma alla quale rendo humilissimr gratie di ciò. Di Gratz li 20. di febraro 1617 (ASV, Borghese II, 200, l. 49).

⁵ V stari Kroniki mariborskega kapucinskega samostana, ki jo omenja tudi Oto Kocjan (Oto Kocjan, Prospe-ctus..., 80) in je izjubljena, je zapisano: »Ecclesiam, quam una cum monio (= monasterio) solis suis impensis aedificavit: antedictus Dnus Comes Fundator (= Joannes Jacobus Khesel), deinde solito ritu conscravit die 25. octob. 1620 Illmus ac Revmus D. Jacobus Eberlein, Princeps, et Epus Seccoviensis in honorem Bmae V. Mac Matris misericordiae, et Reli-gii Peccatorum« (prim. P. Fridericus iz S. Iste Loke, Die Grundung des Klosters, v: Notae pro Chronica Provinciae Styriae (= NCPSP) (1890–1700), (P. Hyacinthus Graecensis), Livellus, Fundationem, Consecrationem, diurnum, Annorum, An-niversariorum, Ecclesiarum Capucinarum Provinzarum Styriar, 1654). Zamimivo, da jr že takrat zapisano, da je cerkev posvr-čena Matri osmiljenja.

Četudi so Mariborčani v začetku čudno gledali bradate redovnike z dolgo kapuco in so jih protestantje hoteli z obrekovanjem in zasramovanjem onemogočiti pri katoliški prenovi, jim to ni uspelo. Zelo hitro so postali zelo priljubljeni predvsem s svojimi dobrimi in gorečimi pridigami, postnimi pobožnostmi, spovedovanjem in v času kuge z neustrašno pomočjo. Dušnopastirsko pomoč so nudili tudi okoliškim župnijam.

2. Besedilo: Haec ecclesia consecrata est in honorem B.M.V. Anno MDCXX. Doma Ima Novembris celebratur Anniversarium; Patrocinium in Festo Purificationis. Ta cerkev je bila posvečena leta 1620 v čast preblaženi Devici Mariji. Obletnica posvečenja se obhaja prvo nedeljo v novembru, patrocinij pa na svečnico).

Spominska plošča na posvečenje kapucinske cerkve leta 1620, ki je vzdana za oltarjem sedanje frančiškanske cerkve v Mariboru.

a. Pridigarska dejavnost mariborskih kapucinov

Pridiganje je bila ena pglavitnih dejavnosti kapucinov na Slovenskem, kar dokazujejo samostanske kronike in ohranjeni tiskani ter rokopisni pridigarski priročniki. Pridigarski službi so posvečali veliko pozornost in jo tudi v samem redu zelo spoštovali. Pridigam so prisojali enako vlogo kot ostalim oblikam bogoslužja. V Provincijski obrednik iz leta 1739, ki je bil sprejet na provincijskem kapitlju (zborovanju) v mariborskem samostanu za vso Štajersko kapucinsko provinco, so pridigam posvetili velik pomen in njen potek nadrobno določili. Pridiga je po predpisih trajala 45 minut, vsekakor pa ne več kot uro.²⁴

Kapucini so pridigali v svojih samostanskih cerkvah in tudi v cerkvah, kamor so bili povabljeni. Prav pridige so bile redna oblika pastoralne dejavnosti, čeprav pridigarske službe niso opravljali vsi kapucinski duhovniki, marveč samo za to službo posebej usposobljeni. Glede na priložnost, kdaj je kdo pridigal, so se delili na nedeljske, praznične in postne pridigarje. Nedeljski pridigar je bil najbolj zaposlen, zato se pogosto imenuje kar redni pridigar. Pridigal je vse nedelje v letu. Postni pridigar je moral za postni čas pripraviti 15 pridig.

²⁴ Rituale 1739, p. 3, c. 4, n. 7.

Mariborski kapucini so pridigali in maševali v domači samostanski cerkvi, v župnijski mestni in drugih mestnih cerkvah" ter po okoliških župnijah.

Postavlja se nam vprašanje, v katerem jeziku so pridigali mariborski kapucini. V času nekdanjega kapucinskega samostana v Mariboru je bila večina mariborskih meščanov nemško govorečih. Zato je tudi razumljivo, da so mariborski kapucini večinoma doma in v župnijski cerkvi pridigali v nemščini. V mariborskem samostanu so živeli tudi nemški pridigarji, ki so izdali svoje pridige v tisku, kar bo dokazano pozneje.

V Mariboru pa so tudi slovenski kaplani in pridigarji znani že v 16. stoletju. Lavantinski knezoškof Mihael Napotnik omenja slovenske kaplane (cooperatores sclavonici), ki so skrbeli za slovenske vernike v cerkvi sv. Ulrika in tako nevede pripravljali slovensko župnijo v Mariboru. Kot prvega omenja Mihaela Posega (1656), h kateremu doda še naslednje »cooperatores sclavonici« iz 18. stoletja: Ulrih Jakob Brezl (1730–1746), Ivan Drozg (1747–1755), Martin Maritsch (1755–1759), Matija Valentin Fridrich (1758–1772), Andrej Sternad (1772–1775) in Jožef Frauenberger (1775–1784), ki je postal prvi župnik (1784–1796) »slovenske župnije« Sv. Marije v bivši kapucinski cerkvi v Mariboru.¹¹

Ali so tudi mariborski kapucini pridigali v slovenščini? Jože Mlinarič omenja, da so ob vizitaciji mariborske mestne župnijske cerkve leta 1703 obe pridigi, slovensko in nemško, ponavadi opravili kapucini.¹² To je bila doba, ko je živel in poučeval filozofijo kapucinske študente v Mariboru jezikoslovec in prevajalec p. Hipolit iz Novega mesta (1697–1699; 1709–1711). Še pomembnejši za Maribor je p. Bernard Apostel iz Maribora, ki je sestavil slovar in priručnik za obisk bolnikov. Zanimiv je tudi seznam mariborskih kapucinov iz leta 1754 in 1760, kjer sicer ni omenjen »slovenski pridigar«, kar pa ne pomeni, da v tistih letih kapucini ne bi slovensko pridigali in spovedovali. Zanimivo je omeniti, da je p. Ignacij iz Jarenine, ki je bil še leta 1754 član mariborske skupnosti, leta 1760 član radgonske kapucinske skupnosti in nosi naslov »concionator sclavonicus« (slovenski pridigar).¹³

b. Spovedovanje, postne in druge pobožnosti

Kakor drugod so tudi v mariborsko kapucinsko cerkev verniki iz Maribora in okolice radi hodili k spovedi. Letno se je pri kapucinih spovedalo »povprečno po dvajset tisoč vernikov«. Kakor po drugih kapucinskih cerkvah je tudi mari-

¹¹ Prim. Jože Mlinarič, n. d., 175. Leta 1655 je dobil Maribor novo kapelo, namreč kapelo v mariborskem gradu. Posvečena je bila Loretskni Materi Božji, postavil pa jo je Jurij Jernej grof Khiesl. Ob vizitaciji leta 1657 se omenja, da je v kapeli skoraj vsak dan služba božja, ki jo opravi eden od kapucinov ali minoritov. Leta 1688 omenja vizitacijski zapisnik, da tudi ob delavnih mašuje eden izmed treh kapucinov v župnijski cerkvi (Jože Mlinarič, n. d., 171). V arhivu Slovenske kapucinske province je ohranjena rokopisna nedeljska nemška pridiga 21. nedelje po binkošti, ki jo je najbrž napisal in izrekel »concionator ordinarius« (t. j. nedeljski pridigar) v Mariboru, saj je v desnem kotu pripis »Marburg 53«. V tem času je bil v mariborskem kapucinskem samostanu nedeljski pridigar p. Serafin iz Radgone, ki je umrl kot »concionator actualis« v Mariboru 15. avgusta 1760. Sočasno je bil »praznični pridigar« p. Anastazij Cataviensis.

¹² Prim. Michael Napotnik, Die Basilika zur heiligen Maria, Mutter der Barmherzigkeit, in der Grazer Vorstadt zu Marburg 1999¹, 12–13. Ob prihodu kapucinov v Maribor, leta 1613 je bila v župnijski cerkvi včasih tudi slovenska pridiga. Jože Mlinarič omenja slovenske kaplane. Martina Prabanta pod župnikom Pavlom Andrejem Rainerjem (1669–1685) (Jože Mlinarič, n. d., 172), Juneža Jurija Bartholotuja iz Rogatca in Jurija Haidmana iz Celja pod župnikom Klemenom Skrajncem (1700–1709) (Jože Mlinarič, n. d., 176). Seveda pa so bili slovenski pridigarji v Mariboru že prej, saj so že leta 1537 mariborski meščani prosili, naj bi se vzpostavilo prejšnje stanje, »ko je krška škofija vzdrževala v Mariboru dva nemška in slovenskega pridigarja« (Jože Mlinarič, n. d., 143). Tudi poznejši mariborski župnik Jurij Pileator je bil slovenski kaplan (Jože Mlinarič, n. d., 160), čeprav so se Mariborčani nad Pileatorjem kot mariborskim župnikom pritoževali, ker je bil prej v Mariboru »slovenska pridiga vsako nedeljo in praznik, zdaj pa je prišlo do spremembe, ker pošilja župnik Pileator slovenskega pridigarja na svoje hoške podružnice« (Jože Mlinarič, n. d., 162). Pileator je bil v tem času mariborski in hoški župnik.

¹³ Jože Mlinarič, n. d., 175. Kapucini so po Mlinariču kot ljudski pridigarji pridigali »predvsem v slovenskem jeziku« (Jože Mlinarič, n. d., 129).

¹⁴ Prim. ASKPI, Catalogus Provinciae Styriae. Marburgi 1754, fotokopija, signatura A; Catalogus Provinciae Styriae, Marburgi 1760, fotokopija, signatura A. Original se nahaja v Arhivum Generale Capucinarum, Roma, A.

¹⁵ Jože Mlinarič, n. d., 164; prim. Franc Kovačič, n. d., 279–280. Oto Kocjan se sklicuje na zgodovinski vir in omenja, da je v letih 1841–1755 bilo razdeljenih v samostanski cerkvi čez 2 280 000 obhajil, kar se da sklepiti iz vsakdanjega štetja hostij (prim. P. Oto Kocjan, Prospectus..., 84). To je za tisti čas velika številka, če pomislimo, da je bilo leta 1637 v mariborski župnijski cerkvi 2000 obhajil (prim. Jože Mlinarič, n. d., 166).

borska bila še posebej dobro oskrbovana v postnem času, saj so bili vsak teden trikrat postni govori. Opravljali so tudi različne postne pobožnosti, čeprav ni nič znanega, ali so imeli, podobno kot v Ljubljani in Škofji Loki, postne pasijonske procesije. Gotovo pa so bili, kot po drugih samostanih, širitelji pobožnosti Kristusovega trpljenja. Tudi izven samostanov se je razširil spis p. Alfonza Zusmerhusana z naslovom »Das Leben und Leiden oder Tugend-Spiegel Jesu Christi« (1659) (»Življenje in trpljenje ali ogledalo kreposti Jezusa Kristusa«), ki ga je napisal v nemščini in je četrta izdaja izšla leta 1692. To pobožnost je p. Alfonz Zusmerhusanus v Mariboru gotovo tudi sam razširjal, saj je bil tam gvardijan leta 1657, tik pred izidom prve izdaje leta 1659. Mimogrede omenimo dvakratnega provinciala p. Weicharda iz Gradca († 1771), ki je bil goreč častilec Gospodovega trpljenja in Matere božje in je napisal knjigo »Expositio officii parvi ad totam vitam BMV«. P. Weichard je živel dalj časa v Mariboru (v letih 1730–1733 kot lektor, v letih 1736–1738 kot gvardijan ter od leta 1752 in najbrž vse do smrti kot bivši provincial, ki si je prav mariborski samostan izbral za stalen kraj bivanja), kjer je tudi umrl 4. 11. 1771 leta.

Stara izgubljena kronika je omenjala še druge pobožnosti. Med drugim je bilo v njej zapisano: »V cerkvi se z veliko pobožnostjo zbirajo meščani, kjer na posamezne nedelje in praznike naši redovniki pojejo litanije po sklepnicah pred Najsvetejšim in se zatekajo k njeni priprošnji, kar luteranska zloba prednikom ni dovoljevala« (Ad ecclesiam, dum singulis Dominicis, et Festis diebus litaniae post Completorium coram exposito SSmo Altaris Sacramento a nostris decantantur, Civitatense cum magna devotione concurrunt, implorantes eius patrocinium, quod Lutherana malitia non curandum Antenantes docuerat).¹⁰

c. Delivci zakramentov bolnikom

Mariborski kapucini so bili ves čas svojega pastoralnega delovanja znani po lepem odnosu do bolnih in onemoglih. Leta 1754 je mariborski župnik Ferdinand Wassermann (1748–1771) ob vizitacijskem poročilu zapisal: »Capucini hac in civitate numero sunt 32, exemplares omnes; nec ullum per eos fit Ecclesia Parochiali praejudicium, immo in cura spirituali infirmorum egregie juvant«¹¹ (Kapucinov je v tem mestu 32, vsi so vzorni, glede njih nima župnija nobene pripombe, v duhovni oskrbi bolnikov goreče pomagajo). Seveda so mariborski kapucini že prej skrbeli za nemško in slovensko govoreče Mariborčane in okoličane. P. Ber-

¹⁰ ASKPL, v: P. Fridericus iz Stare Loke, Wirksamkeit der Kapuziner, (rokopis), v: NCPS (1600–1700), dodatek Maribor ne sodi med prve slovenske kraje, kjer se je pričelo širiti luteranstvo, saj zaostaja Judi za Radgono in Slovenj Gradcem. Državno-cerkvena komisija 2. julija 1528 v Mariboru ni našla razširjenega luteranstva, čeprav je bilo v mestu moč kupiti luteranske knjige. Razmah nove vere lahko v mariborski župniji zasledimo šele od sredine 16. stoletja naprej, Jorej pod župnikom Jurijem Zehlom iz Kamnika (1534–1586), ki je bil sicer gospodarski talent, glede življenjskega sloga pa se je prilagajal tedanjim religioznim in etičnim razmeram (prim. Jože Minarič, n. d., 155). Okoli leta 1576 so začele na salzburskega nadškofa deževati pritožbe zoper župnika Zehla, češ da ne živi pravno in da mirno gleda na širjenje nove vere. Jer v tem primeru ničesar ne ukrene. Bil je zelo popustljiv do luteranov in zato jer zaradi drugih razlogov večkrat opominjan od salzburskega nadškofa in krškega škofa. Kljub temu mu je uspelo obdržati župnijo do smrti 1586. Zehla je kot mariborski vikar nasledil župnik pri sv. Petru pri Mariboru Luka Glejch. Že leta 1587 pa je poslal župnik Anton Manikor, ki je ostal v službi župnika do svoje smrti 1601. Z njim se pričnjen obdobje osirih verskih bojev v Mariboru, saj se je v njegovem času v Mariboru organizirala podpraska protestantska verska skupnost. Prvega predikanta Sigmunda Lierzerja je vzel k sebi na grad Betnovo Wolf Vilhem Herberslein, kjer je le-ta pričel pridigati v grajski kapeli in opravljati verske obrede. Zoper protestante tako v Mariboru kot po vsej deželi je osiro nasloplil nadvojvoda Ferdinand, kar je razvidno iz njegovega pisma 30. julija 1596 mariborskemu mestu. Sestavljena je bila tudi prolektoracijska komisija, ki jo je vodil sekovski škof Marlin Brenner in je pričela z delom na Štajerskem decembra 1599. Komisija je po predhodni vizitaciji 11. februarja 1600 izročila mariborskemu mestnemu svetu in sodniku pisano instrukcijo s 16 točkami z naročili, kako jim je ravnati v verskem in pravem pogledu. Osiri predpisi glede luteranstva kažejo na konec reformatičnega gibanja v Mariboru (prim. Jože Minarič, n. d., 158), čeprav ne na konec luteranskih vernikov v Mariboru. Po smrti Antona Manikora ja Mariboru (1601) je prevzel mariborsko župnijo Jury Pileator, ki jo je vodil do leta 1630, ki je bil iz nje odstranjen Sekovski škof Brenner je 9. in 10. junija 1607 vizitiral mariborsko župnijo in med drugim župniku ukazal, naj mu pošlje seznam luteranov, da bi jih mogel naznaniti pri deželnem knezu (prim. Jože Minarič, n. d., 161). Leta 1613 (15. julija) — piše mariborski vizitator — so se razen pelih ali šestih spovedali za velikononočno spoved vsi Jarami, med katerimi ni bilo luteranov (prim. Jože Minarič, n. d., 162). Leta 1637 je bilo v Mariboru 2000 obhajanih in samo še edina hiže nekega bivšega predikanta je bila pristaš luteranske vere (prim. Jože Minarič, n. d., 166).

¹¹ P. Oto Kocjan, Prospectus ... 84. Oto Kocjan se sklicuje na zgodovinski vir (prim. Jože Minarič, n. d., 29).

nard Apostel je leta 1757 napisal »Priročnik za tiste, ki pomagajo slovenskim bolnikom«.

Posebno zahtevno in požrtvovalno področje dela se je ponudilo kapucinom v času kuge v mestu in okolici v letih 1614, 1665, 1666 in predvsem, ko je bila kuga najhujša — leta 1680. V samem Mariboru je leta 1680 začela razsajati v mesecu juniju. V večjem lazaretu nedaleč od pokopališča je v nekaj dneh umrlo bolniško in pokopališko osebje in tudi več duhovnikov in zdravnikov. Zaradi tega so se ljudje prestrašili in niso upali streči obolelim. Deželna vlada v Gradcu je zvedela za žalostno stanje v Mariboru 23. junija. Takoj je zahtevala poročilo od dr. Bartolomeja Tacca. V poročilu med drugim piše: »V prvi polovici junija je umrl v mestu in v predmestju zelo veliko ljudi zaradi kuge, pozneje nekaj manj; nihče ne more vedeti, ali bo kuga prenehala, saj so bili bolniki predolgo v stiku z zdravimi. 25. junija je umrl kaplan, ki je sprevidel prvo okuženo ženo. Naslednji dan sta prišla v bolnišnico dva minorita. 27. junija je umrl usnjar s svojo ženo v hiši, ki je četrte ure oddaljena od mesta. Naslednji dan sta prišla v bolnišnico mesarjev sin in usnjarjeva služkinja, toda v izolirnico. 30. junija je umrla v hiši duhovnika Petra Gazarolija neka ženska, tudi sam je zbolel in dobil kužne izpuščaje, vendar je ozdravel. 1. julija je umrla usnjarjeva služkinja v bolnišnici, 2. julija čevljarjev hlapec. Istega dne je zbolel tudi duhovnik, ki je oskrboval okužene, kapucin p. Aegidius, ki je naslednjega dne — na veliko žalost vsega mesta — umrl.«³²

V tistih težkih časih so mariborski kapucini bili s trpečim ljudstvom, ki jih je zato še bolj vzljubilo. O odnosu Mariborčanov do kapucinov zelo zgovorno priča kužno znamenje na Glavnem trgu pred mestno hišo iz leta 1743, ki ga je naredil kipar J. Straub. Na njem je ustanovitelj manjših bratov sv. Frančišek Asiški oblečen v kapucinsko redovno obleko, sv. Anton Padovanski pa v minoritsko, saj v Mariboru takrat še ni bilo frančiškanov.

Kar je švicarski kanonik Mayer napisal o tamkajšnjih kapucinih, se s pravico sme trditi — seveda prilagojeno mariborskim razmeram — tudi za mariborske kapucine: »Od začetka sprejeti z nezaupanjem, so se kmalu zelo priljubili ljudem v najčistšem pomenu besede. Zahvala za to gre njihovu zglednemu življenju, skromnemu nastopu, goreči in požrtvovalni dejavnosti. Neutrudljivi so bili v pridiganju in spovedovanju po samostanih in zunaj po župnijah, obiskovali so bolnike in jetnike, pripravljali na smrt obsojene, poučevali spreobrnjence. Zelo so se zavzemali za pogosto prejemanje zakramentov, redni obisk božje službe, odločno nastopali proti pravnim razvadam in povsod bistveno pripomogli k preobrazbi verskega življenja.«³³

č. Nekdanja kapucinska grobnica

Tudi nekdanja kapucinska grobnica v Mariboru nam lahko dodatno osvetli življenje in delovanje mariborskih kapucinov. Zato kratka predstavitev pokopanih v kapucinski grobnici pomaga, da se ustvari še celovitejša podoba o nekdanjem samostanu.

Podobno kot drugod je imel tudi ustanovitelj mariborskega samostana s svojimi potomci pravico do grobnice v kapucinski cerkvi, čeprav je ob graditvi cerkve sam ni zgradil. Šele leta 1638 je dal grof Jurij Jernej Khiesl, imenovan Zwic-

³² Nagrobni napis se glasi: »Hic jacet sepultus P. Aegidius Graecensis, Concionator, qui pro pestiferis expositus a peste extinxis est anno 1682 die 3 Julii. Requiescat in pace.« Letnica ni pravilno zapisana, ker je pravilna 1680.

³³ Razen njega sta istega leta umrla še dva mariborska kapucina, ki imata skupno nagrobno ploščo v sedanji frančiškanski cerkvi z napisom: »Anno 1680 3 Septemb(r)is peste defuncti P. Marianus, Truburges, Concionator, F. Isidorus Clagenfurtens, Cler. 12 Sept. Jacent hic sepulti.«

³⁴ Metod Benedik. Kapucini na Slovenskem, v P. Pietro Bernardi, Sveti Leopold Mandić, Ognjišče, Koper 1983, 245. Vloga mariborskih minoritov »so s 17. stoletjem v veliki meri prevzeli kapucini, ki so kot ljudski pridigarji bili deležni tedaj večje priljubljenosti pri prebivalstvu.« (Jože Klinarič, n. d., 128).

kel, adoptivni sin ustanovitelja in graditelja mariborskega kapucinskega samostana Janeza Jakoba Khiesla († 1637), z dovoljenjem Kongregacije za svete obrede prizidati ob zakristiji kapelo z grobnico za vso družino. To kapelo je posvetil 10. avgusta 1661 pičenski škof Frančišek Maksimilijan Vaccano (1649–1669) na čast BD Mariji, svetemu Frančišku in svetemu Antonu Padovanskemu.³³ Čeprav je v grobnici veliko pokopanih, imajo samo trije spominske napise.³⁴

V Mariboru je v času nekdanjega kapucinskega samostana umrlo tudi veliko kapucinskih redovnikov, čeprav mariborski samostan ni bil samostan ostarelih in obolelih redovnikov, ker je bil študijski. Prvi je umrl brat Rufin iz Gorice, že 22. januarja 1616, zadnji pa pred razpustitvijo samostana p. Gabrijel (Leopold Frančišek Gildschwert) iz Gleinschtättena, 1. 1. 1764 (drugod piše 13. 3. 1784). Razen teh dveh našteva Nekrologij še 107 kapucinskih redovnikov,³⁵ ki so umrli v Mariboru.

4. Mariborski kapucinski samostan je bil dolga desetletja eno izmed središč samostanske šole za redovni naraščaj

Material za zgodovino Štajerske kapucinske province, ki ga je zelo vestno zbral in uredil p. Friderik iz Stare Loke (Matija Inglič), (1841–1901) (zdi se, da je tudi p. Hermenegild iz Šmartnega v Rožni dolini, Jožef Lebič, 1837–1895, prispeval precejšen delež pri urejanju zgodovinskega materiala, kar je razvidno iz materiala, ki ga hrani kapucinski samostan v Svetem Križu na Vipavskem) in ga hrani Arhiv slovenske kapucinske province v Ljubljani,³⁶ nam lahko pomaga osvetliti notranjo samostansko šolo, ki je še ena prvina za upravičeno domnevo, da je imel mariborski kapucinski samostan relativno dobro knjižnico. Prav v mariborskem samostanu so se namreč šolali bodoči kapucinski duhovniki. Ohranjeni Katalog samostanske družine iz leta 1755 poimensko našteva 10 kapucinskih študentov in enako število leta 1760.³⁷ Navadno je v Mariboru bival in imel svoje-

³³ Prim. Oto Kocjan, *Prospectus* ... 83. V istem času je sodil Peter n v Istri pod Kranjsko deželo, zato je tudi razumljivo, da prihaja J. V. Valvazor pičenski grb v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Pičenski škof Vaccano je bil hkrati ljubljanski prosti ljubljenski škof, ki je bila ukinjena pod cesarjem Jožefom II. leta 1788.

³⁴ Spominske napise imajo samo trije ustanovitelji samostana Janez Jakob Khiesel, njegov posvojenc Janez Jakob II. in Marija Elizabeta roj. Khiesel.

³⁵ Ustanovitelj in grobnik »Hanns Jacob Graffl Kisl, Graf zu Gottsche, Freyherr zu Kaltenbrunn und Herr zu Purk Marburg, Erbland Jägermeister in Graz und der Windischen March, Erbdrukass der kaiserl. Grallshalt Gortz, wryland der in Gott abgelebten Kay. König. May. Ferdinand II. geheimer Rath, und Obrist Cammerer und Obrist Zeugmeister auch Schlosshauptmann zu Gratz, Fundator dieses Capueiner Kloster zu Marburg 1612 Gestorben den 23 July 1637».

³⁶ Najlepšo krsto ima Janez Jakob II. z napisom »Silet sub marmore silix, videlicet Illmus Ds Ds Ioan. Jacob Kiesel, Comes in Gottsche etc. S. C. M. Camerarius Consiliarius I. A. Vicepraeses Dragonorumque Colonellus rite Pauperum Pater, Mavortius filius, patriar amor, sir cedit majori minor. Condiditque cum duro, murum hunc durum, Pater unigenitae, filius bini stematis, spiritus patris et belli. Obiit Vetuslaviae in Bulgaria, die 4 Novemb. hora 7 Vesp. anno aetatis 44, et a Christo nato, quo hVIC nVnC reqVleM a Christo preCare, qVl pro Christianitate noVlt qVlesCere (= 1689).

³⁷ V kapucinski grobnici je pokopana tudi Marija Elizabeta, roj. Khiesel, vdova Trautmandsdorff, ki je umrla v 54 letu starosti leta 1694 na obisku na Dunaju. Razen teh treh so ostale krste brez napisov.

³⁸ Prim. Nekrologij slovenskih in hrvaških kapucinov, tiskopis, Ljubljana 1977.

³⁹ ASKPL, v. P. Fridericus iz Stare Loke, Notae pro Chronica Provinciae Styriae 1600–1700 (NCPS, sledi letnica); Materiale pro Chronica Provinciae Styriae Ordinis Capucinarum ab anno 1700–1800 ex authenticis fontibus (MCPS, sledi letnica); Prim. Conspectus et status totius Archidieocesis Salisburgensis in suis personis ecclesiasticis et rorunque rurae redditibus animabus succurrite exhibitus, Salisburgi MDCCXXII, 250 »Marburg, Conventus Ord. FF. Min. S. Francisci Capur, Guardianus P. Gotthardus, Patres 14, FF. Clerici 5, Fratres conversi 6».

⁴⁰ *Catalogus Familiarum Provinciae Styriae, Anno 1754, Marburg;*

Guard. P. Geraldus Leibnizensis, Con.

Vic. A. R. P. Weichardus Graecensis, Ex Prov.

R. P. Dominus Radkersburgensis, Ex Del.

P. Ambrosius Wolfspurgensis, Con.

P. Lambertus Paimensis, Con.

P. Dionysius Marburgensis, Con.

P. Seraphinus Radkersburgensis, Con(erator) ord(marius).

P. Anastasius Cataviensis, Con(cionator) fest(ivus)

P. Ignatius Jaringensis, Con.

P. Ernhartus Feistritzensis, Con.

P. Salvator Marburgensis, Con.

P. Elpidius Eppanensis, Con.

P. Prudentius Cilliensis, Conc. et Philos, lector

ga lektorja en letnik filozofije ali teologije. Leta 1760 so bili v Mariboru študentje, ki so prišli tja 9. maja 1757, kar pomeni, da so v Mariboru študirali več let. Iz tega sledi, da so včasih imeli dalj časa istega lektorja, drugič so se selili bodisi študentje ali lektorji. Seznam samostanske družine 13. septembra 1783 omenja lektorja p. Janeza Nepomuka (Franca Marcino) iz Krškega, ki je še sedem mesecev pred ukinitvijo samostana poučeval teologijo sedem kapucinskih študentov v Mariboru.

»Med kapucine so vstopali fantje iz najrazličnejših stanov, od preprostih do mestnih in celo plemiških sinov. Dokumenti povedo, da so h kapucinom pogosto pristopali fantje, ki so študirali v jezuitskih kolegijih. Prvo redovno vzgojo so kandidati prejeli v noviciatu, kjer so imeli dobre vzgojitelje. Da bi bilo delo njihovih učiteljev čimbolj uspešno, je provincialni kapitelj 1637 sklenil, naj v enem noviciatu ne bo več kot 10 novincev. Zato je imela provinca več noviciatskih hiš, včasih celo štiri... Po končanem noviciatu so kleriki preživeli dve leti v »seminšču« v kakem drugem samostanu, kjer so pod vodstvom novega učitelja poglabljali svoje osebno duhovno življenje in se obenem pripravljali na bodoči duhovniški poklic. Svojo izobrazbo so končali z nekaj leti teološkega študija. Od le-

- Pr Honestus Ostenvicensis, Con.
 Pr Philibertus Petoviensis, Con.
 Studentes
 Pr Methodius Krieglachensis
 Pr Colmanus Graecensis
 Pr Adjutus Muraeggensis
 Pr Fabianus Graecensis
 Pr Venceandus Graecensis
 Pr Marquardus a S. Gallo
 F^r Reinhardus Locopolitanus
 F^r Patronius Knittelfeldensis
 F^r Leonigildus Schwanbergensis
 F^r Pelagius Schwanbergensis
 Laici
 fr^s Jacobus Oberdorffensis
 fr^s Emanuel Marburgensis
 fr^s Vitus Krieglachensis
 fr^s Crescentianus Coistorffensis
 fr^s Pius Graecensis
 fr^s Hildebertus Hardpergensis
 Catalogus Familiarum Provinciae Styriae, Anno 1760, Marburgi
 Guard R^p Theodoricus Loitschahensis, Con. Dcf
 AR Pr Weichardus Graecensis, Conc. Ex Prov
 Vic. Pr Gerardus Leibnizensis, Conc.
 Pr Dionysius Marburgensis, Conc.
 Pr Honoratus Marburgensis, Conc.
 Pr Columbanus Winden., Conc.
 Pr Bonifatus Voitspergensis, Conc. ord (inarius)
 Pr Isaias Mureggensis, Conc.
 Pr Hermenegildus Graecensis
 Pr Amandus Graecensis, Conc.
 Pr Cyprianus Jaringensis, Conc.
 Pr Urbanus Cilliensis, Conc.
 Pr Raphael Loitschahensis, Conc(ionator) Iest(ivus)
 Pr Daniel Cilliensis, Conc.
 Pr Gnthardus Graecensis, Conc., Theol. lector
 Pr Aquilinus Leobicensis, Sac. Pharmac.
 Studiosi positi 9. Maii 1757
 Pr Acursius Graecensis
 Pr Amator Peggaviensis
 Pr Iradencus Goritiensis
 Pr Franciscus Marburgensis
 Pr Ignatius Goritiensis
 Pr Solanus Graecensis
 Pr Josue Graecensis
 Pr Michael Marburgensis
 Pr Sebastianus Leibnizensis
 Pr Christophorus Labacensis
 Laici
 fr^s Otmarus Straubingensis
 fr^s Columbanus Feistrizensis
 fr^s Crescentianus Coistorffensis, Mag(ister) cul(inae)
 fr^s Sabinus Wasserlemburgensis
 fr^s Maxentius Radkersburgensis

Leta 1760 je pri p. Ignaciju iz Juremnc, ki je bil leta 1754 v Mariboru pridigar, pripisano, da je slovenski pridigar v Radgoni. Pri mariborskih pridigarjih ne piše, če so slovenski ali nemški. Sicer je znano, da so v Mariboru kapucini pridigali v nemščini in slovenščini (prim. Jože Mlinarič, n. d., 175).

ta 1613 je v kapucinskem redu veljal predpis, da mora študij skupno trajati sedem let.¹⁶

Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da je že vsaj leta 1670 bila interna šola v mariborskem kapucinskem samostanu. Že prej (vsaj v letih 1649 in 1652—1670) pa je bil v istem samostanu letnik uvajanja (noviciat) v kapucinsko redovno življenje. Iz tega sledi, da je bil mariborski kapucinski samostan eden od pomembnejših samostanov številne Štajerske kapucinske province, zato lahko upravičeno sklepamo, da je imel temu primerno samostansko knjižnico.

Znani so učitelji (lektorji), trajanje njihove službe in vrsta študija (največkrat filozofija, občasno pa tudi teologija). Ker ti podatki niso bili še nikjer objavljeni in so lahko zanimiv kamenček pri mozaiku mariborskega »višjega šolstva« in s tem ukvarjanja s knjigami in knjižnicami, jih bomo, četudi suhoparne, objavili. Navajamo letnico, vrsto študija in ime lektorja.

Letnica	vrsta študija	lektor (učitelj)
1670	filozofija	P. Timoteus Canalensis
1673	teologija	P. Timoteus Canalensis
1676	teologija	P. Josef M. Fr.
1684—1685	filozofija	P. Justus Marburgensis
1686—1687	filozofija	P. Lambertus Niederdorf.
1688—1689	filozofija	P. Geraldus Graecensis
1690	filozofija	P. Martinus Bistricensis
1691—1692	teologija	P. Lambertus Niederdorf.
1693—?	noviciat	P. Eligius Sillionensis
1697—1700	filozofija	P. Hipolit iz Novega mesta
1700	filozofija	P. Daniel Clagenfurtensis
1701—1702	teologija	P. Daniel Clagenfurtensis
1703—1704	filozofija	P. Cristophorus Graec.
1704—1706	filozofija	P. Teofil
1706—1708	filozofija	P. Antonius Bribirensis
1710—1713	filozofija	P. Hipolit iz Novega mesta
1712 je bilo sklenjeno, da bo filozofija trajala dve leti.		
1713—1714	teologija	P. Emanuel Clagenfurtensis
1714—1716	teologija	P. Conradus Graecensis
1716—1718	filozofija	P. Remigius Griffensis
1718—1721	filozofija	P. Benignus Graecensis
1721—1722	teologija	P. Januarius Cremsbovensis
1722—1725	filozofija	P. Remigius Griffensis
1725—1726	teologija	P. Engelbert iz Novega mesta
1727	filozofija	P. Salamonus Strassburgensis
1728—1729	filozofija	P. Justus Marburgensis
1730—1732	filozofija	P. Weichardus Graecensis
1732	teologija	P. Weichardus Graecensis
1733	?	P. Hipolytus Graecensis
1734—1737	filozofija	P. Simplicianus Dambsoviensis
1737—1738	filozofija	P. Marcus Muraepontanus
1739—1740	teologija	P. Marcus Muraepontanus
1740	teologija	P. Christianus Goritiensis
1741—1742	teologija (?)	P. Bonaventura Labacensis
1743—1745	filozofija (?)	?
1746—1749	teologija	P. Isaia Murregensis

¹⁶ Metod Benedik, *Kapucini na Slovenskem*, v: P. Pietro Bernardi, Sveti Leopold Mandić, Koper 1983, 249—250. »Si legge la Logica e Filosofia almeno per tre anni, e la Theologia per quattro anni« (Analecta 1889, V, 281)

Letnica	vrsta študija	lektor (učitelj)
1749—1752	filozofija	P. Serapion Muraepontanus
1752—1754	filozofija	P. Chrysogonus Feistricensis
1754—1755	filozofija	P. Dominicus Tergestensis
1755—1758	filozofija	P. Prudentius Cilliensis
1758—1760	filozofija	P. Gothardus Graecensis
1760—(?)	filozofija	P. Consalvus Werensis
1761—1762 (?)	filozofija	P. Caietanus Plesomai
1763	filozofija	P. Gundaracus Weinburgensis
1764—1765 (?)	filozofija	P. Ignatius Graecensis
1766—1770 (?)	filozofija	P. Venerandus Graecensis
1771—1782 (?)	filozofija	?
13. 9. 1783	teologija	P. Joannes Nepomucenus Gurkfeldensis

5. Pomembni kapucini, povezani z mariborskim kapucinskim samostanom in knjižnico

Kapucinsko mariborsko knjižnico so prav gotovo zaznamovali in uporabljali zgoraj predstavljeni lektorji, številni študentje filozofije in teologije, predvsem pa pridigarji in drugi mariborski kapucini. Kljub temu se zdi prav, da nekatere mariborske kapucine, ki so bili uporabniki samostanske knjižnice, še posebej omenimo, ker so bodisi svojo službo ali pa svoj odnos do knjige pokazali še posebej z literarno dejavnostjo in zavzetostjo.

Najprej omenimo tri Mariborčane, p. Bernarda Apostla, p. Janeza Krstnika Dörrerja in p. Justa Koggla, ki so se uveljavili na jezikovnem in pisnem področju.

Pater Bernard iz Maribora (Ivan Anton Apostel) (1711—1784) se je srečal s kapucini prav v svojem rojstnem mestu. Znano je, da je dalj časa živel v radgonskem kapucinskem samostanu — leta 1760 ga srečamo v samostanu v Muraau, — kjer je leta 1757 napisal »Enchiridion Slavis infirmis assistentium« (Priročnik za tiste, ki pomagajo slovenskim bolnikom) in leta 1760 nemško-slovenski slovar z naslovom »Dictionarium Germanico-Slavonicum«. Oba rokopisa hrani Univerzitetna knjižnica v Mariboru.¹⁰ Znano je, da je p. Bernard Apostel umrl 8. 11. 1784 v kapucinskem samostanu v Celju. Zdi se, da je verjetna domneva, da se je tudi Mariborčan Apostel zavzel za knjige iz mariborske knjižnice in tako pomagal reševati relativno lepo število mariborskih knjig s prenosom v celjsko kapucinsko knjižnico, čeprav je skoraj gotovo bistveno vlogo pri reševanju odigral mariborski knjižničar p. Florimund Fridolin Frauenberger iz Maribora. Znano pa je, da se je Apostlov slovar ohranil v Celju.

Kapucinska celjska knjižnica hrani tudi dve knjigi, ki sta najprej pripadali p. Bernardu Apostlu.¹¹

¹⁰ Prim. Fran Ilešič, P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja, v: ČZN 34(1939)39—97; isti, P. Bernard in p. Fr. Wagner, v: ČZN 34(1939)201—205; Jože Stabej, Janez Anton Apostel — pater Bernard: Dictionarium Germanico-Slavonicum 1760, v: ČZN 43(1972)263—274. Apostlov rokopisni nemško-slovenski slovar je uporabljal tudi prvi predavatelj pastoralne teologije na Slomškovem bogoslovnem učilišču v Mariboru Oroslav Caf, in si iz njega napravil »obih izpis, iz katerega je, brez navedbe vira, marsikatero besedo z označbo C.(af) vknjižil še Peteršnik leta 1894—1895 v svoj slovar« (Jože Stabej, n. d. 263). Zdi se, da je bil kapucinski samostan v Mariboru središče nemške in slovenske kulture in pastoralne obkrožnice 17. in v prvih sedemdesetih letih 18. stoletja. Zanimivo, da se je že predhodnica sedanje mariborske frančiškanske cerkve, nekdanja kapucinska cerkev, imenovala »slovenska cerkev« in tudi »slovenska fara« (prim. Lovro Vogrin, Pastirna, Maribor 1887, 337, rokopis; Vinko Škafar, Vogrinova »Pastirna« v luči pastoralne teologije devetnajstega stoletja, v: Bogoslovni vestnik 51/1991/240, opomba 103; prim. Mirko Rupel, Anton Apostel, v: Protireformacija in barok, v: Zgodovina slovenskega slovstva, I., SM, Ljubljana 1956, 304—305), čeprav šele z ustanovitvijo slovenske župnije leta 1784.

¹¹ Prim. Ludovicus Franciscus Argentinensis, Innerer Christ, III, Regensburg 1740; Isti, IV., Regensburg 1740. Na prvi strani knjige piše »Ad usum P. Bernardi«.

Pater Janez Krstnik iz Maribora (Matija Dörner) (1714–1790) je leta 1778 izdal obrednik za Štajersko kapucinsko provinco v latinščini.⁴⁴ V Dörnerjevem obredniku jasno piše, da so v mariborski kapucinski cerkvi obhajali župnijski praznik na svečnico (Očiščenje B. D. M.) 2. februarja in ne na praznik Marije Matere usmiljenja 25. januarja, kot ga obhajajo v današnji frančiškanski cerkvi, ki stoji na istem mestu. Obrednik je tudi sicer zelo bogat z različnimi podatki za 34 kapucinskih samostanov.

Pater Just iz Maribora (Primož Felicijan Koggl) (1687–1732) je bil lektor teologije v Mariboru v letih 1728–1729 in že prej v radgonskem kapucinskem samostanu, kjer je napisal učbenik za dogmatiko.⁴⁵

Poleg teh treh Mariborčanov pa je prav, da omenimo še nekatere kapucinske redovnike, ki so živeli v Mariboru, čeprav niso bili Mariborčani in so postali provinciali Štajerske kapucinske province ali so se uveljavili na literarnem področju.

Od mariborskih lektorjev so opravljali službo provinciala p. Martin iz Bistrice (1710–1713; 1716), p. Krištof iz Gradca (1713–1716; 1719–1721)⁴⁶, p. Benigij iz Gradca (1728–1731; 1734–1737; 1740–1743; 1746–1749), p. Weichard iz Gradca⁴⁷ (1743–1746; 1749–1752), p. Serapion iz Brucka na Muri (1772–1775) in p. Gotthard iz Gradca (1781–1784), ki je izdal natančen študijski program teološkega študija za provinco.⁴⁸ Upravičeno lahko domnevamo, da so številni predstojniki velike Štajerske province kot bivši mariborski lektorji dobro poznali mariborsko samostansko knjižnico in ji bili gotovo naklonjeni v času svojega provincialata.

Med lektorji vsekakor izstopa slovenski jezikoslovec p. Hipolit iz Novega mesta (Janez Adam Gaiger) (1667–1722), ki je bil kar dva triletna mandata (1697–1700 in 1710–1713) lektor v Mariboru. Svoj Trojezični slovar (*Dictionarium trilingue*) je gotovo sestavljal tudi v Mariboru, saj so ga začeli tiskati leta 1711, čeprav ni bil nikoli dotiskan. V Mariboru je najbrž pripravljaj slovensko slovnico, ki jo je želel priključiti k slovarju. Hipolit je leta 1715 izdal Bohoričevo slovnico in novo (tretjo) izdajo Evangelijev in listov. Izdal je tudi Kempčanovo Hojo za Kristusom pod naslovom Bukvice od slejda inu navuka Kristusa, našiga izveličarja 1719. Poslovenil je tudi Frisijeve dodatke, med katerimi je tudi *Orbis pictus* (Svet v slikah) Jana Amosa Komenskega. Umrli je 5. 4. 1722 v Kranju in ne v Kamniku, kar pomotoma prepisujejo literarni zgodovinarji od M. Rupla,⁴⁹ saj v Kamniku ni bilo nikoli kapucinskega samostana. Za jezikoslovce bi bilo verjetno zanimivo raziskati, ali je p. Hipolit zaradi mariborskega bivanja upošteval pri svojem slovarju štajerske besede, kot je pri Apostlovem slovarju opazen vpliv radgonskega, prekmurskega in kajkavskega dialekta.

⁴⁴ P. Joannes Baptista a Marburgo, *Rituale Seraphico-Capucinum Provinciae Styriae*. Clagenfurti 1778.

⁴⁵ P. Justus Marburgensis, *Lector Ordinis FF. Capucinarum, Pars I. De Deo, de visione Dei, de scientia et voluntate Dei, de mysterio SS. Trinitatis et de Angelis. Pars II. De vitiis humanis et de peccatis, de Gratia, de virtutibus, de Incarnatione. Cursus theologicus traditus annu 1718 a P. Justo Marburgensi, conscriptus a P. Paulo Locopolitano, capucino studioso, Radkersburgi 1718*.

⁴⁶ P. Christophorus Graecensis, *Bipartitus tubarum clangor. I, II. Augustae Vindobonorum 1735*.

⁴⁷ P. Weichard iz Gradca (* 1711), provincial v letih 1743–1746, 1749–1752, ljubitelj premišljevanj Gospodovega trpljenja in Murijinega življenja, je napisal knjigo *Expositio officii parvi ad totam viam* BMV Prim. Nekrologij slovenskih in hrvaških kapucinov, tiskopis, Ljubljana 1977, 4. novembra.

⁴⁸ Prim. *Cursus Theologicus inter duos Lectores per quadriennium divisus*, ki ga je izdal provincial p. Gothardus Tauhart, Graecensis (1727–1800, 1781–1784) 21. oktobra 1782.

Teološki študij je razdeljen na štiri leta in v vsakem letniku naj bi poučevala dva lektorja.

Prvi letnik: prvi lektor predvaja. Prvi mesec enciklopedijo teologije, skozi pet mesecev »Elementa lingua hebraica« in štiri mesece »Hermeneutica Veteris legis«, drugi lektor predvaja prvi mesec Uvod v cerkveno zgodovino, dva meseca zgodnjo zgodovino Cerkve (od začetkov do Konstantina Velikega), dva meseca od Konstantina Velikega do Karla Velikega, dva meseca od Karla Velikega do Karla V. in na koncu od Karla V. do Jožefa II.

Drugi letnik: prvi lektor predvaja prve tri mesece elemente grškega jezika, štiri naslednje mesece hermenevutiko Nove zaveze, dva meseca patrologijo in en mesec literarno zgodovino teologije, drugi lektor predvaja dogmatično teologijo I. del.

Tretji letnik: prvi lektor predvaja moralno teologijo, drugi lektor dogmatično teologijo II. del in »pulemiku«.

Četrty letnik: prvi lektor predvaja pastoralno teologijo, drugi lektor cerkveno pravo.

P. Gothardus je tudi predpisal učbenike.

⁴⁹ Prim. Mirko Rupel, Hipolit, v: *Protreformacija* ... 303–304.

Zanimivo je, da je bil leta 1710 v mariborskem samostanu p. Emilijan iz Gradca (1652—1726), odličen pridigar, ki je verjetno takrat v Mariboru pripravljajal za tisk svoje nemške pridige, ki jih je izdal v naslednjih letih.⁹ V času Emilijanovega gvardijanata je najbrž pripravljajal svoje rokopise za tisk tudi p. Hipolit. Tako sta dva mariborska kapucina hkrati pripravljajala za tisk svoje knjige, p. Emilijan nemške in p. Hipolit slovenske. V tem obdobju je bil mariborski kapucinski samostan kulturno in versko zelo razgiban. Kapucinski duhovniki so bili znani nemški in slovenski pridigarji v mariborski župnijski cerkvi in po okoliških župnijah.

Najpomembnejši mariborski kapucin, vsaj na ravni kapucinskega reda, je bil p. Erhard iz Radgone (Franc Ksaver Kuglmayr) (1714—1798), ki je bil v letih 1752—1755 gvardijan (samostanski predstojnik) v mariborskem kapucinskem samostanu.¹⁰ Kot mariborski gvardijan je bil leta 1755 izvoljen za provinciala Štajerske kapucinske province, ki je takrat štela 774 redovnikov (433 pridigarjev, 12 spovednikov, 70 navadnih duhovnikov, 64 klerikov, 162 bratov pomočnikov, 25 novincev klerikov, 8 novincev laikov). Kot provincial je dal dovoljenje p. Florimundu (Fridolin Frauenberger iz Maribora, †1789 v Celju) za zasebno uporabo knjige F. Garaua, *Sapiens a Divina Gratia* ..., Ingoldstadti 1731, ki jo mora pozneje izročiti mariborski kapucinski knjižnici.¹¹ Kot provincial je izdal posebno pismo, v katerem zahteva, da naj bratje ne hranijo odvečnih knjig po sobah, ki morajo biti vzdrževane, marveč jih naj oddajo v samostansko knjižnico.¹² Ob koncu svojega triletnega provincialnega mandata je sklical v mariborskem samostanu volilni kapitelj, kar pomeni, da se mu je prav mariborski samostan zdel najprimernejši za zborovanje bratov iz 34 samostanov. Pred tem letom je bil volilni kapitelj v Mariboru tudi leta 1707, 1728 in pozneje še leta 1763 in 1775.

Leta 1761 je bil p. Erhard ponovno izvoljen za provinciala in že leta 1762, v času svojega drugega provincialnega mandata, za vrhovnega svetovalca (generalnega definitorja) kapucinskega reda v Rimu. Erhard Kuglmayr tudi v Rimu ni pozabil na mariborsko kapucinsko knjižnico, kar pričuje knjiga *Beatificationis et Canonisationis Ven. Servae Dei Sor. Veronicae de Julianis* (Romae 1763), ki je

⁹ P. Aemilianus Graecensis, *Golticher Gold-Gruben* ..., I., Grätz 1712, II., Grätz 1712, III., Grätz 1713, IV., Graz 1716, V., Graz 1717.

¹⁰ Znani gvardijani v mariborskem kapucinskem samostanu: P. Martinus Wienensis (1013, 1618), P. Laurentius Silicensis (1625), P. Leonardus Graecensis (1633), P. Theodorus a S. Civile (1649), P. Egidius Weihensteins (1652), P. Calistus Sissensis (1653), P. Edmundus Monacensis (1654), P. Alphonsus Zusmerhusanus (1657), P. Damascenus Peltoviensis (1656), P. Eusebius Lauternensis (1659), P. Dominicus Peltoviensis (1661), P. Otto Laufenensis (1662), P. Balthasar Garmundensis (1663), P. Constantius Locopolianus (1664), P. Antoninus Purgavensis (1665, 1666), P. Bonagralia a Fuerstenfeld (1667, 1668), P. Christophorus Labacensis (1669, 1670), P. Honorius Leobnicensis (1672, 1673), P. Seraphinus Leontinus (1675), P. Angelicus Tergeslinus (1676), P. Christianus Reichenlebens (1677), P. Angelus Straßfridenis (1679), P. Serapion Solismontanus (1681), P. Clemens Lebnicensis (1682), P. Ernestus Graecensis (1684), P. Joachimus Kremspruggensis (1685), P. Clemens Lebnicensis (1686), P. Caesarius Comnensis (1688), P. Sebastianus Treburgensis (1690), P. Sebastianus Treburgensis (1691), P. Eligius Silonensis (1693), P. Geraldus Graecensis (1694), P. Alphonsus Weizensis (1696), P. Carolus Graecensis (1697), P. Archangelus Graecensis (1698), P. Archangelus Graecensis (1700), P. Marcellinus Drauburgensis (1701), P. Marcellinus Drauburgensis (1703), P. Hildebertus Wolfsbergensis (1704), P. Hildebertus Wolfsbergensis (1706), P. Christophorus Graecensis (1707), P. Aemilianus Graecensis (1710), P. Marcellinus Drauburgensis (1711), P. Archangelus Graecensis (1713), P. Joannes Cryost. Clagenlurtensis (1714), P. Rupertus Graecensis (1715), P. Rupertus Graecensis (1716), P. Aegidius Graecensis (1717), P. Aegidius Graecensis (1716), P. Rupertus Graecensis (1716), P. Aegidius Graecensis (1721), P. Cunibertus Ponzendorffensis (1722), P. Malahias Murregens (1724), P. Malahias Murregens (1725), P. Cornelius Graecensis (1727), P. Cornelius Graecensis (1728), P. Cunibertus Ponzendorffensis (1730), P. Cunibertus Ponzendorffensis (1731), P. Bonagralia Hartpergensis (1732), P. Emanuel Clagenlurtensis (1734), P. Weichardus Graecensis (1736), P. Weichardus Graecensis (1737), P. Christianus Graecensis (1739), P. Christianus Graecensis (1740), P. Marcus Muraepontanus (1742), P. Valerius Gonobicensis (1743), P. Hippolytus Graecensis (1745), P. Geraldus Lebnicensis (1746), P. Ignatius Graecensis (1749), P. Weichardus Judenburgeris (1751), P. Erhardus Radkersburgeris (1752), P. Erhardus Radkersburgeris (1753), P. Erhardus Radkersburgeris (1754), P. Geraldus Lebnicensis (1755), P. Geraldus Lebnicensis (1757), P. Serapion Muraepontanus (1758), P. Theodorius Loitschachensis (1760), P. Caeselinus Lebnicensis (1761), P. Weichardus Judenburgeris (1762), P. Weichardus Judenburgeris (1763), P. Theodorius Loitschachensis (1764), P. Chrysostomus Wolfsbergensis (1766), P. Prudentius Ciljensis (11 9. 1767), P. Chrysogonus Feistricensis (1769), P. Chrysogonus Feistricensis (1770), P. Gothardus Graecensis (1771), P. Gothardus Graecensis (1772), P. Julianus Radkersburgeris (1775), P. Prudentius Ciljensis (1778), P. Gesualdus Graecensis (1780), P. Gesualdus Graecensis (1781) in P. Julianus Radkersburgeris (1789, 1793), ki je umrl 11. maja 1808 v Radgoni.

¹¹ F. Garau, *Sapiens a Divina Gratia* ..., Ingoldstadti 1731. Na prvi strani knjige piše: «Hunc librum Adm. Rndus P. Erhardus Provincialis mihi Fr. Palri Florimundo concessit ad simplicem usum, ut postmodum Bibliothecae Marburgensis inseratur. Odličen dokaz za mariborsko samostansko knjižnico in za Erhardovo skrb zanj. Lahko domnevamo, da je p. Florimund (†1789 v Celju), kol hujatelj knjig sodeloval pri prenosu dela mariborske knjižnice v celjski kapucinski samostan. Leta 1783 ga še najdemo med člani samostanske družine v Mariboru.

¹² ASKPL, v. P. Fridericus iz Stare Loke, MCPS, 1755.

bila najprej last p. Erharda (Ad usum R.P. Erhardi Radkersburgensis, Defris Genlis, Capucini 1783) in pozneje kapucinske knjižnice v Mariboru (Loca Capucinarum Marburgi).

Po izteku mandata za generalnega definitorja je bil leta 1768 izvoljen za generalnega prokuratorja in pozneje dvakrat zaporedoma za vrhovnega predstojnika kapucinskega reda (generalnega ministra), kar je bil v letih 1775–1789. Umrl je v Rimu v sluhu svetosti leta 1798.³³ Kot vrhovni predstojnik kapucinskega reda je dal dne 9. 3. 1778, ko je bil službeno v Sirakuzah na Siciliji, uradno dovoljenje p. Janezu Krstniku iz Maribora za izdajo zgoraj omenjenega obrednika, ki je bil natisnjen leta 1778 v Celovcu.

Tu še mimogrede omenimo, da je čas obstoja kapucinskega samostana v Mariboru izjemno plodno literarno obdobje številnih kapucinov Štajerske kapucinske province, saj so njihova dela bogatila knjižnice kapucinskih samostanov; tudi mariborski ni mogel biti izjema. Nekaj jih je ohranjenih tudi iz knjižnice nekdanjega mariborskega kapucinskega samostana, kar bo razvidno iz pregleda ohranjenih knjig v zadnjem poglavju. Zato je prav, da jih predstavimo po jezikovnem izražanju. V slovenščini so pisali p. Janez Svetokriški (Tobija Lionelli) (1647–1714)³⁴, že prej predstavljeni p. Hipolit iz Novega mesta (Janez Adam Gaijer) (1667–1722), p. Rogerij iz Ljubljane (Mihael Krammer) (1667–1728)³⁵ in p. Romuald iz Štandreža (Lovrenc Marušič) (1676–1748).³⁶ Med kajkavskimi pisatelji izstopata p. Štefan iz Zagreba (Matija Marković) (1669–1742)³⁷ in p. Gre-

³³ Prim. Oto Kocjan, n. d., 35–40; Jan Bernd Elpert, Die Visitationsreisen des Kapuzinergenerals Pater Erhard von Radkersburg 1778–1779 und 1783–1785, v: *Collectanea Franciscana* 58(1988)3-4, 305–348. V kapucinski cerkvi v Rimu je v kapeli sv. Krišpina epitaf na Erhardovem grobu.

D.O.M.

In majorem et manentem vitam evigilaturi

Cineres hic requiescunt

Viri spectatissimi P. Erhardi Radkersburgensis,
Ordinis Capuccinorum bis Ministri Generalis,

Qui

Ob religiosa munia eximie expleta

Gentis suae amore et reverentiam,

Ob probatam morum innocentiam gravitatemque

Virorum Principum venerationem et gratiam,

Ob effusam in omnes charitatem

Populorum benevolentiam et estimationem

Cumulate promeritus;

«Dilectus Deo et hominibus,

Octogenarius obiit VI. Id. Aug. an. MDCCXCVIII

In lucem editus apud Styrenses IV. Id. Majas

Anno MDCCXIII.

Na epitaflu je napačna letnica Erhardovega rojstva. Dokazano je, da je bil rojen 12. maja 1714 (prim. Jan Bernd Elpert, n. d., 305).

V zadnjih letih je raziskoval p. Erharda iz Radgone upokojeni radgonski župan Alfred Merlini. V lipniškem kapucinskem samostanu je tudi portret p. Erharda, sicer pa je njegovih upodobitev kar nekaj.

³⁴ P. Janez Svetokriški je napisal »Sacrum promptuarium« (Sveti priročnik) v petih delih, ki so izšli: I. del Venetis 1691, II. Venetis 1691, III. Labaci 1696, IV. Labaci 1700 in V. 1707. Doslej najboljše študijo je o Svetokriškem napisal in izdal izbrana besedila dr. Mirko Rupel: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*, Ljpa, Koper 1991. Prim. O. Kocjan, n. d., 57–58; Mirko Rupel, Janez Svetokriški, v: *Protreformacija* . . . 286–291; Metod Benedik, Die Kapuziner in Slowenien 1600–1750, *Excerpta ex dissertatione ad Laenream in facultate Historica Pontificiae Universitatis Gregorianae*, Roma 1974, 53–55; Alojz Vetrih, Janez Svetokriški, v: *Prilomski slovenski biografski leksikon*, 7, 568–570. Zanimivo, da je Janez Svetokriškega posvetil za diakona lavantijski škof v Gradcu 5. aprila 1670, kar je razvidno iz knjige posvetitev, ki jo hrani Škofjski arhiv v Mariboru. Tako je končno odgrnjena skrivnost, kje naj bi študiral Svetokriški. Z gotovostjo lahko rečemo, da je vsaj v času prejetja diakonata bil študent na domači samostanski šoli v Gradcu. M. Rupel je zelo resno domneval, da je študiral v Benetkah in to domnevo so za njim ponavljali drugi literarni zgodovinarji.

³⁵ P. Rogerij iz Ljubljane je napisal pridigerski priročnik »Palmarium empyreum« (Zmagovita nebesa) v dveh delih. J. Clagenfurt 1731 in II. Labaci 1743 (skupaj 1316 strani). Prim. O. Kocjan, n. d., 58–59; Mirko Rupel, Rogerij, v: *Protreformacija* . . . 291–292; Metod Benedik, Die Kapuziner . . . 55–56. Prim. Miha Sekolovnik, Antropologija v delih o. Rogerija, diplomatska naloga, tipkopis, Ljubljana 1981.

³⁶ P. Romuald iz Štandreža pri Gorici je ustvaril slovensko besedilo za procesijo v letu 1721, ki je obenem najstarejše ohranjeno dramsko besedilo v slovenščini. Škofješki pasijon je doživel tudi preprosto jonetično transkripcijo s prevodom neslovenskih delov besedila in s spremno študijo (prim. Škofješki pasijon, izbrana dela iz domače in tuje književnosti, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987); Mirko Rupel, Poljudno nabožno slovo, v: *Protreformacija* . . . 305–306.

³⁷ P. Štefan iz Zagreba je izdal v kajkavščini pet debelih zvezkov svojih pridig z naslovom »Pabulum spirituale« (Hrana duhovna), ki imajo skupaj nad 3000 strani. Drugi zvezek je bil natisnjen v Celovcu (1718), vsi drugi pa v Zagrebu (1715, 1723, 1727 in 1734). Markovičeve knjige so imele vse kapucinske knjižnice po Slovenji. V predgovoru v tretjem zvezku izraža svojo željo, da bi s svojo »Hrano duhovno« priletna pomoč ljudima hrvatskoga, slovenskoga in dalmatinskega naroda« (Stephanus Zagabiensis, Pabulum Spirituale, Pars Tertia, Zagrabiae 1723, /XXX/) (prim. S. B., O. Stjepan Zagrebec, v: *Redovniška zajednica kojoj je pripadao sluga Božji o. Leopold Bogdan Mandić*, v: P. Pietro Bernardi da Valdirporro, OFMCap, Blaženi Leopold, KS, Zagreb 1976, 386–389); Metod Benedik, Die Kapuziner . . . 56–57.

gor iz Vinice (Jurij Maliževac, ali Malevac) (1734—1812).¹⁷ V nemščini so pisali p. Alfonz Zusmerhusanus (†1859),¹⁸ p. Hiacint iz Gradca (†1866),¹⁹ p. Marjan iz Gradca (†1894),²⁰ p. Amand iz Gradca (†1700),²¹ p. Emilijan iz Gradca (†1728),²² p. Krištof iz Gradca (†1735),²³ p. Janez Marija iz Dravograda (†1740),²⁴ p. Honorij iz Nonsberga (†1771)²⁵ in p. Edvard iz Ptuja (Anton Alojzij Gebronšek) (1749—1793).²⁶ V goriškem delu Štajerske kapucinske province so pisali v italijanščini in latinščini: p. Anton pl. Zucchelli iz Gradišča ob Soči (1663—1716),²⁷ p. Frančišek Anton iz Gorice (Anton Roman) (1713—1784),²⁸ p. Ambrozij iz Ajdovščine (Valentin Redeschini ali Radeschini, 1746—1810)²⁹ in p. Hieronim iz Gorice (Jožef Juh) (1749—1812).³⁰ V latinščini so zapustili rokopise tudi p. Jonas iz Brucka na Muri (Leopold Seyfried, 1711—1788),³¹ p. Justus iz Maribora, p. Maksimus in Novega mesta³² in dva neznana avtorja.³³ Arhiv Slovenske kapucinske province in tudi arhiv škofjeloškega samostana hranita rokopisne zvezke pridig še drugih znanih in neznanih avtorjev.³⁴ Z gotovostjo lahko trdimo, da so vse knjige, ki

¹⁷ P. Gregor iz Vinice je bil doma iz Perudina pri Vinici v Beli Krajini. Sodi med najpomembnejše hrvaške kajkavske pisatelje. Med njegovimi deli so najpomembnejša: 1. Neustrahovano veščinstvo tabora izpisavanje (Neprisilansko opisanje sedanjega vojne), triletniki, Zagreb 1789, 1790, 1791; 2. Nebeski pasir pogubljeno ovco išče, Ptuj 1795 (Najstarejši znan ptujski tisk); 3. Horvacka od Kristušovoga narodjenja vitija, Zagreb 1800 (prim. S. B., n. d., 389—390); Vladoje Dukat, Rad Jugoslavenske Akademije, 207; Vladoje Dukat, Slatki naš kaj, Zagreb 1844, 226). Prim. Janko Glazer, Maliževac Gregor, v: SBL 5, 37. Zanimivo, da se je Gregor iz Vinice podpisal v noviciatsko knjigo: »Ego Georgius Maliževac natus Viniciae« (ASKPL, v: Registrum in quo sunt notati et inscripti fratres istius Provinciae Styriae cum illorum Professione, Receptione et testibus ab Anno 1745 Rudolphs.).

¹⁸ P. Alphonsus Zusmerhusanus je napisal »Das Leben und Leiden oder Tugend-Spiegel Jesu Christi«. Četrta izdaja je izšla leta 1692 v Celovcu. V Mariboru je bil gvardijan, leto 1657; prva izdaja je izšla leta 1659.

¹⁹ P. Ilyacinthus Graecensis je kol lektor teologije in trikratni provincialni napisal delo, ki je ohranjeno samo v rokopisu: »Labellum Fundationum, conseruationum dierum, annorum, anniversariorum ecclesiarum Capucc. Prov. Styriae« (1654).

²⁰ P. Marianus Graecensis je izdal v tisku: 1. Sonntäglicher Evangelist ..., Klagenfurt 1693; 2. Feiertäglicher Evangelist, Klagenfurt 1694. Prim. W. Zitzenbacher, Grazer Barockprediger, Graz 1973.

²¹ P. Amandus Graecensis je izdal v tisku: 1. Seelen-Wayde der christlichen Schäflein d. i. ordinari Predigten auf alle Sonn- u. Feiertage eingetheilt, I.—II., Klagenfurt 1690. 1. Des Fasten Banckets ..., I., Salisburg 1698, II., Grätz 1702; III., Grätz 1705; IV., Grätz 1713. Prevodel je tudi Bernardinus von Arezzo, Auslegung die Regel des Seraphischen Heiligen Valters Francisci ..., Grätz 1698. Prim. Metod Benedik, Die Kapuziner ..., 48—51; isti, Die mariologischen Gedanken in den Predigten des P. Johannes Svetokriški und P. Amandus von Graz, v: Acta congressus mariologici-mariani int., Romae 1987, V, 45—62.

²² P. Aemilianus Graecensis je svoje govore izdal v štirih delih: Götlicher Gold-Gruben ..., I., Grätz 1712; II., Grätz 1712; III., Grätz 1713; IV., Graz 1718; Graz 1717. Prim. Metod Benedik, Die Kapuziner ..., 51—52.

²³ P. Christophorus Graecensis je napisal Bipartitus Iubarum clangor, I., II., Angustae Vindelicorum 1735. Prim. Metod Benedik, Die Kapuziner ..., 52.

²⁴ P. Joannes Maria Drauburgensis je zapustil v rokopisu »Acta originis Prov. Styriae« in »Acta conv. Graecensis ad St. Anton. Pad.«.

²⁵ P. Ilonorius Ananiensis (Nonsberg) je v času svojega provincialata izdal v rokopisnih prepisih za vse samostane Štajerske kapucinske province Rituale Romano-Capucinum ad usum Prov. Styriae (8. Maj 1739 in capitulo Marburgi). Izdal je tudi v tisku asketični govor v nemščini Urna sortis fortuitate spiritalis (1745).

²⁶ Prim. Viktor Skrabar, P. Edvard Gebronšek, v: ČZN 32(1937) — 129—142. Od p. Edvarda iz Ptuja je ohranjen rokopisni molitvenik z naslovom Heiliger Zeit Verleirb vor die in der Liebe Gottes aufgeleitete Herzen (1783). Molitvenik hrani med rokopisi Študijska knjižnica na Ptuj. P. Edvard Gebronšek je umrl kot ekspozit in pridigar na Ptuj 28. januarja 1793.

²⁷ P. Antonius (Zucchelli) Gradiscanus, apostolski misijonar v Kongu je izdal v italijanščini Relazione del viaggio e missione del Congo nell'Etiopia inferiore occidentale, Venetia 1712. Cenzor je bil p. Janez Svetokriški.

²⁸ P. Franciscus Antonius a Gorizia je bil zelo znan moralni teolog. Ohranjena so njegova kanonsko-moralna skripta v rokopisu. Po Frančiškovi smrti je njegov sobor Fr. Hieronim iz Gorice izdal njegov rokopis pod naslovom Epitome Theologiae Canonico-Moralis, Romae 1706. Moralni učbenik je doživel več izdaj: Venetiae 1805, 1812, 1822 in 1832. v Sieni 1837, v Bassano 1838 in 1848 ter v Neaplju 1853. P. Oto Kocjan (prim. O. Kocjan, Origo ..., 62) omenja tudi pariško izdajo, o kateri se nismo mogli prepričati. P. Frančišek Anton iz Gorice in predvsem njegov učbenik bi zaslužil podrobnejšo predstavitev, saj je dolga desetletja oblikoval kapucinske študente v vsem redu.

²⁹ P. Ambrosius ali Haidovine je zapustil v rokopisu Institutiones universae Philosophiae recentioris usus discipulorum accommodatae, Zagrabiae 1778. Prim. Zorko Harej, Ambrozij Redesini, v: Primorski slovenski biografski leksikon, 13, 185. Ambrozij Redesini je bil zelo izobražen v pozitivnih vedah tedanje dobe. »Nakazal je problemsko zanimivo pol iz sklozima v Boškovičev dinamizem; njegove »Institutiones« so najzanesljivi primer Boškovičevega vpliva pri nas (Alma Sodnik, Redesini Ambrozij, v: SBL, 3, 83; isti, vpliv Boškovičeve prirodne filozofije v naših domačih filozofskih tekstih 18. stol., Razpr. SAZU, filoz.-filol.-hist. razr. I, 7—40; isto, iz zgodovine filozofije pri Slovencih, razpr. II, 41—53). Zagrebški kapucinski samostan, kjer je bil Redesini lektor in kjer je napisal filozofski učbenik »Institutiones«, je verjetno že leta 1783 zapustil, saj so bili takrat hrvaški kapucinski samostani izločeni iz Štajerske kapucinske province. Redesini je bil od leta 1790 do 1804 »Missionarius Apostolicus« v Neapeljskem kraljestvu, kjer so mu zaradi učenosti in modrosti ponudili škofovsko službo, kar pa je odklonil. Leta 1808 je bil lektor teologije v Sv. Križu pri Ajdovščini. Umrl je kol lektor v goriškem samostanu 4. februarja 1810 (prim. Oto Kocjan, Origo ..., 52—53).

³⁰ P. Hieronymus a Gorizia je izdal Discorsi VI. Catechetico-moralis suli requisiti necessari per fare una confessione Giustilicente, Neustadt di Viena 1802.

³¹ P. Jonas Muraepontanus, Summa totius Cursus Theologiae, tradita a V. P. Jona Muraepontano, Lectore Cilliae, 1744. P. Marko iz Brucka na Muri je bil lektor v Mariboru v letih 1737—39.

³² P. Maximus Rudolfswertensis, Theologia dogmatico scholastica nec non moralis liguris illustrata et easibus practica applicata, 1781.

³³ Z. B. Cursus theologicus, completus omnes materias speculativas methodo scolastica tradi solitas materis practicas ad Theologiam moralem reiectis, divisus in decem tractatus ... ex variis Authoribus combinatus et dictatus, 1711; Brevis congesio Theologiae moralis, 1726. Zvezki so shranjeni v ASKPL.

³⁴ Prim. Marko Senica, Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1786—1771, v: AES 14 (1992) 120—180; Primož Kovač, n. d., 17—28.

so jih pripravili za tisk člani Štajerske kapucinske province, imeli vsi kapucinski samostani province, kar pričujejo ohranjeni knjižnični katalogi. Tudi mariborska kapucinska knjižnica ni mogla biti izjema.

6. Razpustitev kapucinskega samostana v Mariboru leta 1784

S preurejanjem državne uprave in s tem v zvezi tudi s poseganjem na cerkveno področje je začela cesarica Marija Terezija (1740–80). Njen sin Jožef II. (1765 sovladar, 1780–1790 cesar) pa je reforme najradikalneje izvajal. Globoko je posegel v življenje Cerkve pri preurejanju župnij in razpustitvah samostanov. Razpustil je vse redovne hiše, ki niso neposredno koristile izobrazbi in socialni pomoči, predvsem kontemplativne in spokorne redove. Premoženje razpuščenih samostanov je strnil v verski sklad, ustanovljen 20. februarja 1782, ki je bil namenjen vzdrževanju duhovnikov in podpori gospodarsko šibkih župnij. Nadzor nad ostalimi samostani je izročil škofom in preprečeval povezavo z vrhovnimi predstojniki v Rimu. To je veljalo tudi za samostane Štajerske kapucinske province, iz katere je izhajal takratni vrhovni kapucinski predstojnik p. Erhard iz Radgone (1775–1789).

»Patent« o razpustu samostanov je podpisal cesar Jožef II. 12. januarja 1782. Krog razpuščenih redov se je pozneje še razširil in zajel tudi samostane, ki so bili gospodarsko šibki, lahko pogrešljivi ali verskemu skladu koristni zaradi dobrih donosov. O ukinitvi je odločala dvorna komisija. Uboštvenim redovom (kapucinom, minoritom, frančiškanom itd.) so pustili njihove hiše tam, kjer so jih lahko uporabili za dušno pastirstvo, načelno pa jim je cesar prepovedal vse nabirke. Država je skrbela, da so vsi redovniki dobili možnost preživljanja ali prehoda med škofijske duhovnike ali v drug red, ki je še obstajal. V vseh dednih deželah je Jožef II. odpravil 738 samostanov, na Ogrskem pa 138.¹²

Od samostanov velike Štajerske province je Jožef II. razpustil samostane na Koroškem v Beljaku, na Kranjskem v Kranju in Novem mestu, (ljubljskim kapucinom je bilo prepovedano sprejemati novince), na Goriškem v Gradišču ob Soči, Trstu in Krminu in na slovenskem Štajerskem v Cmureku, Ptuj in Mariboru.

Za mariborski kapucinski samostan imamo ohranjen popis vseh članov samostanske družine 13. septembra 1783, ko je bilo v samostanu še 16 kapucinskih duhovnikov, 7 študentov in 5 bratov pomočnikov.¹³ Takrat je bil v Mariboru župnik Jožef Otič (1771–1785).

Jožefove reforme so posegle tudi v Maribor, kjer je bil najprej ukinjen samostan celestink 7. maja 1782. V njem je razen priorice Ivane Renkl živelo še deset kornih in šest laičnih sester. V jožefinskem času so bile ukinjene tudi malteška komenda v Melju in tri cerkve oziroma kapele v mestu in ena zunaj njega. Leta 1784 je bila zaprta cerkev svetega Ulrika v graškem predmestju, kjer so sloven-

¹² Franc M. Dolinar, *Jožefinizem in janzenizem*, v *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, MD, Celje, 1991, 157–158.

¹³ Gvardijanov namestnik, samostanski vikar p. Jožef (Franc Ksaver Renkel) iz Maribora je 13. septembra 1783 na redil seznam vseh kapucinov v mariborskem samostanu, kar je po svoje zelo dragoceno. Zato seznam, ki je ohranjen v Arhivu Slovenske kapucinske province (P. Fridericus iz Stare Loke, *Materiale pro Chronica Provinciae Styriae ab anno 1700–1800*) prinašamo. »Tabularische Consignation aller Regularpriestern und Clericorum in dem (Kapuziner) Kloster zu Marburg laut

1. P. Geswaldus (Wittman) Graecensis (57), gvardijan, conf.

2. P. Josephus (Ksaver Renkel) Marburgensis (63), vikar, conf. (umrl 12. 4. 1785 v Lipnici).

3. P. Joannes Baptista (Dor) Marburgensis (70), senior et conf. (prim. op. 19)

4. P. Gereon (Flucker) Leibnizensis (68), sacerdos. (Umrl 12. 4. 1784 še v Mariboru)

5. P. Hugolinus (Ensehnig) Marburgensis (68), sacerdos, conf. (Umrl 1. 7. 1793)

6. P. Erbertus (Wissenberger) Feistritzensis (64), sacerdos, conf.

7. P. Tranquillus (Kronstein) Veistrizensis (61), sacerdos, conf. (Umrl 28. 11. 1792.)

8. P. Prudentius (Kayer) Ciliensis (61), sacerdos, conf. (Umrl kot pridigar in vikar na Ptuj 8. 4. 1785.)

9. P. Florimundus (Frauenberger) Marburgensis (54), sac. et conf. (Rojen 11. 11. 1730, umrl v Celju 25. 8. 1789)

10. P. Robertus (Forderer) Graecensis (41), sacerdos et concionator ordinarius.

11. P. Leonisa (Reinhart) Leobnizensis (48), sacerdos, Gothucker.

12. P. Benjamin (Kaufmann) Graecensis (38), sacerdos, concionator festivus

ski kaplani zbirali slovenske vernike. Leta 1785 pa cerkvi Vseh svetih v današnji Židovski ulici in špitalska kapela Svetega Duha.

Tu nas zanima razpustitev kapucinskega samostana v Mariboru. Ko se je 12. junija 1783 sestala komisija za preureditev župnij v Mariboru, je bilo sklenjeno, da bodo v mestu (za predmestje je bila načrtovana druga župnija) uredili posebno župnijo za Slovence.¹² Le-ta naj bi imela svoj sedež v minoritski cerkvi ob Dravi. Škofijski komisar Karel Bliembl, ki je bil dekan v kraju St. Veit am Vogau, je predlagal, da bi minorite razpustili in kapucine predstavili v minoritsko cerkev, ker kapucini: 1. uživajo večje zaupanje prebivalcev mesta in podeželja in 2. kapucinska provinca je po številu večja in je med njimi večje število tistih, ki bi jih lahko uporabili v dušnem pastirstvu.

Do uresničitve gornjih predlogov ni prišlo, marveč je nasprotno 10. aprila 1784 prišel v kapucinski samostan komisar grof Karel Gleispach, okrožni glavar v Mariboru, in ko je prebral edikt o ukinitvi samostana, dal popisati premoženje, ki je znašalo 4375 fl.; dolgovi ni bilo. Denarja v gotovini je bilo 347 fl., letnih prispevkov miloščine, kot denar za kruh, meso itd., ki so ga dajali posamezni stanovalci in ugledne družine, je bilo 1800 fl., ustanovnega kapitala (najbrž ustanovne maše) je bilo 1363 fl. Dragocenosti, živila in premičnine niso bile popisane, temveč je bilo vse, tudi gotovina in svete posode, izročeno redovnemu provincialu, ki naj bi vse to razdelil drugim samostanom reda. Po dvornem dekretu je bilo določeno, da se premoženje kapucinskih samostanov ne izroči verskemu skladu, temveč se prepusti redovni provinci, ker ves red v cesarstvu ni ukinjen, temveč samo posamezni samostani. Tudi redovniki bi se naj porazdelili po drugih samostanih, nekaj pa jih je odšlo v dušno pastirstvo v škofijske župnije.¹³ Takrat je bilo v samostanu 27 celic, 16 ogrevanih in 6 bolniških sob.¹⁴

Že 16. aprila je bil obveščen škof in 21. aprila 1784 je kapucinski provincial dobil naročilo, da morajo redovniki čimprej zapustiti mariborski samostan in se razdeliti po drugih samostanih, kar so tudi storili.¹⁵

13 P. Joannes Nepomucenus (Frane Marzina) Gurkeldensis (35), sacerdos, confes. et Lector.

14 P. Eduardus (Gebronschegg — Gebronsček) Pettoviensis (34), sacerdos, confessor.

15 P. Cyriacus (Fleckner) Gaembsensis (iz Kamnice) (31), sac. conl. (Umrl kot ekspozit v Križevah pri Ljutomeru

14. 4. 1797.)

16 P. Erhardus (Korper) Radkersburgensis (32), sacerdos, conl.

Absoluti Philosophi

1 P. Fulgentius (Pajer) Laibsdorferensis (25), sacerdos.

2 P. Sylvester (Remitz) Zernitzensis (25), sacerdos.

3 P. Vitalis (Dornholzer) Paellaviensis (26), sacerdos

4 P. Otto (Weintritt) Graecensis (25), sacerdos

5 Fr. Stefanus (Mackler) Leschkovizensis (iz Leskovec) (24), clericus professor

6 Fr. Basilides (Hirnstengel) Gleinstehensis (24), clericus professor

7 Fr. Ezechiel (Walldt) Graecensis (21), clericus professor Layn = Brüder

1 Fr. Emanuel (Reist) Marburgensis (68), professor (Umrl 9. 12. 1802 v Celju; Nekrologij omenja, da je bil kipar)

2 Fr. Procopius (Weiderer) Weizensis (55), professor

3 Fr. Gallus (Kakel) Gonovizensis (iz Konjice) (45), professor (Umrl v Radgoni 1809)

4 Fr. Hieronimus (Kollar) Lichtenwaldensis (36), professor

5 Fr. Spiridon (English) Graecensis (27), professor.

¹² Začetek tako imenovane slovenske predmestne župnije tvorijo cooperatores slavonici. To so bili kaplani pri mestni župniji cerkvi, ki so opravljali službo božjo za slovenske vernike izven obzidja, torej v predmestju, v podružni cerkvi sv. Ulrika (nekje v sedanjih Prešernovi ulici)

¹³ Prim. ASKPl., v P. Fridericus iz Stare Loke, MCPS 1780—1784 »Das Kapuzinerkloster in Marburg wurde am 10. April 1784 aufgehoben, die Mönche in andere Kloster verschiekt. Der Commissar Graf Karl Gleispach, Kreishauptmann in Marburg, verzeichnete ein Vermögen von 4375 fl., Passiven waren keine, an barem Geld landen sich 347 fl., die jährlich bestimmten Almosenbeiträge, wie Brotageld, Fleischgeld, weleche von den Ständen und einzelnen adeligen Familien gezahlt wurden, betragen 1800 fl., die Sultungskapitalien 1363 fl. Was an Pretiosen, Viktualien und Mobilien vorrathig war, wurde nicht aufgezehnet, sondern alles, auch das bare Geld und die vasa sacra dem Ordensprovincial zur Vertheilung an andere Kapuzinerkloster überlassen. Ein Holdeerret vom 13. Juli 1784, (Staats Archiv) bestimmte, dass von dem Vermögen, der Kapuzinerkloster nichts an den Religionsfond gezogen, sondern der Kapuzinerprovincz überlassen werde; es werde eben nicht der ganze Orden, sondern nur das eine oder andere Kloster aufgehoben und die Geistlichen vertheilt. Das verlassene Kapuzinerkloster in Marburg wurde den Minoriten eingeräumt, in deren Haus und Kirche sich eine Militär-Oekonomiekommission einrichtete (Dekret vom 1. April 1784) (Adam Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782—1790. Ein Beitrag zur Geschichte Kaiser Josephs II., Wien 1871, 114), prim. Otto Koejan, Origo ... 86)

¹⁴ Prim. ASKPl., v P. Pelagius Schwabergensis, Cathalogus Manualis ... Eleutherus ... 1. 1. 1784

¹⁵ Prim. ASKPl., v Die Aufhebung des Kapuziner-Klosters, v P. Fridericus iz Stare Loke, MCPS 1700—1800, letnik 1784 Kapucinski samostan s cerkvi je bil izročen mariborskim minoritom. V jeseni je bila za graško predmestje in okolico provizorično ustanovljena samostojna slovenska župnija pri Sv. Pobjani, definitivno pa 1786. Prvih 12 let so jo vodili škofijski duhovniki, pozneje (do leta 1813) minoriti. Leta 1818, zaradi pomanjkanja minoritskih duhovnikov, so prepustili tudi samostan in cerkev ponovno škofijskim duhovnikom. Med leti 1833 do 1849 so bivali kapucinski samostan in cerkev ter upravo župnije vodili redemptoristi, v letih 1849—1864 pa ponovno škofijski duhovniki. Leta 1864 so jo prevzeli franči-

Zadnji gvardijan kapucinskega samostana v Mariboru je bil p. Julianus iz Radgone, ki je umrl kot exprovincial in definitor v Lipnici 11. maja 1808.⁴¹ Prav gotovo je bila v veliki meri od njega odvisna usoda knjig mariborske kapucinske knjižnice. Zanimivo, da so iz razpuščenega samostana v Kranju vse knjige s katalogom prenesli v najbližji škofjeloški samostan, kjer so še danes. Zato sem bil pri iskanju knjig iz mariborske kapucinske knjižnice posebno pozoren na najbližje kapucinske samostane, ki so ostali, in sicer v Celju, Varaždinu, Lipnici in drugod.

7. Ohranjene knjige iz nekdanje knjižnice kapucinskega samostana v Mariboru

V tej razpravi je mogoče samo domnevno odgovoriti na vprašanje o številu knjig, ki jih je imela kapucinska knjižnica v Mariboru (1613–1784). Imamo pa neizpodbiten, četudi fragmentaren dokaz, da je kapucinski samostan v Mariboru imel svojo običajno knjižnico v duhu uboštvenega kapucinskega reda, kar je izpričano s knjigami, ki so še ohranjene in nosijo s črnilom vpisanega lastnika, kapucinski samostan v Mariboru (*Loci Capucinatorum Marpurgi Styriae, Loci Capucinatorum Marpurgi* in poznejše *Loci Capucinatorum Marburgi*). Kot je že bilo zgoraj povedano, sem nekaj knjig zasledil v kapucinski knjižnici v Varaždinu, precej več v Lipnici in nekaj v Krškem. Nekaj čez sto knjig pa je bilo shranjenih v celjski kapucinski knjižnici, kjer so se ohranile do ponovnega prihoda kapucinov v Maribor na Studence, kjer se hranijo sedaj. Za večino pa še ni jasno, kako so končale in ali so še ohranjene. Prav te ohranjene knjige so materialni dokaz za kapucinsko knjižnico v nekdanjem kapucinskem samostanu pred mestnim obzidjem pri graških vratih v Mariboru.

Ker knjig ni veliko, se zdi najbolje, da objavimo seznam vseh knjig iz nekdanjega kapucinskega samostana, ki jih hrani sedanji kapucinski samostan na Studencih v Mariboru. Četudi je ostanek knjig naključen in nepopoln, bo kljub temu uporaben — predvsem v primerjavi s kapucinskimi knjižnicami v Krškem, Škofji Loki, Varaždinu, Lipnici, Celju in drugod, — za rekonstrukcijo, četudi fragmentarno, nekdanje mariborske kapucinske knjižnice.

Seznam knjig bo podan na najbolj preprost način: avtor, naslov knjige, kraj tiska in letnica, ki odloča o vrstnem redu knjig. Ohranjeni knjižni fond je naslednji:

1. FRIDERICUS NAVSEAE BLANCICAMPIANI, *Euangelicae ueritatis Homiliae, Coloniae* 1534.⁴²

2. FRIDERICUS NAVSEAE BLANCICAMPIANI, *Euangelicae ueritatis Homiliae, (Coloniae)* 1558.⁴³

škani, ki so v letih 1892–1895 nekdanji kapucinski samostan s cerkvijsko porušili in zgradili sedanjo veliko Marijino cerkev in samostan (Prim. Michael Napotnik, n. d., 13–30. P. Otmar Voslner, *Ob stoletnici frančiškanov v Mariboru*, Maribor 1964, 12–13).

⁴¹ Čeprav ni popolnega popisa kapucinov iz leta 1874, se je ohranilo o nekaterih, ki so bili leta 1784 v Mariboru in jih leta 1873 še ni bilo, krajše poročilo. Med temi so

1. P. Alapij Gutman (Franc Ksaver), sin mariborskega cerkovnika, rojen 17. 8. 1737. Po razpustitvi mariborskega samostana leta 1784 je prišel za župnika v Leskovec leta 1787, kjer je umrl 6. 2. 1790

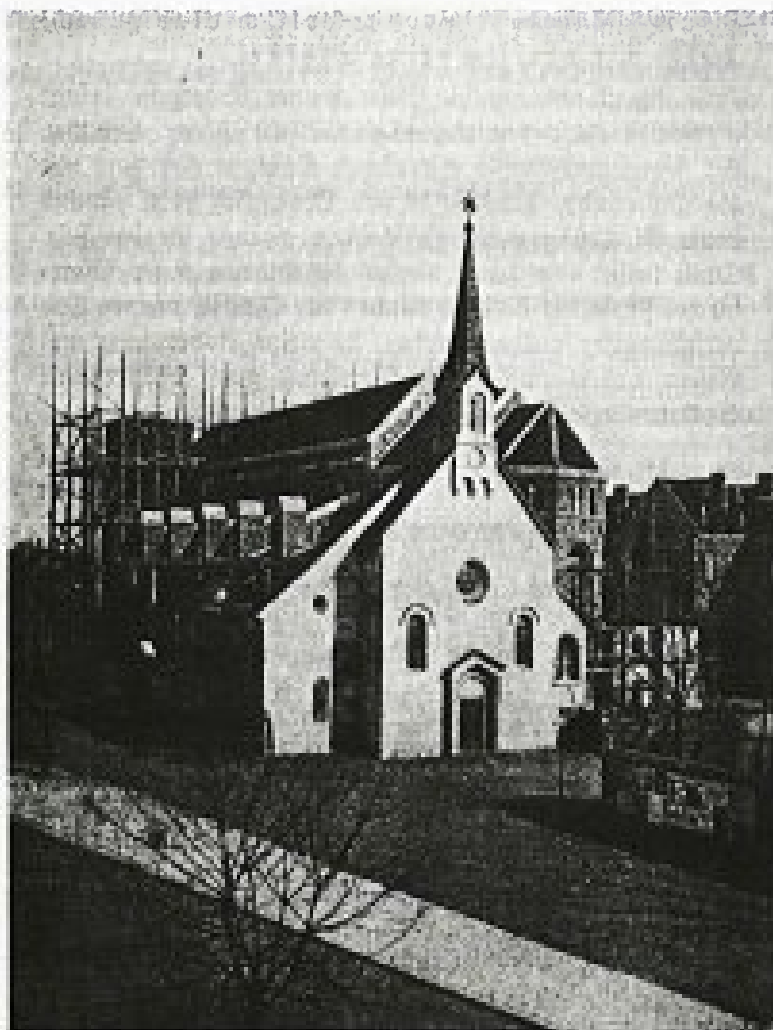
2. P. Kasiodor Niedermaier (Franc Anton), rojen 26. 5. 1739 v Mariboru, umrl 30. oktobra 1803 v samostanu v Wolfsbergu.

3. P. Honorat Turteltaub, rojen 11. 7. 1752 v Mariboru, je bil po ukinitvi mariborskega samostana krajevni kaplan pri Sv. Marjani ob Pesnici, v letih 1793–1795 je bil kaplan pri Sv. Lovrenču na Dravskem polju. Umrl je 21. 4. 1807 v Gradcu.

4. P. Genezij Spur, rojen 2. 2. 1744 v župniji Ljutomer, Krapje. V kapucinskem redu je živel 14 let, 8 let je služboval po razpustu mariborskega samostana kot kaplan pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, nato je bil 22 let kurat pri Sv. Kungundi. Nazadnje je bil 17 let župnik pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah, kjer je 22. 11. 1829 umrl. Bil je zadnji kapucin, ki nam je znan iz ukinjenega mariborskega samostana.

⁴² To je najstarejša tiskana knjiga, ki se je ohranila iz nekdanje kapucinske knjižnice v Mariboru, čeprav je prišla v knjižnico pozneje, saj je zapisano »Loci Capucinatorum Marburgi« in ne »Marpurgi«, kot je zapisano v knjigah, ki so bile v knjižnici že v 17. stoletju. Za vse naslednje knjige, ki ne bodo imele nobene opombe, velja, da je v njih s črnilom vpisan lastnik »Loci Capucinatorum Marburgi« (Kapucinski samostan v Mariboru).

⁴³ Lastnik je vpisan »Capucinatorum Marpurgi Styriae«. Na prvi strani piše: »Librum hunc Homiliarum mihi Reverendus Dominus Gregorius Straus parochus apud S. Vitum in Valle... pro perpetua sui memoria optulit... Na prednji strani zadnje platnice pa piše: »Gregorius Straus verus possessor huius Homilie quam mihi curam ad multos annos... Hunc librum mihi dono dedit Achaeus...«

3. Pogled na staro, delno že porušeno, kapucinsko cerkev in prizidano in še nedokončano sedanjo frančiškansko cerkev.

3. ALFONSUS MADRILIENSIS (in latinum traductus Iohannes Hentenivm), *Libellvs Avreivs De Vera Deo apte inseruiendi Methodo*, Ingolstadii 1578.⁴⁴

4. DIONISIUS CARTUSIANUS, *Ein Heilsames Sehr fruchtbares büchlein welches nicht unbillich möchte genant werden*, Prag 1586.⁴⁵

5. BARTHOLOMEUS CARRANZANA, O. P., *Svmma Conciliorvm et Pontificivm . . .*, Lvgdvni 1587.⁴⁶

6. GEORG SCHERER VON SCHWATZ., S. J., *Begreift neben, Cathechismus, Closter Bruck in Maehren* 1600.

7. ST. BERNARDUS, *Lectulus Floridvs Sponsae Iesu Christi*, Monachii 1601.⁴⁷

⁴⁴ »Loci Capucinatorum Marburgi«.

⁴⁵ »Loci Capucinatorum Marburgi«.

⁴⁶ »Capucinatorum Marburgi Styriae«, »Andreae Cröllin«.

⁴⁷ »Loci Capucinatorum Marburgi«.

8. GEORG SCHERER, S. J., *Postill oder die Sontäglichen Evangelia durchs ganz Jahr, Closter Bruck an der Teya in Maehren 1603.*
9. MATTHIA BELLINTANI DA SALO, OFM Cap., *Prattica dell'oration mentale, III., In Venetia 1607.*"
10. MEFFRETH, Hortvlvs Reginae sive Sermones Meffreth, Monachii 1612."
11. S. THOMAS AQUINATIS, *Svmma Totivs Theologiae, Primae Partis, I., Romae 1619.*
12. S. THOMAS AQUINATIS, *Svmma Totivs Theologiae, Primae Secvndae Partis, I., Romae 1619.*
13. S. THOMAS AQUINATIS, *Svmma Totivs Theologiae, Primae Secvndae Partis, II., Romae 1619.*
14. PETRUS BESSAEUS, *Supplementum, Volkommene Ersetzung . . . Predigen . . . München 1620.*"
15. GEORGIUS VOGLER, S. J., *Trostbronn, Mariae un Joseph . . . Würzburg 1624.*"
16. DIONISIUS RIEKHEL, O. Carth., *De IV. Novissimis (1470), Ingolstatt 1626.*
17. HERIBERTUS ROSWEYDUS VLTRAIECTINUS, S. J., *Vitae Patrum, Antverpiae 1628.*"
18. BARTHOLOMAEUS GAVANTUS MEDIOL.; *Thesavrvs sacrorvm Ritvrm . . . Venetiis 1630.*"
19. MAXIMILIANUS SANDA, S. J., *Maria Patrona sive Orationes . . . Moguntiae 1630.*"
20. PAVLVs ZEHENTNER, S. J., *Vermis malae conscientiae, Monachii 1633.*"
21. HIEREMIAS DREXELIUS, *Noe Architectus Arcae . . . Monachii 1639.*
22. JUSTINUS MIECHOVIENSI, O. P., *Discvrsvs praedicablies svper Litanias Lavretanas . . . Lvtetiae Parisiorvm 1642.*"
23. CASPARUS MALLECHICH VARASDINENSI, O. S. Pauli primi er., *Samaritanus oleo et vino restituens sauciatum, sive Judex severus et benignus . . . Viennae Austriae 1643.*"
24. RICHARDUS ARSDEKIN, S. J., *Theologia tripartita universa, II., 2., Dilingae 1644.*"
25. *Catechismvs ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini, Venetiis 1648.*"

* "Locci Capucinatorum Marburgi"

* Zapis s črnilom »Capucinatorum Marburgi Styriae« je prelepljen s tiskunim zapisom (Ex libris) »Locci Capucinatorum Marburgi«, kar pomeni, da so imele prve knjige v mariborski kapucinski knjižnici zapisunega lastnika s črnilom »Capucinatorum Marburgi Styriae«, pozneje so vpisovali »Locci Capucinatorum Marburgi« in nekaj časa imeli tiskane nalepke z napisom »Locci Capucinatorum Marburgi«

* Razen »Locci Capucinatorum Marburgi« je vpisan prrjšnji lastnik »Martin Prabant, presbyter«

* »Locci Capucinatorum Marburgi« »Ex dono Dni parochi Leizohensis«

* »Locci Capucinatorum Marburgi«. Knjiga je najprej pripadala kapucinskemu samostanu sv. Antona v Gradcu, kar je razvidno iz vpisa »Locci Capucinatorum S. Antonii Graeti«

* Na zapisu »Locci Capucinatorum Marburgi Styriae« je tiskana nalepka »Locci Capucinatorum Marburgi«

* »Locci Capucinatorum Marburgi Styriae«

* »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Ex libris Martini Prabant, presbyteri, 1674. Qui hunc librum post obitum mrum habere voluerit ruret pro animi mea 3 sarra celibrari et 2 Rosana orare«. Martin Prabant je bil pod mariborskim župnikom Pavlom Anderjem Hainerjem (1669–1685) slavnski kaplan (prim. Jože Mlinarič, n. d., 172)

* »Locci Capucinatorum Marburgi«. »1643«. Vpisana letnica 1643 je dokaz, da je tega leta mariborski kapucinski samostan že gotovo imel knjižnico. Ker je označba »Locci Capucinatorum Marburgi« drugotna, saj je starejša »Capucinatorum Marburgi Styriae«, pomirni, da je knjižnica obstajala že veliko prej. Upravičeno lahko domnevamo, da od ustanovitve samostana leta 1613, četudi s skromnim številom knjig

* »Hic liber ex speciall allectu dono datus p. Emmerano Graecensi p. t. Guardo Marburgensi ab Excelso B. Joanne Frederico Kern medicina Doctore«. Žal ga zaenkrat nismo odknili v seznamu gvardijanov. Umrl je 17. januarja 1707, bil je pridigar in gvardijan, redovnik 30 let, kar pomeni, da je umrl verjetno pred petdesetim letom starosti (prim. Nekrologij, Ljubljana 1977, 17. januar)

* »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Ex libris Clementis Scorianz, sacerdotus«. Klemen Škrjanc je bil doma iz Ormožu. Kot mariborski kaplan se je leta 1681 potrgoval za mesto župnika v Selnici. Krški škof je 28. 1. 1700 podrhl Škrjancu mariborsko župnijo, kjer je ostal župnik do 1709, ko je na župnijo resigniral (prim. Jože Mlinarič, n. d., 174)

* »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Ex libris Michael Cussikh, sacerdos 1655«

26. PIETRO ROTA DA MARTINENGO, OFMCap., Giardino fiorito, Venezia 1661.¹⁰⁰
27. FRANCISCUS BASELLI, S. J., Psalterium Davidicum concordatum, Vtini 1662.
28. MARCUS A BAVDVNIO, OFMCap., Paradisvs philosophicus . . . , Massiliae 1664.¹⁰¹
29. MARCUS A BAVDUNIO, OFMCap., Paradisvs . . . , Massiliae 1664. (duplikat)¹⁰²
30. MAXIMILIANUS VON DEGGENDORFF, OFMCap., Seraphischer Paradyt = Gartner, I., Salzburg 1664.
31. BRVNO NEVSSER, OFMRec., Directorium Superiorum . . . , Coloniae Agrippinae 1665.
32. PROCOPIVS BRANDENBURGENSIS, OFMCap., Mariale, I., II., Salzburg 1667.
33. AUGUSTINUS REDING, OSB., Theologiae scholasticae, I., Einsiedlensi 1667.¹⁰³
34. AUGUSTINUS REDING, OSB., Theologiae scholasticae, II., Einsiedlensi 1668.¹⁰⁴
35. NICOLAUS AVANCINUS, S. J., Vita et Doctrina Iesv Christi . . . , Vienae Austriae 1673.¹⁰⁵
36. SIMON HUEBMANN, OSB., Philosophia coelestis . . . , Salisburgi 1673.
37. JOHANNES BAPTISTA SAINT-JURE, S. J., (prevedel Balthasarus Theodoricus Erhardt), Erkandtnuss und Liebe des Sohns Gottes unsers Herrn Jesu Christi . . . , Ingolstadt 1676.¹⁰⁶
38. JOSEPHUS DRESCHER, OSB., Tuta praxis administrandorum Sacramentorum . . . , Rituali Salisburgensi, Salisburgi 1676.
39. FORTUNATUS HVEBER, OFMRef., Ornithologiae moralis . . . , I., II., Monachii 1678.
40. VITUS FABERIUS, Sechs und Vierzig Discursus oder Predigen . . . , Sulzbach 1678.
41. TOBIAS LOHNER, S. J., Geistliche Auffertigung Philotheae . . . , Dillingen 1678.¹⁰⁷
42. JOANNES BISSELLI, S. J., De Pestiferis Peccatorum mortalium fructibus exempla tragica, Dilingae 1679.¹⁰⁸
43. ANDREAS VON S. THERESIA, O. Carm., Jugendriechender Blumen = büschel, München 1679.
44. TOBIAS LOHNER, S. J., Instructio practica Tertia. De Conversatione apostolica . . . , Dilingae 1680.
45. TOBIAS LOHNER, S. J., Instructio practica Octava. Institutiones Theologiae mysticae . . . , Dilingae 1680.¹⁰⁹
46. TOBIAS LOHNER, S. J., Instructio practica Nona. De Sacerdotii, Dilingae 1681.¹¹⁰

¹⁰⁰ »Locci Capucinatorum Marburgi« (16) 87

¹⁰¹ »Locci Capucinatorum Marburgi«

¹⁰² »Capucinatorum Marburgi«

¹⁰³ »Locci Capucinatorum Marburgi«, prej »Locci Capucinatorum Petovii«

¹⁰⁴ »Locci Capucinatorum Marburgi«, prej »Locci Capucinatorum Petovii«

¹⁰⁵ »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Martinus Prabant Hunc librum propriis sumptibus comporavit 1678.«

¹⁰⁶ »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Ex liberalitate Illm^a Dna Comit Kislh«

¹⁰⁷ »Locci Capucinatorum Marburgi«

¹⁰⁸ »Locci Capucinatorum Marburgi«. »Donavit huc conventui P. R. D. Paulus Sauer, Patechus in Lempuch 1772.«

¹⁰⁹ Prim. Anton Özinger, Vizitacijski zapiski Savinjskega arhidiaconata Goriške nadškofije 1751–1773, Ljubljana 1981, 911 Pavel Sauer je bil leta 1751 vikar v Hočah, pozneje pa župnik v Limbušu

¹¹⁰ »Locci Capucinatorum Marburgi« (1779)

¹¹¹ »Locci Capucinatorum Marburgi«

47. WOLFGANG SCHALLERER, S. J., Jesu Christi . . . , Dillingen 1682.¹¹¹
48. JOANNES BODLER, S. J., Fest und Feyr = täglicher Predigen . . . , Dillingen 1683.¹¹²
49. CASSIANUS A S. ELIA, O. Carm., Theologia moralis expurgata, Venetiis 1884.
50. TOBIAS LOHNER, S. J., Instructio practica Decima. Doctrinarum asceticarum . . . , Dilingae 1685.¹¹³
51. STEPHANUS A S. PAULO, O. Carm., Flavissae concionnatoriae, sev Alphabetum morale, Coloniae Agrippinae 1686.
52. ANTONIUS DE GUEVARRA (Nemški prevod Aegidius Albertinus, Köln 1686). Manjkajo prve strani. To dopisano s svinčnikom.
53. MATTHAEUS STÖZ, S. J., Tribunal Poenitentiae . . . , Dilingae 1689.¹¹⁴
54. ABRAHAM A S. CLARA, O. Aug., Judas, Salzburg 1692.¹¹⁵
55. MARIANUS VON GRÄTZ, OFMCap., Feyertäglicher Evangelist . . . , Clagenfurt 1694.
56. FRIDERICUS HAILMAN, Lilium Sionaeum, Nürnberg — Würzburg 1694.
57. AMANDUS VON GRÄTZ, OFMCap., Seelen-Wayde der Christlichen Schäflein . . . , Klagenfurt 1695.
58. BERNARDINUS VON AREZZO, OFMCap., (prevedel Amandus von Grätz), Auslegung die Regl des Seraphischen Heiliges Vatters Francisci . . . , Grätz 1698.
59. GERVASIUS BRISACENSIS, Cursus philosophicus, brevi et clara methodo in tres tomulos distributus, II., III., Coloniae Agrippinae 1699.¹¹⁶
60. GERVASIUS BRISACENSIS, Cursus philosophicus, II., Coloniae Agrippinae 1699.¹¹⁷
61. HILARIUS A S. ANAST., O. Carm., Des himmlischen Phoenix Nests, II, 2., Wien (?), Knjiga podarjena kapucinom 1701.¹¹⁸
62. HILARIUS A S. ANAST., O. Carm., Des himmlischen Phoenix Nests, II, 3., Wien (?), Knjiga podarjena 1701.¹¹⁹
63. HILARIUS A S. ANAST., O. Carm., Des himmlischen Phoenix Nests, III., 2., Wien (?), Knjiga podarjena 1701.¹²⁰
64. CAROLUS GREGORIUS ROSSIGNOLIUS, S. J., Ewige Grund-Wahrheiten . . . , Auspurg und Dillingen 1701.

¹¹¹ »Loc. Capucinarum Marburgi«. »Dieses Buch sehenke ich in das Capuciner Closter zu Marburg, welches alzeit dorth verbleiben soll Churlotta Gral Kisl eine geborene Gral.« (To knjigo podarjam kapuenskemu samostanu v Mariboru, ki naj vedno tam ostane) (V knjigi je tudi zapis Monteeueuli že od vsega začetka so bile žene mariborskih grolov Kisl zelo naklonjene kapuenskemu samostanu, kar je razvidno že v letih 1614 in 1617 iz dokumentov Vatikanskega arhiva (Arhivio segreto Vaticano), Borgh. II, 212, l. 56 in 202, l. 314, kjer graški nunej Paravicini odgovarja glede klavzure. Kislovi ženi Zanimivo, da je po pisanju frančiškana p. Placidu Herzoga ista grofica Karolina Polyxena, vdova grofa Khiesla, rojena kot grofica Monteeueuli, bila velika dobrotnica frančiškanskega samostana v St. Poltnu na Avstrijskem (prim. l. Placidus Herzog, Kosmologia Austriaca-Francoisana, I., 338). Verjetno je ista grofica mariborskim kapucinom podarila tudi knjige: Hilarius a S. Anast., O. Carm., Des himmlischen Phoenix Nests,

¹¹² »Loc. Capucinarum Marburgi«, »P. P. Capucinis Marburgensi familiae ex libris Clementis Scorianz, sacerdotis, 1686«.

¹¹³ »Loc. Capucinarum Marburgi«.

¹¹⁴ »Loc. Capucinarum Marburgi«, »P. Alois 1697«.

¹¹⁵ »Loc. Capucinarum Marburgi« (1744). V knjigi je tudi podpis »Mihael Kramer . . . von Leibach« Morda gre za podpis p. Rogerija.

¹¹⁶ Gervasius Brunek Brisacensis (a Breisach 1648—1717) je kot doktor filozofije in prava postal član kapuinske province v Svi. Veliko let je bil lektor filozofije in teologije, trikrat provincial. Njegova filozofska in teološka dela so bila predpisana v vsem redu kol študijski učbeniki. Napisal je Cursus philosophicus in tres tomulos distributus, Coloniae Agrippinae 1699, 1711 . . . Cursus theologicus in sex tomulos, Solodori 1689, 1697 . . . (prim. Lexicon Capucinum, Romae 1951, 582). Očitno je, da so tudi mariborski lektorji uporabljali filozofske in teološke učbenike Gervazija Bruneka. V škofjeloski kapuinski knjižnici je ohranjen rokopis moralne teologije, ki ga je priredil p. Krištof iz Ljubljane »Doctrina moralis R.P.F. Gervasii Brisacensis, Ordinis FF. Minorum S. Francisci Capucinarum Praedicatoris ac SS. Theologiae bis Lectoris, in Compendium redacta a F. Christophorus Labacensis eiusdem Ordinis SS. Theologiae studioso«, 1762.

¹¹⁷ »Loc. Capucinarum Marburgi 1713« »Pro tempore ad usum Pns Virgili (+ 1724)«.

¹¹⁸ »Dieses Buch sehenke ich den Pater Capuciner zu Marburg in ihr Closter. 1701. Grof Kisl Witib« (To knjigo podarjam patrom kapucinom v Mariboru, v njihov samostan. Vdova grofa Kislja 1701).

¹¹⁹ »Dieses Buch sehenke ich den Pater Capuciner zu Marburg in ihr Closter. 1701. Grof Kisl Witib« (To knjigo podarjam patrom kapucinom v Mariboru, v njihov samostan. Vdova grofa Kislja 1701).

¹²⁰ »Dieses Buch sehenke ich den Pater Capuciner zu Marburg in ihr Closter. 1701. Grof Kisl Witib« (To knjigo podarjam patrom kapucinom v Mariboru, v njihov samostan. Vdova grofa Kislja 1701).

65. MICHAEL ETMULLER¹, Opera omnia in Compendium redacta. In quo continentur: I. Institutionum Medicarum ... II. Pyrotechniae Rationalis ... III. Commentarius in Schroderi Pharmacopeiam ... IV. Universa Praxix medica. Amstelaedami 1702.¹²¹

66. JOSEPHUS A VIRGINAE MARIAE, O. Carm., Die hell-leuchtende Feuer = Saeul., Nürnberg 1706.

67. GERVASIUS BRISACENSIS, OFMCap., Cursus theologicus brevi et clara Methodo in tres Partes et sex Tomulos distributis, I., 2., Coloniae Agrippinae 1706.

68. GERVASIUS BRISACENSIS, OFMCap., Cursus theologicus ..., 11., 4., Coloniae Agrippinae 1706.¹²²

69. GERVASIUS BRISACENSIS, OFMCap., Cursus theologicus, III., 6., Coloniae Agrippinae 1706.

70. MAURITIUS NATTENHAUSEN, OFMCap., Homo simplex et rectus, Feiertage, Augspurg 1711.¹²³

71. MAURITIUS NATTENHAUSEN, OFMCap., Homo simplex et rectus, Sonntage, Augspurg 1712.¹²⁴

72. AEMILIANUS GRAECENSIS, OFMCap., Göttlicher Gold-Gruben ..., I., Grätz 1712.

73. AEMILIANUS GRAECENSIS, OFMCap., Göttlicher Gold-Gruben ..., II., Grätz 1712.

74. AEMILIANUS GRAECENSIS, OFMCap., Göttlicher Gold-Gruben ..., III., Grätz 1713.

75. WILLIBALDUS STYRENSIS, OFMCap., Medicamentum et praeservativum universale, Wien 1713.

76. ALEXANDER SCHAMSKY, Promptuarium parvum medico-practicum, Bibliopolae Norimbergens. Brunens. et Vienensis 1714.¹²⁵

77. JOHANN HÜBNER, Curieuses und Reales Natur-Kunst-Berg-Gewerck-und Handlungs-Lexikon, Darinnen nicht nur Die in der Philosophie, Physic, Medicin, Botanik, Chymie, Anatomie, Chirurgie und Apothecher = Kunst, wie auch in der Mathematic, Astronomie, Mechanic ..., Hamburg 1714.¹²⁶

78. LAURENTIUS DUHAN, Philosophus in utramque partem ..., Parisiis 1715.

79. ANTONIUS GINTHER, Currus Israel et Auriga eius ..., I., II., Augustä Vindelicorum 1717.

80. AEMILIANUS VON GRÄTZ, OFMCap., Göttlicher Gold-Gruben ..., IV., Graz 1717.

81. FRANCISCUS HÖGER, S. J., Das eröffnete Heiligtum ..., München 1718.

82. AMADEUS BAIOCENSIS, OFMCap., Paulus ecclesiastes seu eloquentia christiana, Venetiis 1720.

83. HERM. BUSEMBAUM, S. J., — CLAUDIUS LA CROIX, S. J., Theologia moralis, I., II., Venetiis 1730.¹²⁷

¹²¹ Mariborski kapucini so verjetno že prej predvsem pa po dobi kuge imeli v svoji knjižnici tudi zdravstveno literaturo. Znano je, da so v času kuge ob pomoči kužnim bolnikom umrli trije mariborski kapucini (prim. Oto Kocjan, n. d. 46, prim. opombo 32). Ti trije in ostalih sedemnajst kapucinov Štajerske province, ki so se okužili ob strežbi kužnim bolnikom, gredo v isto vrsto velikodušnih kapucinov, ki jih opisuje Alessandro Manzoni v svojih Zaročencih (I promessi sposi) v italijanski Lombardiji.

¹²² Loci Capucinatorum Marburgi. 1772

¹²³ Loci Capucinatorum Marburgi. Ex liberaritate illustrissimae Comitissae Mariae Theresiae a Dietrichstano Patro Godefrido donatum 8. Nov. 1712 Quicumque uti hoc libro oret unum Pater et Ave pro praefata Comitissa

¹²⁴ Loci Capucinatorum Marburgi. Ex liberaritate illustrissimae Comitissae Mariae Theresiae a Dietrichstano Patro Godefrido donatum 8. Nov. 1712 Quicumque uti hoc libro oret unum Pater et Ave pro praefata Comitissa

¹²⁵ Avtor prinaša v zdravstvenem priročniku razen latinskih in nemških tudi moravska imena bolezni, kar je zelo zanimivo

¹²⁶ Loci Capucinatorum Marburgi. Ad Collam Pharmac.

¹²⁷ Loci Capucinatorum Marburgi. Ex libris Leopoldi Andorffer, SS Th. doctoris, Proton. Apostlic. Archiparochi in Koeths 1739. Leopold Andorfer je bil še leta 1758 nadžupnik v ffočah

84. SILVESTER VON MAYLAND – SEBASTIANUS VON ZUG, OFM^{Cap.}, *Leben, Jugenden . . . F. Josephi von Carabantes . . .*, Zug 1730.
85. FRANCISCUS GARAU, S. J., *Sapiens a Divina Gratia instructus seu Fertilissimus Conceptus Apparatus . . .*, Ingolstadii 1731.¹⁰⁰
86. ODET DALIER, S. J., – JOSEPHUS CARELL, OSB), *Lehr und Geistreiche Predigen . . .*, Augspurg 1731.¹⁰¹
87. FRANCISCUS XAV. BREAN, S. J., *Christliche Warheiten . . .*, Wien 1733.
88. AURELIUS SCHMIDT, OFM^{Obs.}, *Christliche Einfalt Römisch-Katholische Glaubens . . .*, Augspurg 1733.
89. AURELIUS SCHMIDT, OFM^{Obs.}, *Christliche Einfalt . . .*, II., Augspurg 1734.
90. CLEMENS BURGHUSIANUS, OFM^{Cap.}, *Seraphisches Wald-Lerchlein*, I., II., III., Augspurg 1734¹.
91. EMERICUS A. S. STEPHANO, O. Carm., *Schola Sacra . . .*, I., II., *Augustae Vindellicorum et Graecii* 1736.
92. HERIBERTUS ROSWEIDUS, S. J., – MATTHAEUS ROTTLER, *Vitae Patrum oder Leben der Vätter*, Augspurg und Dillingen 1735¹⁰².
93. JACOBUS NOUET, S. J., *Des Bettenden Christen Tägliche Betrachtungen . . .*, III., Augspurg und Regensburg 1739.
94. JACOBUS NOUET, S. J., *Des Bettenden Christen tägliche Betrachtungen . . .*, III., 1., Augspurg und Regensburg 1739.
95. P. JOSEPHUS, O. Carm., *Geistliche Stadt Gottes*, II. Augspurg und Dillingen 1740.
96. RAPHAEL DIEPPE, OFM^{Cap.}, *Leichte Art und Weis*, I., Linz-Wien 1740.
97. S. THOMAS AQUINATIS, O. P., *Sermones*, Graecii 1743.¹⁰³
98. MARCIANUS OENIPONTANUS, OFM^{Cap.}, *Alte Leyer (das ist) Predigen auf alle Sonntage des ganzen Jahrs*, III., Linz 1745.
99. GUILIELM CHRISTOPH WEISSENBACHER, *Der Wahre Römisch-catholische Saltzburger*, Salzburg 1745.
100. BONAVENTURA LEONARDELLI, S. J., *Religiosus per Geminam sacram recollectionem . . .*, Augustae Vindellicorum 1745.
101. BENJAMIN ELBEL, OFM^{Recol.}, *Theologiae moralis decalogalis . . .*, Augustae Vindel. 1748.
102. FRANCISCUS XAV. ROYS, *Ethica juxta naturae in usum auditorum philosophiae*, Viennae Austriae 1755.
103. JACOBUS ZURMUEHLEN, S. J., *Predigen auf alle Sonn-und Feyertäg des ganzen Jahre . . .*, I., II., Augspurg und Wuerzburg 1715.¹⁰⁴
104. EDUARDUS MARIA FRESACHER, *Erbauliche Lob-Reden . . .*, Lintz 1753.
105. KARL DE LA RUE, S. J., *Lob-und Frauerreden*, II. (IGNAZ WURZ, S. J.), Graetz 1758.
106. ANTONIUS RUOFF, S. J., *Lehr-Reiche und fast auf jeden Sonn-und Festtag des ganzen Jahrs . . .*, Predigen, II., Augspurg und Innsbruck 1761.
107. JOANNES BAPT. HOLZMANN, *Christliche Sitten-Lehr*, Graetz 1761.

¹⁰⁰ »Loc. Capucinatorum Marburgi.« »Hunc librum Adm. Idus P. Erhardus Provincialis mihi Fri. Patri Florimundo concessit ad simplicem usum, ut postmodum bibliothecae Marburgensi inseratur»

¹⁰¹ »Loc. Capucinatorum Marburgi.« »Orate pro benefactore»

¹⁰² »Loc. Capucinatorum Marburgi.« »Sebastian Strassgietl in Marhburg gehoeig Anno 1758 Qui dono dedit Marburgi Capucinis Orate pro eo« Strassgietl je bil leta 1764 benefieciat v Mariboru

¹⁰³ »Loc. Capucinatorum Marburgi.« »Hunc librum dono acquisivit P. Florimundus, Capucinus Marburgensis»

¹⁰⁴ »Loc. Capucinatorum Marburgi.« »Hic liber mihi P. Florimundo ab Adm. Rndo P. Serapione Murapontano Provinciali ad usum concessus, postmodum Bibliothecae conventus Marburgensis inserendus est»

108. MICHAEL BAULDRY, *Manuale sacrarum Caeremoniarum*, Venetiis 1762.¹³³

109. CARD. CAVALCHINI TIFERNATEN., *Beatificationis et Canonisationis Ven. Servae Sor. Veronice de Juliani, Romae* 1763.¹³⁴

110. DANIEL CONCINA, *Dissertatio de insufficientia attritionis formidolosae, et necessitate caritatis initialis ad sacramentum poenitentiae valide suscipiendum*, Graecii 1767.

V sedanji kapucinski knjižnici v Mariboru na Studencih je še enkrat toliko knjig iz 17. in 18. stoletja, žal pa nimajo napisanega lastnika in jih zato nismo mogli uvrstiti med knjige, ki so sodile v nekdanjo mariborsko kapucinsko knjižnico.

Že bežen pogled gornjega knjižnega fonda nam govori, da je v njem veliko pridigarske literature, precej študijske in nekaj tudi druge. Kot avtorji izstopajo kapucini, jezuiti in predstavniki drugih redov. Iz ohranjenih študijskih knjig lahko z gotovostjo sklepamo, da so poleg Tomaža Akvinskega pri študiju filozofije in teologije uporabljali jezuita Tobiasa Lohnerja, kapucina Gervasija Brisacensis (Brunck), manjšega brata rekolekta Benjamina Elbla in druge.

Sklep

Ta razprava želi biti majhen kamenček k sestavljanju mozaika knjig in knjižnic v Mariboru v 17. in 18. stoletju. Ohranjene knjige s črnilom vpisanega lastnika »Loci Capucinatorum Marburgi«, starejše »Loci Capucinatorum Marpurgi« in najstarejše »Capucinatorum Marpurgi Styriae« so materialni dokaz za kapucinsko knjižnico nekdanjega samostana v Mariboru. Ker je imel mariborski kapucinski samostan pomembnejše mesto med samostani v Štajerski provinci, lahko sklepamo, da je knjižnica imela 1500 do 2000 knjig. Kakor je bila kranjska kapucinska knjižnica ob razpustitvi samostana v celoti prenešana v škofjeloški samostan, tako je bila tudi mariborska knjižnica prepuščena redovnemu provincialu, ki je imel pravico knjige porazdeliti drugim samostanom. Manj je verjetno, da bi knjige že pred uradnim razpustom 10. aprila 1784 redovniki skrivoma odnesli v Celje, Lipnico in Varaždin. Zanimivo je, da je velika večina knjig iz kapucinskega samostana v Zagrebu prešla v varaždinsko kapucinsko knjižnico.

Predstavitev lektorjev je tudi prispevek k »višjemu šolstvu« v Mariboru, četrta je šlo za privatno samostansko šolo. Šestletno bivanje p. Hipolita iz Novega mesta v Mariboru nam omogoča sklepanje, da je nastajal njegov slovar tudi v mariborskem kapucinskem samostanu, ki je bil ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja izredno razgibano literarno dvojezično (nemško in slovensko) središče Maribora. V razpravi so tudi nekatere opombe, ki bodo lahko pomagale k nadaljnjemu zgodovinopisju kapucinskega samostana v Mariboru in tudi mariborskega, predvsem verskega življenja v 17. in 18. stoletju.

¹³³ »Manuale sacrarum Caeremoniarum« je menjava lastnika. Prvi je »Loci Capucinatorum Marburgi«, pozneje bere: »Ex libris Ub. Ietrich, Presb. Alum Lav 1846« in še »Nunc Joannis Trobey, cooperatoris« in končno »Ab anno 1848 Mich. Stojan«. Kako je knjiga prišla h kapucinom, ni znano, najbrž je pri vračanju knjig po drugi svetovni vojni nekdo prebral prvega lastnika in knjigo uvrstil med kapucinske knjige, ki so bile vrnjene celjskim kapucinom, in pa so knjigo podarili sedanji kapucinski knjižnici v Mariboru. Nekatere kapucinske knjige iz celjske kapucinske knjižnice so po drugi svetovni vojni, verjetno zaradi površnega sortiranja, prišle v mariborsko škofjsko knjižnico (arhiv), kjer so še danes.

¹³⁴ »Loci Capucinatorum Marburgi«. »Ex munificentia Rōssmī Patris Erhardi Radkersburgensis deftori Generalis, qui misit Roma 1764«. V knjigi je tudi zapis prvega lastnika »Ad usum R. P. Erhardi Radkersburgensis, Deftris Gm̃lis Capucini 1763«.

BÜCHER UND BIBLIOTHEK IM EHEMALIGEN KAPUZINERKLOSTER IN MARIBOR (1613—1784)

Zusammenfassung

Autor der Erörterung vervollständigt Hartmans Studie »Bücher und Bibliotheken in Maribor bis zur Märzrevolution im Jahre 1848« und behauptet, daß das ehemalige Kapuzinerkloster in Maribor (1613—1784), welches vor der Stadtmauer neben dem Grazerort stand, wo sich heute das Franziskanerkloster mit der Kirche befindet, eine Bibliothek mit 1500 bis 2000 Büchern hatte. In der Erörterung stellt er zuerst einige erhaltene Kapuzinerbibliotheken der ehemaligen großen steirischen Kapuzinerprovinz, welche 33 Klöster und ein Hospiz besaß. Aufgrund erhaltener Bücher der Bibliothekskataloge in anderen Klöstern schließt er, daß es ähnlich auch im Mariborer Kapuzinerkloster war. Musterentwürfe für Kapuzinerklöster enthielten immer auch einen Raum für die Bibliothek. Das Mariborer Kloster benötigte eine Bibliothek umso mehr, da sich darin hundert Jahre lang (1670—1784) die Höhere philosophische Klosterschule (zeitweise Theologische Schule) befand — mit mindestens einem Lektor und einem Jahrgang — für zukünftige Kapuzinergeistliche, was in der Erörterung bewiesen ist. Für das Jahr 1754 und 1760 ist ein Namensverzeichnis aller Ordensmänner und 10 Studenten erhalten. Für das Bestehen einer Bibliothek sprechen auch bedeutende Kapuziner, die wenigstens zeitweise in Maribor lebten. Erwähnen wir den Lektor P. Hyppolit aus Novo mesto (1697—1700, 1710—1713) und den Mariborer Guardian P. Erhard aus Radgona (Radkersburg) (1752—55), welcher 14 Jahre (1775—89) der oberste Vorsteher des Kapuzinerordens in Rom war, wo er 1798 im Rufe der Heiligkeit starb. Mit Hilfe von Archiven wird die Gründung des Kapuzinerklosters in Maribor im Jahre 1613 dargestellt, das Leben und Wirken der Mariborer Kapuziner, sowie die Auflösung am 10. April 1784 und die Übergabe der Kirche und des Klosters den Mariborer Minoriten. Zur Zeit des Bestehens des Kapuzinerklosters in Maribor haben zahlreiche deutsch- und slowenischsprechende Mitglieder der steirischen Kapuzinerprovinz ihre Prädigten geschrieben und herausgegeben. Diese Prädigerhandbücher waren bestimmt in allen Klosterbibliotheken vorhanden. Außer P. Hyppolit aus Novo mesto müssen einzeln erwähnt werden: Schriftsteller P. Bernhard Apostel (+ 1784), P. Johannes Baptist Dörner (+ 1790) und P. Just Koggl (+ 1732) sowie die Mariborer Guardians — Schriftsteller P. Alfonsus Zusmerhusanus (1657, + 1659), P. Aemilianus Graecensis (1710, + 1726) und P. Weichardus Graecensis (1736—38, + 1771). Der materielle Beweis für das Bestehen der Kapuzinerbibliothek in Maribor sind aber die erhaltenen Bücher mit der Aufschrift des Inhabers »Capuccinorum Marpurgi Styriae«, später »Loci Capuccinorum Marpurgi« und die meisten Bücher mit der Aufschrift »Loci Capuccinorum Marburgi«, die wenigstens teilweise erhalten sind. Die meisten blieben im Kapuzinerkloster von Celje erhalten, welche dieses Kloster schon nach dem Ersten Weltkrieg dem Kapuzinerkloster in Studenci in Maribor (110 Bücher) abgetreten hat, einige werden in der Kapuzinerbibliothek in Varaždin aufbewahrt und noch mehr in der Kapuzinerbibliothek von Leibnitz, Steiermark Österreich. Es besteht kein Zweifel, daß das Kapuzinerkloster in Maribor, aufgelöst vom Josef II., eine ziemlich reiche Kapuzinerbibliothek besaß.

VOLILNE MAHINACIJE OB SEVERNI MEJI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO*

Janez Cvirn**

UDK 324(497.12-17)•1903/1910•

CVIRN Janez: Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str. Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Boj za občinske zastope se je v desetletju pred prvo svetovno vojno najbolj razplamtel na mariborskem območju, v Dravski in Pesniški dolini, kjer je od devetdesetih let dalje padlo v nemške roke precejšnje število dotlej slovenskih občin. Usklajeni akciji obeh glavnih slovenskih političnih strank, ki sta v narodnoobrambnih akcijah složno sodelovali, je uspelo povrniti marsikateri občinski odbor v slovenske roke. Seveda pa je bil boj za občinske zastope izredno težak. Za volilno zmago je bilo običajno treba uporabiti celo vrsto volilnih mahinacij, ki sta jih v volilnem boju uporabljala tako nemška kot tudi slovenska stran.

UDC 324(497.12-17) •1903/1910•

CVIRN Janez: Electoral Machinations on the Northern Border On the Eve of World War I. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, p.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The struggle for communal representation in the decade before World War I flared up to the greatest extent in the Maribor region, in the Drava and Pesnica river valleys, where a significant number of the previously Slovene communes had fallen into German hands. By way of coordinated actions of both Slovene political parties, which cooperated harmoniously in issues of national defence, success was achieved in returning many a communal board into Slovene hands. Of course, the struggle for communal representation was very difficult. It was usually necessary to implement a series of electoral machinations to achieve an electoral victory. Both the German and the Slovene parties made use of them.

Če so rezultati ljudskega štetja 1910 pokazali, da so se Slovenci v Celju približali tisti »mrtvi točki, ko bo doslej naravni proces ponemčevanja končan« (kot je zapisal Ivan Prekoršek)¹, je asimilacija izrazito napredovala na mariborskem področju.

Osnovni razlog za opisani razvoj je ležal v silovitem nemškem pritisku, ki ga je Slovenski Branik marca 1913 upravičeno opisal s pravo vojaško terminologijo: »Naskakovati so nas začeli od vseh strani s topovi in bajoneti, na eni strani nas hočejo duhovno in politično izstradati, na drugi strani ponujajo bogato obložene mize begunom in izdajalcem, a med tem bojem in lovom kopljejo tajne rove in polagajo razstreliva na naše postojanke.«² Ta pritisk pa se je prav sredi prvega desetletja dvajsetega stoletja skoncentriral na eni sami točki. Ob sočasnem umikanju s celjskega področja si je namreč nemška politika z vsemi sredstvi prizadevala prek Šentilja povezati Maribor z nemškim narodnostnim telesom.³

* Referat na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev septembra 1992 v Slovenj Gradcu.

** doktor Janez Cvirn, docent na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 210.

² Slovenski Branik, 1. 3. 1913.

³ F. Baš, n. d., str. 197.

Čeprav se je v delu slovenskega zgodovinarja udomačilo stališče, da so nemško prodiranje na Štajerskem pospešile domače razmere, zlasti ideološko politični boji med obema glavnima političnima strankama¹, iz tega pa je izšla teza, da so najšibkejši odpor proti germanizaciji *»izkazovali pretežno klerikalni kraji, medtem ko je z močnejšim odstotkom narodnjakov germanizacijska moč nemštva upadala in se na področju Celja spremenila v nemško nazadovanje»*,² razlike v narodnostnem razvoju med celjskim in mariborskim področjem nika- kor niso bile plod strankarske konfiguracije (moč slovenskega liberalnega tabora v Celju in klerikalnega v Mariboru), še manj pa posledica slovenske politične ne- sloge.

Klerikalno-liberalna trenja, ki so se okrepila že pred nadomestnimi držav- nozborskimi volitvami leta 1906 in zlasti v času razprav o volilni reformi, so se po formalni ustanovitvi Narodne stranke (1906)³ in Slovenske kmečke zveze (1907)⁴ z vso ostrino nadaljevala, vsi poskusi obnove sloge ali vsaj skupnega nastopa- nja pri posameznih pomembnejših konkretnih akcijah pa so bili zaradi »načelne« drže te ali one stranke že vnaprej obsojeni na neuspeh. Dr. Anton Korošec, gla- vni zagovornik politične diferenciacije na Spodnjem Štajerskem, zaradi uspehov pri uveljavljanju načel, ki so s Šušteršičem in Krekom že prodrle na Kranjskem, ni bil pripravljen sklepati kompromisov.⁵ Mlada liberalna Narodna stranka z dr. Vekoslavom Kukovcem na čelu pa se je tudi zvesto držala besed, ki jih je ob usta- novitvi stranke izrekel njen voditelj: *»Bolje je odprto moško nasprotstvo nego umetna in neodkritosrčna edinost»*.⁶

Kljub vsemu pa je na Štajerskem tudi po letu 1906 prihajalo do sodelovanja med vsemi političnimi grupacijami. Pri državno- in deželnozborskih volitvah ali pri zavzemanju stališč do pomembnejših političnih vprašanj praviloma ne, pač pa pri manjših, predvsem narodnoobrambnih zadevah.

Do sodelovanja vseh političnih dejavnikov na Spodnjem Štajerskem je naj- večkrat prihajalo pri občinskih volitvah v nacionalno ogroženih krajih. Boj za ob- činske zastope, ki se je sicer bil na celotnem Spodnjem Štajerskem, se je v deset- letju pred prvo svetovno vojno najbolj razplamtel prav na mariborskem območju, v Dravski in Pesniški dolini, kjer je od devetdesetih let dalje padlo v nemške ro- ke precejšnje število dotlej slovenskih občin.⁷ Koncentracijo nemških napadov na to področje jasno izraža stališče Marburger Zeitung, ki se je v komentarju zahtev celjskih Nemcev, da se omeji kolonizacijska dejavnost in namesto tega podpre realna, a ogrožena nemška posest v mestih in trgih, upravičeno spraše- val: *»Kakšen pa bi bil položaj Maribora, če ne bi posedovali lepega venca nem- ških in Nemcem prijaznih okoliških občin... če pogumni nemški bojovníki s pomočjo obrambnih društev v Studeneu, Pobrežju, Kamniet, Razvanju, Leiters- bergu, Krčovini, Pekrah, Radvanju... in tudi v dolini Pesnice ne bi ustvarili nemškega kulturnega pasu okoli drugega največjega mesta v deželi.»*⁸ Pomena politične moči v občinah pa se je zavedala tudi slovenska stran, ki se je — kljub ideološko — strankarski razklanosti — poskušala držati besed: *»ločeno maršira- ti, a skupno se bojevati»*.

Vendar pa za uspeh nista bila dovolj le *»silna volja»* in *»resnost strem- ljenj»*, kot je zapisal Slovenski Branik.⁹ Za zmago na volitvah je bilo potrebno še

¹ Npr. Bogo Grafenauer, Slovenska narodna obramba, Delavska pravica, 1. 6. 1939

² F. Baš, n. d., str. 210

³ Domovina, 10. 12. 1906

⁴ Domovina, 23. 1. 1907.

⁵ F. Baš, Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviču, ČZN, n. v. 8, 1970/1, str. 135

⁶ Domovina, 10. 12. 1906

⁷ Straža je 2. 1. 1909 zapisala, da je bilo na levem bregu Drave leta 1890 še 37 občin v slovenskih rokah, na začetku leta 1909 pa jih je le še 27

⁸ Marburger Zeitung, 1. 9. 1906

⁹ Slovenski Branik, 1. 5. 1913. Volja zmaguje

kaj več in če ni šlo z legalnimi sredstvi, je bilo treba poseči tudi po malih volilnih goljufijah. Pri številnih občinskih volitvah je bil namreč volilni rezultat odvisen predvsem od izrabe lukenj v volilni zakonodaji, ki so omogočale najrazličnejše volilne mahinacije. Neposreden in posreden pritisk na volilne upravičence, obrekovanje kandidatov nasprotnne stranke, podkupovanje, zvijačno izvajanje volilnih pooblastil od volilnih upravičencev, ki niso smeli osebno voliti, vse to so bile metode, ki so bile pri občinskih volitvah v navadi že od šestdesetih let prejšnjega stoletja. Tudi prijateljsko prepričevanje omahljivcev ob kozarčku močnega je bila vsestransko priznana metoda, ki je še zdaleč niso uporabljali samo Nemci — izjava dr. Antona Korošca v državnem zboru leta 1910, češ da je »šnops kulturno znamenje nemštva«, je upravičeno razburila nemške poslance.¹¹ V desetletju pred prvo svetovno vojno pa je opisane metode volilnega boja obogatila še cela vrsta novih prijemov, ki so bili usmerjeni v direktno ustvarjanje novih volilcev. Poleg klasičnega in že starega prijema, imenovanja večjega števila častnih občanov, ki pa ga je lahko uporabila le stranka na oblasti, je bilo najbolj razširjeno ustvarjanje novih volilcev s parceliziranjem zemljiške posesti ali fiktivnim prijavljanjem obrtniških ali trgovskih obratov. Seveda pa so vse opisane metode največkrat uporabljali skupaj in v najrazličnejših kombinacijah, kot se je npr. zgodilo pri občinskih volitvah v Šentilju leta 1910.

Ko je leta 1903 šentiljska občina po petnajstletni vladavini »tajčnaceljnov«¹² prišla v slovenske roke, se je v tej obmejni občini, ki je bila izrednega strateškega pomena tako za nemško kot tudi slovensko stran, vnel »boj na življenje in smrt«. »Ako izgubimo Št. Ilj.« je zapisala Straža, »potem je nevarno ... da bi bila potisnjena naša severna meja do Maribora. To dobro vedo tudi Nemci, zato tako silovito naskakujejo to našo trdnjavo.«¹³ Volilna zmaga leta 1903 je bila sicer pomembna, vendar »tuje verige« še zdaleč niso bile strte in tudi sovražnik ne premagam, kot je v valu navdušenja optimistično ocenil Slovenski gospodar.¹⁴

Leta 1906 je namreč v boj za slovenski Port Arthur odločilno posegla nemška obrambna organizacija Südmark, ki je začela z načrtnim kolonizacijskim delom v Šentilju in okolici, da bi čimprej zlomila slovensko fronto na njeni najvažnejši točki. Kmalu so v Šentilj priromale cele trume Švabov iz Württenberga, in ti ljudje »odurne zunanjosti, topih oči, neodkritosrčnega pogleda, štirioglatega čela, tolstih nosov in mršavih las«, kot je priseljence opisal Franc Žebot¹⁵, so pomnožili število šentiljskega nemštva in seveda tudi volilnih upravičencev. Že pri volitvah 1906 se je število nemških glasov precej povečalo, pred naslednjimi volitvami, napovedanimi za avgust 1909, pa so se Nemci počutili dovolj močne za osvojitve občine. To naj bi bila krona njihovega kolonizacijskega dela in odločilen korak k načrtovani povezavi Maribora s sklenjenim nemškim ozemljem. Zaradi tega je nemška stran začela s pripravami na občinske volitve že konec leta 1908 in z ustvaritvijo umetnih volilcev v III. in II. razredu pripravljala podlago za dokončno zmago. Vendar pa tudi Slovenci niso držali križem rok in so se odločno zoperstavili nemškim težnjam. Akcijo šentiljskih narodnjakov je od samega začetka podprl Spodnještajerski narodni svet s sedežem v Celju, ki je bil prisiljen uporabljati enake metode kot nasprotna stran.

Medtem ko je nemška stran pravno legalizirala parcelizacijo zemljiških parcel z vpisom v zemljiški knjigi že novembra 1908, in si na ta način ustvarila 14 novih volilcev (med novimi volilci najdemo celo vodjo štajerske Nemške ljudske stranke Hofmanna von Wellenhofa),¹⁶ se je podobna slovenska akcija začela šele

¹¹ Straža, 9. 12. 1910.¹² Slovenski gospodar, 17. 9. 1903; F. Žebot, Ob 10-letnici bojev za obmejni Šentilj, Straža 25, 2.—3. 3. 1920.¹³ Straža, 31. 1. 1910.¹⁴ Slovenski gospodar, 3. 9. 1903.¹⁵ F. Žebot, n. d.¹⁶ Janez Cvirn, Volilne mahinacije v nacionalnih bojih na Štajerskem, ZČ, letnik 43, 1989/3, str. 413.

aprila 1909, ko je načelnik spodnještajerskega narodnega sveta dr. Juro Hrašovec v pismu dr. Franu Rosini iz Maribora predlagal akcijo za ustvaritev kakšnih 30 novih volilcev. Nalogo nakupa parcele (travnika) je prevzel dr. Vladimir Sernec, ki pa je kmalu spoznal, da je slovenska akcija nekoliko prepozna, ker se vse zemljiškoknjižne spremembe označijo v katastru šele ob koncu leta. Po njegovem mnenju bi bilo bolje, »ako bi se operiralo z obrtnim davkom in bi oglasili razni narodni obrtniki filijalke v Št. Ilju«, dr. Rosina pa je šentiljskemu županu podrobno razložil načrt za občinske volitve: »Dr. Rosina je Thalerju zelo prigovarjal, da volitve zavleče čez novo leto — potem bi se naše kupne pogodbe že še prej vložile, ne da bi mogli Nemci odgovoriti z enakim orožjem. Dr. Rosina mu je svetoval, naj se začetkom sploh ne zmeni za volitve in se da dregati od dne do dne, potem naj zahteva večkrat spremembo ... davčnega imenika, tudi če je ta popolnoma pravilen, potem naj imenuje občina kakih 20 častnih občanov — vsled tega nastane itak hud boj in se stvar zlahka zavleče za 4 mesece, če treba, si naj da zažugati kazen in jo slednjič še plača...»

V smislu navedenega načrta si je slovenski volilni odbor v Šentilju prizadeval čim bolj zavleči volitve, da bi lahko z razparceliziranjem zemljiške posesti ob koncu leta povečali število volilcev v III. volilnem razredu, s prijavo fiktivnih obrtniških obratov pa število volilcev II., za končni uspeh najpomembnejšega razreda. Zavlačevanje je potekalo več kot uspešno, ne glede na to, da je mariborski okrajni glavar in velik »slovenozerec« Adam Weiss von Schleussenburg (tako ga je označil Franc Žebot) večkrat zagrozil županu Thalerju, »da ga bo odstavil in hudo kaznoval, ako ne bo takoj izvedel predpriprav za volitve«. Pri poskusu okrepitve slovenskih volilcev v drugem volilnem razredu pa so že na začetku nastopile hude težave. Ker so od 33 volilcev v II. volilnem razredu najnižji davek plačali trije Slovenci, zaradi nekoliko prenizkega davka pa so iz njega izpadli prav tako trije Slovenci, bi zvišanje davka tem trem pomenilo le to, da bi trije slovenski volilci iz III. volilnega razreda zamenjali omenjene tri slovenske volilce iz II. volilnega razreda, kar ne bi imelo nobenega smisla.¹¹

V zapletenem položaju se je slovenska stran kljub vsemu hitro znašla. Ker je bilo v II. volilnem razredu poleg Admontskega samostana 17 nemških in 15 slovenskih volilcev, so Slovenci sklenili spraviti dva slovenska volilca v II. volilni razred, in sicer na ta način, da s 1. julijem 1909 prijavita prosto obrt trgovine s poljedelskimi pridelki. Ko jima bo predpisan davek, naj bi župan Thaler objavil volilni imenik po starem stanju, nova volilca pa naj bi ob koncu reklamacijske dobe reklamirala zoper volilni imenik, češ da plačujeta več davka kot najnižji davkoplačevalci v II. volilnem razredu. Reklamacijska komisija, v kateri bodo v večini Slovenci, naj bi njunemu ugovoru ugodila, ne da bi zaradi tega v III. volilni razred potisnila kakšnega drugega slovenskega volilca. Obenem naj bi slovenska stran vložila ugovor zoper državljanstvo novih nemških volilcev II. razreda. Seveda bodo le ti najbrž dokazali, da so avstrijski državljani, a Slovenci bodo pridobili na času.¹²

Načrt je bil izdelan in akcija se je uspešno odvijala naprej. Že avgusta 1909 je Thaler obvestil dr. Jura Hrašovca, da je slovenski stranki uspelo spraviti v II. volilni razred dva nova volilca in da bo občina kmalu dala na vpogled volilne imenike.¹³ S tem se je začel odločilni boj za Šentilj, v katerem sta obe strani skoncentrirali vse svoje sile v osvojitve II. volilnega razreda, ki je bil odločilnega pomena za končno zmago. Slovencem je uspelo volitve zavleči v leto 1910, vendar

¹¹ Prav tam, str. 414.

¹² F. Žebot, n. d.

¹³ Janez Cvirn, n. d., str. 414.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

se vse do samih volitev ni vedelo, kdo bo s sklonjeno glavo zapuščal volilno prizorišče.

Zadnji dnevi pred volitvami so potekali v znamenju ostre agitacije in pritiska na volilce. Slovenski volilni odbor s kaplanom Golobom na čelu se je v predvolilnem boju držal besed našega vrlega pesnika (Koseskega):¹⁴

*Nabita je risanca, oster je meč,
Obilno v krtušu je blaga,
V junaškem srcu poguma še več,
Na vraga, o bratje, na vraga!*

Vsak izmed 15 agitatorjev je imel »strogo določen delokrog in določene volilce, ki jih mora spraviti na . . . volišče«. Slovenscem je v prepričevanju omahljivcev pomagal tudi misijon, na katerem se v pridigah ni govorilo zoper Nemce, temveč zoper protestante, tako da je tudi nekaj nemških kmetov, ki niso hoteli podpreti lutrovcev, glasovalo za slovensko stranko.¹⁵ Na drugi strani pa je tudi nemška stranka uporabljala vsa dovoljena in nedovoljena sredstva iz arzenala volilne propagande, kar ponazarja naslednje pismo župana Thalerja dr. Juru Hrašovcu: »Pritisk od Südmarke je grozovit. Razpošilja tiskane listke; vodja Südmarke g. Karl Fraiss je že več dni vedno tukaj. Nekemu Slovincu ponujajo za 1 oral posestva 1000 kron. Posestvo pa leži v eni grabi in je skoraj sam plaz. Ta Slovenec je volilec v II. razredu, seveda ostane nam stanoviten . . .«¹⁶

Tik pred volitvami 27. januarja 1910 so bili Slovenci trdno prepričani v zmago v III. volilnem razredu in v poraz v I. volilnem razredu, medtem ko je bil položaj v II. volilnem razredu še vedno negotov, ker jim je v reklamacijskem postopku uspelo spraviti v II. volilni razred le enega samega novega volilca. Čeprav je dan pred volitvami šentiljski dopisnik Straže napovedal, da bo za slovenski uspeh potrebna tudi božja pomoč¹⁷, pa se slovenska stran nanjo ni preveč zanašala. Silni in grozoviti agitaciji nemške protestantske stranke ni postavila nasproti le »poštenost in zavednost svojih volilcev«, kot se je glasil slovenski komentator volitev nekaj dni kasneje¹⁸, temveč je posegla tudi po drugih sredstvih.

Na dan volitev so prišli slovenski stranki na pomoč slovenski študentje iz Gradca (člani Triglava in Zarje), »ki so se pomešali med kmetske može in sinove ter dirjali na vse strani v družbi z domačini po bolj zaspane in omahljive volilce«. Da bi preprečili morebitni slovenski poraz v III. volilnem razredu, so na volišče prinesli tudi tri bolne starčke. Ko so pred volilni lokal pripeljali sani s sivolasim in od »mrtvouda zadetim« župnikom Matijom Këleminom, je napetost narasla do vrelišča. Besede voditelja nemške stranke Karla Fraissa: »V grob spada, ne na volišče«, so namreč tako ogorčile slovenske fante, da bi »germanskega divjaka« skoraj linčali.¹⁹ V II. volilnem razredu, kjer je bil za končni uspeh pomemben vsak glas, pa so zadnjega volilca, 72-letnega Lovra Lopiča, ki je še na volitvah 1906 glasoval za nemško stranko, omehčali z metodo mokrega prepričevanja. Slovenski agitatorji so omahljivega ljubitelja sladkega vinca že navsezgodaj s sanmi pripeljali v slovenski volilni štab, tam pa je — kot je v spominih zapisal Franc Žebot — »pri topli peči . . . možek srkal ružno Baumanovo starogorsko kapljico in je čez dobro uro trdno zaspal«. Okoli poldneva so ga nežno prebudili, mu

¹⁴ F. Žebot, n. d., Miloš Vauhnik, Pe-fau spomini, 1. del, Gorica 1988, str. 21.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Janez Cvirn, n. d., str. 415.

¹⁸ Straža, 26. 1. 1910.

¹⁹ Straža, 31. 1. 1910.

²⁰ F. Žebot n. d.; Miloš Vauhnik, n. d., str. 40.

²¹ Franjo Žebot, n. d.

za korajžo potisnili v roke polič starogorskega, potem pa so ga v veselem razpoloženju pospremili do volilnega lokala, kjer je oddal glas za slovensko stranko."¹

Tudi tokrat se je pokazalo, da vloga alkohola v slovenski politični zgodovini ni zanemarljiva. Želja Nemcev, da bi z zmago na občinskih volitvah potrdili uspehe kolonizacije, se torej ni uresničila. Vendar pa se volitve tudi niso povsem izšle po načrtih združene slovenske stranke. Po pričakovanju so Nemci zmagali v I., Slovenci pa v III. volilnem razredu. V drugem volilnem razredu sta bila izvoljena le dva Slovenca, medtem ko je z drugima dvema slovenska stranka prišla v žreb z Nemci, a propadla. Neugoden rezultat volitev, pri katerih slovenska stran ni najbolje izrabila vseh prednosti, ki gredo vladajoči stranki, je na koncu nekoliko omilila ponovna izvolitev Franja Thalerja za šentiljskega župana, ki se je prav tako odločil za žrebom.² Boj za Šentilj in ostale obmejne občine pa se je seveda nadaljeval vse do razpada monarhije. Vendar Slovenci v tem boju niso bili tako neuspešni, kot se navadno misli. Samo v letu 1910 so namreč Slovenci zmagali pri občinskih volitvah v Dobrenju, Polički vasi, Jarenini, Svetem Jakobu, v Pesnici itd.

WAHLMANIPULATIONEN AN DER NORDGRENZE VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

Obwohl sich in einem Teil der Geschichtsschreibung der Standpunkt eingebürgert hat, daß das Vordringen der Deutschen in der Steiermark durch einheimische Verhältnisse beschleunigt wurde, insbesondere wegen der ideologisch-politischen Kämpfe zwischen den beiden führenden politischen Parteien, und daraus entstand die These, daß der schwächste Widerstand gegen die Germanisierung »hauptsächlich von klerikalorientierten Orten geleistet wurde, wogegen durch ein größeres Prozent der Volkstümmer die Germanisierungsmacht der Deutschen geschwächt wurde und sich auf dem Gebiet von Celje in einen deutschen Rückgang umgewandelt hat«, waren die Unterschiede hinsichtlich der Nationalentwicklung zwischen den beiden Gebieten, also dem von Celje und jenem von Maribor, keinesfalls ein Produkt der Parteikonfiguration (Macht der liberalgesinnten Slowenen in Celje und der klerikalgesinnten in Maribor), noch weniger aber war das die Folge slowenischer politischer Uneinigkeit. Die nationalen Verteidigungstätigkeiten waren wirklich nicht bestens koordiniert, doch auch die deutsche Politik war nicht völlig einheitlich, was insbesondere bei den Polemiken hinsichtlich der Orientierung der Südmark in die Kolonisierungstätigkeit zum Vorschein kam. Für den Rückgang der Slowenen auf dem Gebiet von Maribor war die Entscheidung der deutschen Politik für einen Rückzug aus dem breiteren Gebiet von Celje und konzentrierte Angriffe auf die Umgebung von Maribor von wesentlicher Bedeutung.

Die klerikal-liberalen Reibereien, verstärkt schon vor den Ersatzwahlen für die Reichsrat (državni zbor) im Jahre 1906 und insbesondere noch in der Zeit der Verhandlungen über die Wahlreform, setzten sich nach der formalen Gründung der Nationalen Partei (1906) und des Slowenischen Bauernbundes (1907) in voller Schärfe fort, alle Versuche aber um die Erneuerung der Einigkeit oder wenigstens eines gemeinsamen Auftretens bei einzelnen wichtigeren konkreten Aktionen, waren wegen der »prinzipiellen« Haltung dieser oder jener Partei schon im Voraus zum Scheitern verurteilt.

Doch trotz allem kam es in der Steiermark (im Gegensatz zu Krain) auch nach dem Jahre 1906 zur Zusammenarbeit zwischen allen politischen Gruppierungen, in der Regel nicht bei den Wahlen für die Landtag (deželni zbor) oder bei der Stellungnahme zu wichtigeren politischen Fragen, doch aber bei kleineren Angelegenheiten, insbesondere jenen Angelegenheiten bezüglich der nationalen Verteidigung. Bei solchen konkreten und kurzfristigen politischen Aktionen vergaß man die parteiischen Gegensätze, die schlimmsten

¹ Prav tam.

² Straža, 2. 5. 1910.

politischen Feinde setzten sich an den gemeinsamen Tisch und schmiedeten gemeinsam Pläne. Ihre besonderen parteiischen Interessen haben sie wenigstens anscheinend dem gemeinsamen nationalen Ziel untergeordnet. Und danach fingen der Kampf und die Intrigen wieder erneut an, als ob es eine Zusammenarbeit nie gegeben hätte.

Zu einer politischen Zusammenarbeit aller politischen Faktoren in der Untersteiermark kam es meistens bei Gemeindewahlen in den nationalgefährdeten Orten. Der Kampf um die Gemeindevertretungen, der in der ganzen Untersteiermark geführt wurde, entflammte in dem Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg am stärksten gerade auf dem Gebiet von Maribor, im Drau- und Pösnitztal, wo seit den 90-er Jahren eine beträchtliche Anzahl der bisher slowenischen Gemeinden in deutsche Hände gekommen war. Doch in dem Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg kam durch eine koordinierte Aktion beider führenden politischen Parteien so mancher Gemeindevorschuss wieder in die Hände der Slowenen und verhinderte auch auf diese Weise eine Verbindung Maribors mit dem abgeschlossenen deutschsprachigen Gebiet. Der Kampf um die Gemeindevertretungen war natürlich ausnehmend schwer. Für den Erfolg bei den Wahlen reichten nur der »starke Wille« und das »ernsthafte Zielstreben« nicht aus, wie das der Slovenski Branik niederschrieb. Für einen Wahlerfolg benötigte man einiges mehr und wenn man es nicht mit legalen Mitteln erreichen konnte, mußte man sich auch kleinerer Wahlbetrüge bedienen. Bei zahlreichen Gemeindewahlen hing das Wahlergebn in erster Linie davon ab, wie man die Lücken in der Wahlgesetzgebung ausgenutzt hatte, diese Lücken ermöglichten nämlich die verschiedensten Wahlmanipulationen. Ein direkter und indirekter Druck auf die Wahlberechtigten, Verleumdung der Kandidaten der Gegenpartei, Schmiergelder, mit List erhaltene Vollmacht von jenen Wahlberechtigten, die persönlich nicht wählen durften, all das waren Methoden, die bei den Gemeindewahlen schon seit den 60er Jahren des vorigen Jahrhunderts üblich waren. Auch ein freundschaftliches Überzeugen der Unschlüssigen bei einem Gläschen war eine allseitig anerkannte Methode. In dem Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg wurden die beschriebenen Methoden durch eine Reihe neuer Methoden bereichert, deren Ziel es war, direkt neue Wähler zu »schaffen«. Neben der klassischen alten Methode, der Ernennung einer größeren Anzahl von Ehrenbürgern, die aber nur von der machthabenden Partei ausgeübt werden konnte, war das meist verbreitete Schaffen neuer Wähler aufgrund der Parzellisierung der Besitze oder aufgrund fiktiver Anmeldungen der Handwerks- oder Handelsbetriebe. Natürlich wurden meistens alle Methoden zusammen und zwar in unterschiedlichsten Kombinationen angewendet, wie das z. B. im Jahre 1910 bei den Gemeindewahlen in Šentilj der Fall war.

NEMŠKI ŽIVELJ V PODRAVSKI REGIJI MED VOJNAMA DO LETA 1945*

Marjan Žnidarič**

UDK 949.712 Podravje (= 30) • 1918/1945 •

ŽNIDARIČ Marjan: Nemški živeli v Podravski regiji med obema vojnoma do leta 1945. (*Deutsche Bevölkerung in der Drauregion zwischen den beiden Weltkriegen bis zum Jahr 1945*). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, str.

Izvirnik v slov., povzetele v nem., izveštke v slov. in angle.

Avtor obravnava nemški živeli med prvo in drugo svetovno vojno v tistem delu Kraljevine Jugoslavije, ki je zajemal okraje Dravograd, Slovenj Gradec (brez Šaleške doline), Maribor mesto, Maribor desni in Maribor levi breg ter Ptuj in Ljutomer. Po prvi svetovni vojni je prišlo do močne slovenizacije tega območja, v tridesetih letih, zlasti po priključitvi Avstrije k nacističnemu rajhu, pa do ponovne načrtne germanizacije, ki je dosegla svoj vrh v genocidni politiki nacističnega okupatorja do Slovencev v letih druge svetovne vojne. Odnos okupatorja do Slovencev v tem obdobju je pomenil usodno zarezo v odnosih med pripadniki obeh nacionalnosti, ki po vojni ni več dopuščala konstruktivnega skupnega življenja.

UDC 949.712 Podravje (= 30) • 1918/1945 •

ŽNIDARIČ Marjan: The German Population in the Drava River Region during the Two wars, until 1945. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 64 = 29(1993)1, p.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author considers the German population between the World Wars I and II in the part of the Kingdom of Yugoslavia encompassing the districts of Dravograd, Slovenj Gradec (Šaleška valley excluded), the city of Maribor, Maribor on the right bank and Maribor on the left bank, Ptuj and Ljutomer. After World War I, this region was vigorously slovenized, whereas in the thirties — particularly after the annexation of Austria by the NAZI Reich — a renewed planned germanisation came about. It achieved its peak in the genocidal policy of the NAZI occupier towards Slovenians in the years of World War II. The stance of the occupier towards Slovenians during that period meant fateful incisions in the relations between those belonging to the two nationalities, one making impossible a constructive joint life after the War.

V tem referatu bom na kratko govoril o nemškem življu od konca prve do konca druge svetovne vojne v tistem delu slovenske Štajerske — v Podravju — kjer je bila nemška manjšina v tem obdobju najštevilčnejša in gospodarsko najmočnejša na Slovenskem. Gre za ozemlje, ki je bilo nenehno predmet teritorialnih zahtev Avstrije do slovenskega ozemlja tudi še po razpadu habsburške monarhije, ter močnega iredentističnega delovanja Nemcev v času predaprilske Jugoslavije. Geografsko gledano sem zajel območje Dravske doline z Mežiško in Mislinjsko dolino ter svet vzhodno od Maribora med Muro in Dravo. Obravnavano območje je v času Kraljevine Jugoslavije zajemalo okraje Dravograd, Slovenj Gradec (Šaleška dolina ni upoštevana), Maribor mesto, Maribor desni in in levi breg, Ptuj in Ljutomer. V svojem izvajanju se bom zaradi časovne omejitve omejil pretežno na demografsko statistični vidik nemštva v tem delu Slovenije.¹

* Referat na 26. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu, 29. 9. 1993.

** Mag. Marjan Žnidarič, Ravnatelj Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

¹ Anton Melik, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, str. 7–8; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

Vse do zloma Avstro-Ogrske do leta 1918 so bili Nemci na obravnavanem območju na vodilnih mestih v državni upravi in administraciji, na ključnih položajih v gospodarstvu, lastniki številnih veleposestev in industrijskih podjetij ter nosilci načrtne germanizacije slovenskega prebivalstva. Štajercijansko gibanje, predvsem pa organizaciji Deutsche Schulverein in Südmark, so s pomočjo študentske in kreditne politike ter intenzivne nemške kolonizacije v Podravju uspešno uresničevali idejo nemške mostu na Jadran, ki so ga želeli najprej doseči ob južni železnici. Zato ni čudno, da so takoj po nastanku nove jugoslovanske države Nemci nastopali z argumenti o nedeljivosti historyčnih pokrajin, apelirali na deželni patriotizem in regionalizem ter skušali doseči, da bi čimvečji del slovenske Štajerske ostal v mejah novonastale republike Avstrije kot del dežele Štajerske. Med najaktivnejšimi v teh prizadevanjih sta bila graška univerzitetna profesorja geograf dr. Robert Sieger in zgodovinar dr. Hans Pirchegger. Akcija generala Maistra je uspela ohraniti Maribor in štajersko Podravje v mejah Kraljevine SHS.

Čeprav je bila meja med Kraljevino SHS in Avstrijo določena z mirovno pogodbo v Saint-Germainu 10. septembra 1918, se Avstrija med obema vojnama svojim težnjam po delu slovenskega ozemlja ni odrekla. Vseskozi je bilo štajersko Podravje najbolj v ospredju njihovih ozemeljskih zahtev.

Eden močnih argumentov v avstrijskih ozemeljskih zahtevah so bili demografski podatki oziroma avstrijska interpretacija ljudskih štetij pred in po letu 1918. Pri tem je treba povedati, da so ljudska štetja v stari Avstriji kot števeni kriterij uporabljala tekoimenovani pogovorni jezik (Umgangssprache), jugoslovanska štetja med obema vojnama pa kriterij materinega jezika (Muttersprache). Med obema je seveda velika razlika in zato je tudi objektivna primerjava obojih štetij težka in vprašljiva.¹

Na ozemlju Podravske regije, kakor jo opredeljujem v začetku, je po rezultatih štetja prebivalstva iz leta 1910, ki je bilo za Nemce najbolj ugodno, živelo 295.857 ljudi, od tega 219.949 ali 74,34 % Slovencev in 68.681 ali 23,21 % Nemcev. Če upoštevamo, da je na celotnem slovenskem Štajerskem takrat živelo 73.950 ali 15,5 % Nemcev (prebivalcev s slovenskim pogovornim jezikom je bilo 81,7 %) vidimo, da je v štajerskem delu obravnavane podravske regije živelo kar 88,42 % (65.385) slovenještajerskih Nemcev. V Mežiški dolini ter Dravogradu in okolici je bilo leta 1910 med 16.900 prebivalci 3.296 ali 19,50 % Nemcev.²

Pretežni del nemškega prebivalstva je živel v mestih, kjer se je število Nemcev povečevalo hitreje od števila Slovencev, čeprav je bil migracijski priliv večini iz slovenskega podeželja. Po izračunu zgodovinarja R. Pfaundlerja iz leta 1907 lahko govorimo pri Nemcih v Podravju (razen Apaškega polja) o več kot dveh tretjinah ponemčenih Slovencev in le o dobri četrtini nemškega življa z resnično nemškim nacionalnim poreklom. V mestih in trgih Podravske regije je živelo 35.596 ali 51,83 % Nemcev obravnavanega območja.

Za ugotavljanje števila pripadnikov nemške manjšine v Podravski regiji za obdobje med obema vojnama so na voljo podatki dveh uradnih jugoslovanskih štetij iz let 1921 in 1931, poleg tega pa še rezultati nemškega privatnega štetja na slovenskem Štajerskem iz leta 1928 ter cenitve statističnega urada Kulturbunda za Dravsko banovino iz januarja 1941.

¹ Dušan Diber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Ljubljana 1986, str. 15 in 30 (navajam Diber, *Nacizem in Nemci*); Miloš Vauhnik, *Pe-fau*, (spomini), Gorica 1988, str. 43 (navajam: Vauhnik, *Pe-fau*); Stefan Karner, *Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945*, Graz–Wien 1986, str. 123 (navajam: Karner, *Die Steiermark*); Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1980, str. 79 (navajam: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*).

² Gerhard Werner, *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark*, Stuttgart 1935, str. 94–104 (navajam: Werner, *Sprache und Volkstum*); Bogo Grafenauer, *Narodnestni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes*, Koroški zbornik, Ljubljana 1945, str. 168–189; Fran Zwitter, *Nemci na Slovenskem*, Sodobnost 1938, VI, str. 484 (navajam Zwitter, *Nemci*); Matjaž Klemenčič, *Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, ČZN 1979, št. 1–2, str. 361.

Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1921 je na obravnavanem območju živel 298.274 ljudi, med njimi je bilo 19.426 ali 6,51 % Nemcev. Samo v Mežiški dolini z Dravogradom je bilo 745 ali 4,94 % Nemcev. Potemtakem je leta 1921 v Podravski regiji živel 71,72% manj Nemcev kot leta 1910. V primerjavi s celotnim številom Nemcev na slovenskem Štajerskem leta 1921 (21.786) jih je v štajerskem Podravju živel 18.681 ali 85,75 %.

Deset let pozneje so v Podravski regiji našli med 311.136 prebivalci le še 10.305 ali 3,31 % Nemcev. Od tega jih je bilo v jugoslovanskem delu Koroške (Mežiška dolina z Dravogradom in okolico) 1.037 ali 3,20 % tamkajšnjega prebivalstva. V primerjavi z letom 1921 se je število pripadnikov nemške manjšine zmanjšalo za 46,95 %. Za primerjavo še podatek, da je bilo leta 1921 med prebivalci Slovenije 3,93 % ljudi z nemškim materinim jezikom, leta 1931 pa samo še 2,53 %.¹

Če se osredotočimo samo na Nemce na obravnavanem območju, jih lahko razdelimo na dve skupini: na Nemce domačine (avtohtone Nemce) in Nemce priseljence. Prvi so bili v Dravski dolini v okolici Mute in Radelj (takrat Marenberg). Po socialni strukturi je bilo to mešano prebivalstvo (kmetje, obrtniki, trgovci), ki je po prvi svetovni vojni izgubilo gospodarski stik tako s Štajersko (prek prelaza Radelca) kot z Labotsko dolino in s Celovcem. S tem pa se je tudi zmanjšala asimilacijska moč Mute in Radelj. Sta pa ta dva kraja še vedno ohranila blizu 1.000 Nemcev. Podoben nemški narodnostni otok, a s pretežno kmečkim življenjem, je bil še na Apaškem polju (od Gornje Radgone do Sladkega vrha) in je pred drugo svetovno vojno štel še okoli 2.600 ljudi. Padec števila nemškega življa v času med obema vojnama gre pripisati izselitvi v Avstrijo, predvsem tistih, ki niso znali ali hoteli znati slovenskega jezika in so zato ostali brez zaposlitve, ter porastu slovenske narodne zavesti, ki je bila prej zatajevana zaradi gospodarske odvisnosti od Nemcev, pa tudi zaradi načina štetja prebivalstva, še najmanj pa, v nasprotju s trditvami mnogih avstrijskih zgodovinarjev, zaradi prisilnega izгона Nemcev po nastanku nove jugoslovanske države.

Druga, mnogo močnejša skupina nemškega prebivalstva v Podravju, pa so bili priseljenci v večjih mestih in trgih ter industrijskih središčih, ki jih je pripeljala k nam premoč nemškega kapitala nad slovenskim.

Po prvi svetovni vojni je prišlo do močne slovenizacije tega območja, delno tudi zaradi prebujenega slovenskega nacionalizma, ki pa je imel socialne korenine. Nesporno dejstvo je, da je takorekoč tisočletno tuje gospodstvo v Podravju, potem ko je povzročilo močno nacionalno opustošenje med Slovenci, ob razpadu Avstro-Ogrske uporabilo vsa sredstva, da bi si kljub vsemu zagotovilo še nadaljnjo prevlado nad Slovenci. Slovenizacija se je najbolj odražala v odselitvi velikega števila Nemcev, delnem bojkotu nemške obrti in trgovine, sloveniziranju denarnih zavodov, šolstva, v razpuščanju nemških društev itd.²

Avstrijsko zgodovino in publicistika rezultatov jugoslovanskih štetij med obema vojnama nista priznavala. Nenehno sta zatrjevala, da je bolj ali manj vsa Slovenija, vsekakor pa štajersko Podravje, nemški etnični in kulturni prostor. Zato so Nemci leta 1928 na slovenskem Štajerskem pod vodstvom dr. Helmuta Carstanjena izvedli privatno štetje, v katerem so v Podravski regiji našli 29.228 ali 9,97 % ljudi z nemškim materinim jezikom (na slovenskem Štajerskem 6,8 %). V Mariboru bi jih naj bilo 10.000, v okoliških občinah 4.627, na Apaškem

¹ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 24–25; Werner, *Sprache und Volkstum*, str. 150; Milan Ževart, *Okupacija in narodno osvobodilni boj v Saleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 58–59; Zwitter, *Nemci*, str. 493; Makso Snuderl, *Socialno-politične osnove boja za Maribor in štajersko Podravje v letu 1918/19*, v: *Boj za Maribor 1918–1919*, Maribor 1988, str. 76.

² Franjo Baš, *K problematiki slovenjštajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941–1945*, v: Franjo Baš, *Pripek k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Maribor 1988, str. 100 (navajam: Baš, *K problematiki*); Zwitter, *Nemci*, str. 484; France Filipič, *Območje občne Radlje ob Dravi med leti 1918–1941*, v: *Radlje skozi čas*, str. 57; Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 14.

polju 4.800, na Radeljskem polju 2.039, na Ptuju 1.100 itd. Po Carstanjenovi statistiki bi naj v Podravju živel 89,72 % slovenještajerskih Nemcev. Do tako visokih števil je dr. Carstanjen prišel na osnovi rezultatov volitev v jugoslovanski parlament septembra 1927, ko je poleg glasov, ki so bili oddani za nemško listo, k nemškim glasovom prištel še 60 % glasov, ki so bili oddani za socialdemokrate. To je utemeljeval s prevladujočim deležem Nemcev v socialni demokraciji pred vojno. Carstanjenova ocena pa ne drži, saj je bila za razliko od prvih povojnih let socialna demokracija v tistem času že skoraj povsem slovenska. Po mnenju Carstanjena in še nekaterih nemških oziroma avstrijskih piscev (npr. Arnold Luschin, Camillo Morocutti, Adolf Lenz, Hans Otto Göllner, Hermann Ibler, Doris Kraft, Manfred Straka, pa tudi znani zgodovinar Hans Pirchegger itd.) naj bi bil izrazito slovensko usmerjen le sloj izobražencev, podeželsko prebivalstvo pa naj bi bilo v pretežni meri še nemško usmerjeno. Kljub vsemu pa Carstanjen priznava, da postaja Apaško polje mešano ozemlje zaradi izseljevanja Nemcev in doseljevanja slovenskih Prekmurcev, ki jih prej avstrijska statistika pri jezikovnem štetju ni upoštevala, ker so bili ogrski državljani. Poudarja pa, da se nahaja zemljiška posest še vedno večinoma v nemških rokah in da tvorijo Slovenci v glavnem le agrarni proletarijat.*

Podatke o številu Nemcev je zbiral tudi Kulturbund oziroma njegov statistični urad, ki ga je vodil gradbeni tehnik Rudolf Holzer iz Maribora. Po podatkih tega urada iz sredine januarja 1941 naj bi v Podravski regiji živel 13.222 Nemcev ali 4,25 % prebivalstva. Po Holzerjevih evidencah naj bi največ Nemcev živel v Mariboru, in sicer 5.037, na Studencih 1.284, na Pobrežju 920, na Apaškem polju 2.172, na Radeljskem polju (Vuzenica, Muta, Radlje) 1.070, v Ormožu 518, na Ptuju 505, na Sladkem vrhu 291, v Slovenski Bistrici 276 itd. V Kulturbund jih je bilo včlanjenih 5.896, njihovih družinskih članov je bilo 3.893, tako da je zunaj Kulturbunda ostalo 3.433 Nemcev. Verjetno si ti podatki precej točni, ker so bili zbrani za interne potrebe Kulturbunda in v okviru priprav za popis premoženja Nemcev v Sloveniji. V primerjavi s celotno slovensko Štajersko (15.157) je bilo po Holzerjevih podatkih v Podravju 87,23 % slovenještajerskih Nemcev.⁷

Nacistični okupator je pozneje zopet vztrajal na približno enakih številkah, do kakršnih se je »dokopal«⁸ že dr. Carstanjen. Po teh trditvah naj bi bilo v Podravju okrog 30.500 Nemcev. Nekdanji vodja kulturbunda za Dravsko banovino protestantski pastor Hans Bron pa je še leta 1942 navajal okroglo številko 20.000 volksdeutscherjev na slovenskem Štajerskem oziroma približno 17.500 v Podravju. Carstanjenove podatke je uporabil v monografiji Untersteiermark, unvergessene Heimat, po drugi svetovni vojni tudi dr. Manfred Straka, ki je označil območje med Dravogradom in Mariborom ter Kozjakom in grebenom Pohorja za jezikovno mešano ozemlje, območje do takojimenovane »vitanjske črte«⁹ Olševa — Smrekovec — Basališče pri Vitanju — Konjiška gora — Boč — Donačka gora pa za območje z nemško usmerjenimi Slovenci (»vindišarji«).

K nemškemu ozemlju je namreč prištel vse občine, ki so imele vsaj 5 % nemškega prebivalstva. Veliko razliko med številom Nemcev na slovenskem Štajerskem leta 1910 in 1921 pripisuje slovenskim števničnim metodam, ne pa toliko izseljevanju Nemcev takoj po prvi svetovni vojni. Glavnega vzroka pa Straka sploh ni omenil. Gre za to, da se je veliko slovenskih priseljencev v mesta, kjer so pred-

* Biber, Nazizem in Nemci, str. 20–22; Zwitter, Nemci, str. 484; Werner, Sprache und Volkstum, str. 132. Pri omenjenih avtorjih imam v mislih naslednja njihova dela: Arnold Luschin-Ebengreuth, Die Zerreissung der Steiermark, Graz 1921, Camillo Morocutti, Grossdeutschland – Grosssiedlungsland, Wien 1929, Adolf Lenz, Die deutschen Minderheiten in Slowenien, Graz 1923, Hans Otto Göllner, Die Katastrophe des Sudostdeutschums, Graz 1957, Hermann Ibler, Des Reiches Südgrenze, Graz 1940 (niklostirani elaborat v AINZ), Doris Kraft, Das untersteirische Drauland, München 1935, Manfred Straka, Untersteiermark, unvergessene Heimat, Graz 1985, Hans Pirchegger, Das Volkstum der untersteirischen Städte und Märkte, Graz 1936.

⁷ Rudolf Holzer, Die statistische Stelle des SDKB Draubannschaft, Beilagen Nr. 20, 27 in 40, v AMNOM; Baš, K problematiki, str. 107.

stavljali polovico tamkajšnjega nemštva (po Pfaundlerju celo skoraj 70 %), pred prvo svetovno vojno uklonilo nemškemu političnemu in gospodarskemu pritisku ter ob štetju deklariralo kot svoj občevalni jezik nemščino, po prvi svetovni vojni pa so se v drugačnih razmerah spet zavedli svojega slovenskega izvora in opredelili slovenščino za svoj materin jezik.⁸

Na številčno razmerje med Slovenci in Nemci narodno politično delovanje Nemcev oziroma njihove politične stranke, ki je delovala do šestojanuarske diktature in tudi nastopala na volitvah s svojo listo, ni veliko vplivalo. Mnogo agresivnejša in uspešnejša v tem je bila organizacija Kulturbund, ki je pod krinko kulturnega delovanja širila nemški nacionalizem, pozneje pa jo je zajel nacional-socializem kot absolutno večinsko gibanje med Nemci pri nas. Najradikalnejši predstavniki nemškega nacionalizma so bili člani nemške evangelske cerkvene občine, ki je imela v Podravju štiri od petih župnij v Dravski banovini, oziroma 968 od skupno 1.390 vernikov (69,64 %).

Po Anschlusu in obnovitvi Kulturbunda so Nemci v Podravski regiji močno okrepili nacistično propagando in pričeli z načrtnimi pripravami za vključitev tega dela slovenskega ozemlja v nacistični rajh. To se vidi tudi v tem, da je Kulturbund skoraj v celoti prevzel organizacijske vzore nacionalsocialistične stranke in se tesno povezal z nekaterimi nacističnimi ustanovami v Avstriji in Nemčiji, še posebej v Gradcu. Nemška manjšina v štajerskem Podravju je bila skoraj v celoti nacistično usmerjena. Pomembno vlogo je odigrala tudi dobro organizirana zaupniška mreža, ki so jo nacisti vzpostavili pri nas. Med 1.091 nemškimi zaupniki na slovenskem Štajerskem jih je bilo v Podravju kar 779 (po okrajih: Slovenj Gradec 82, Ptuj 103, Maribor desni breg 116, Maribor levi breg 112, Maribor mesto 94, Ljutomer 87 in Dravograd 205) ali 71,4 %. V to dejavnost so bili vključeni ljudje vseh socialnih slojev, predvsem pa tisti, ki so v mladosti živo doživljali neuresničena nemška stremjenja v prvi svetovni vojni in so sedaj v nacizmu videli priložnost za uresničitev svojih sanj.⁹

Nemška nacionalna agresivnost, skoraj lahko rečemo večvrednostni kompleks, pa je ves čas temeljila na njihovi gospodarski moči, ki po prvi svetovni vojni ni bila zmanjšana premo sorazmerno s številom pripadnikov nemške manjšine. Prej nasprotno, večina velikih trgovcev, industrijcev in tudi obrtnikov iz obdobja Avstro-Ogrske je ostala, v dvajsetih letih pa se je z naglo industrijalizacijo, zlasti Maribora, delež nemškega industrijskega kapitala na tem območju celo povečal. Tako je bilo v Podravski regiji kar 91 industrijskih obratov last domačih ali tujih Nemcev (iz rajha, Avstrije ali sudetskih Nemcev). V Mariboru jih je bilo 41 (prek 50 %), na ptujskem območju 23 (prek 40 %), v okolici Maribora 11, v Mežiški in Mislinjski dolini 6, v Dravski dolini 5, v Slovenskih goricah 3 in v Prlekiji 2. Podobno je bilo s trgovskimi obrati. Leta 1939 jih je bilo v Podravju kar 130 v rokah Nemcev, od tega v Mariboru 80, na Ptuj 23, na Apaškem polju 4, v Prlekiji 3, v Slovenskih goricah 2, v Dravski dolini 7, v Mežiški in Mislinjski dolini 5 in v okolici Maribora 6.¹⁰

Konflikt med nemštvom in slovenstvom v Podravju med obema vojnama torej ni poganjal samo iz socialnih korenin, kot se je to morda zdelo v prevratnih letih 1918/20 vsaj z določenega zornega kota, ampak predvsem iz mednacionalnih odnosov, ki jih je pogojevala skupna, a različna preteklost, potencirala in zaostrovala pa nova zgodovinska realiteta po saint-germainski mirovni pogodbi le-

⁸ Tóne Ferenc, Vrti o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945, dok. št. 218 (Bericht von Hans Baron und Franz Tscheliga über die Lage in der Untersteiermark), str. 422–428; Isti, Nacistična raznarodovalna politika, str. 87; Manfred Straka, Untersteiermark, unvergessene Heimat, Graz 1985, str. 85–97.

⁹ Vasilij Melik, Nemci in volitve v Jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama, ZČ 1988, št. 3, str. 323–326; Vertrauensmaennerliste der Untersteiermark, Gaugrenzlandamt, Graz 1940, v AMNOM.

¹⁰ Tóne Zorn, Nemški industrijski obrati v Sloveniji v letih 1938–1939, Kronika 1972, št. 1, str. 34–38; Isti, Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938–1939, Kronika 1970, št. 2, str. 113–115; Karner, Die Steiermark, str. 123.

ta 1919, po kateri sta bili dotedanji vlogi (manjšina: večina) obeh nacionalnosti, gledano z oblastnega zornega kota, zamenjani. Ob tem je treba povedati, da se je v letih pred drugo svetovno vojno ob severni meji, zlasti v Mariboru, na širjenje nacizma v Avstriji gledalo precej drugače kot v notranjosti jugoslovanske države, pa tudi v Ljubljani.

Uspešnost raznarodovalnega dela nemške manjšine na obravnavanem območju, ki ga je v največji meri omogočala ravno njena ekonomska moč, se je drastično odražala v uspešnosti okupatorjevih ponemčevalnih ukrepov v prvih mesecih okupacije, ko je nacistični ponemčevalni stroj deloval skoraj brezhibno. Brez slovenske uprave, slovenske cerkve, izobraževanja, gospodarstva, najosnovnejše narodne organizacije ter najstrožje prepovedana raba slovenskega jezika zunaj doma, so bila okupatorjeva izhodišča popolnega ponemčenja ali fizične odstranitve tistih, ki na to ne bi pristali. Žal se je okupatorjev »osvobodilni« načrt v štirih letih spremenil v pravo apokalipso za oba naroda.

Doslej zbrani podatki kažejo, da je moralo v času nacistične okupacije zapustiti svoje domove v Podravju prek 15 % Slovencev (približno 45.300 ljudi). Na mesto teh je okupator med vojno pripeljal na slovensko Štajersko okoli 25.000 Nemcev in s tem tudi občutno spremenil etnično strukturo prebivalstva v okupirani slovenski Štajerski. Točnih podatkov žal ni na voljo. Rezultati štetja, ki ga je novembra 1942 izvedla Štajerska domovinska zveza, navajajo samo podatek za prebivalstvo s stalnim prebivališčem v okupirani slovenski Štajerski. Od 531.610 prebivalcev slovenske Štajerske jih je bilo 27.059 nemške narodnosti. V Podravju, kamor štejem okupatorjeva okrožja Maribor mesto, Maribor podeželje (brez nekdanjega okraja Slovenske Konjice), Ptuj in Ljutomer, je bilo med 302.067 prebivalci 21.362 ali 7,07 % Nemcev. Po okrožjih je bilo stanje naslednje: Maribor mesto 12.790 (18,75 %), Maribor podeželje 3.072 (3,45 %), Ljutomer 3.035 (7,58 %) in Ptuj 2.465 (2,35 %). Če k tem prištejemo še zgoraj omenjene novodošle pripadnike nacističnih okupacijskih sil in njihove družinske člane, ne bomo daleč od resnice, če trdimo, da je bilo med vojno v Podravski regiji prek 42.000 ljudi nemške narodnosti ali 13,9 % vsega prebivalstva.

Nacisti so leta 1941 pripeljali zlasti veliko višjih uradnikov in uslužbencev, strokovnjakov, pa tudi delavcev v gospodarske obrate ter nekaj policijskih in vojaških sil. Franjo Baš navaja celo podatek, da naj bi se npr. v Mariboru do jeseni 1941 zamenjala skoraj polovica prebivalstva. Ta trditev je precej točna, če vemo, da je večina priseljenih Nemcev živela v mestih in industrijskih središčih, v Mariboru pa je bil sedež nacistične okupacijske uprave za Spodnjo Štajersko, pa tudi nekaj za okupatorja strateško zelo pomembnih industrijskih obratov, v katerih je delalo veliko kadra iz Avstrije in Nemčije. Do večjega priseljevanja Nemcev na podeželje v času okupacije ni prišlo, čeprav ga je šef civilne uprave dr. Uiberreither na zborovanju vzhodnoštajerskih kmetov v Fürstenfeldu leta 1943 napovedal. Razen 3 % so bili vsi z vsem srcem vključeni v izvajanje okupatorjevega nasilja nad Slovenci. V svoji genocidni vnemi so domači Nemci povsem mirno prešli celo preko tega, da jim nacisti niso veliko zaupali in da so jim izpolnili le malo obljub, s katerimi so njihov nemško nacionalni ponos v razmeroma kratkem času spremenili v fanatično privrženost nacizmu. Zato lahko kot drobtinice z mize gospodove ocenjujemo tudi kolektivno sprejetje Kulturbunda v Štajersko domovinsko zvezo, edino dovoljeno politično organizacijo v dobi okupacije na slovenskem Štajerskem, 11. maja 1941, ter sprejem 122 spodnještajerskih Nemcev (iz Podravja 105) v NSDAP 13. decembra istega leta.¹¹

¹¹ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 753; Baš, K problematiki, str. 101 in 110–111; Ergebnisse der Bevölkerungsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942, Vauhnik, Pe-fau, 11, str. 8.

Očitno je namreč, da so bili tako idejni kot tudi resnični nosilci okupatorjeve politične in upravne oblasti na obravnavanem območju Avstrijci in da je glavno vlogo pri tem odigral Gradec. Avstrijci so imeli takorekoč v zakupu skoraj vsa vodilna mesta v zveznih in okrožnih uradih civilne uprave ter Štajerske domovinske zveze, zlasti pa v šolstvu. Velika večina okupatorjevih funkcionarjev je izvirala iz avstrijske Štajerske, deloma iz Koroške ter Zgornje in Spodnje Avstrije. Med njimi je bilo daleč največ Gradčanov.¹²

Povsem logično in naravno je, da se je večina slovenskih Nemcev v zadnjem obdobju vojne, ko so se njihovi načrti dokončno izjalovili, še pravočasno umaknila v Avstrijo oziroma Nemčijo. Zaradi popolne kompromitacije in zločinov nad Slovenci med drugo svetovno vojno so se upravičeno bali maščevanja. Po navedbah avstrijskih piscev naj bi se proti koncu ali takoj po končani vojni iz slovenske Štajerske na ozemlje današnje Avstrije umaknila večina pripadnikov nemške narodnosti (Kočevarji so zgodba zase!), približno 30.000 ljudi.¹³

Druga svetovna vojna je s svojimi posledicami in ravnanjem Nemcev s Slovenci v Podravju v tem obdobju pomenila usodno zarezo v odnosih med pripadniki obeh nacionalnosti, ki po vojni ni več dopuščala konstruktivnega skupnega življenja. Logična posledica je bila, da pri preganjanju nemško govorečega prebivalstva takoj po vojni jugoslovanske oblasti niso delale skoraj nobene razlike med volksdeutscherji, ki so živeli tukaj že pred vojno, in tistimi Nemci, ki so prišli leta 1941 kot okupatorji. Oboji so bili obremenjeni s poskusom genocida nad Slovenci. Obračunavanje z njimi so jugoslovanske oblasti jemale kot povračilni ukrep za nacistične zločine med vojno.

Sklenil bi z ugotovitvijo, da je kontinuiteto nemške manjšine pri nas iz obdobja predaprilske Jugoslavije v čas po letu 1945 težko vleči, kajti mednacionalna cezura, ki je nastala najprej v letih 1918/20, še veliko bolj pa v letih 1941/45, je bila prehuda. Tudi popolno izginotje obeh avtohtonih nemških otokov na obravnavanem območju, na Apaškem in Radeljskem polju, ter dejstvo, da je pri nemškem življu v mestih, trgih in industrijskih središčih šlo pretežno za ekonomsko migracijo od šestdesetih let 19. stoletja dalje ter v veliki meri tudi za ponemčene Slovence, potrjuje zgornjo trditev. V referatu sem želel opozoriti na dejstvo, da je na obravnavanem območju Podravske regije med obema vojnama živela velika večina slovenještajerskih Nemcev, vedno med 85 do 90 %, da je bila velika večina, približno 97 % Nemcev na tem območju, nacistično usmerjena in da se je nemška manjšina pri nas s svojim delovanjem med obema vojnama, zlasti pa s svojim zavzetim sodelovanjem pri okupatorjevih genocidnih načrtih, takorekoč sama likvidirala.¹⁴

¹² Marjan Žnidarič, *Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941* (magistrsko delo), Maribor 1975, str. 249–276.

¹³ Oswald Werther, *Heimatvertriebene Deutsch—Untersteirer in der neuen Heimat Steiermark*, v: *Der Weg in die neue Heimat*, Graz—Stuttgart 1988, str. 50.

¹⁴ Marjan Žnidarič, *Nemci na slovenskem Štajerskem v zrcalu zgodovine*, *Svobodna misel*, 24. 7. 1992, št. 14.

DEUTSCHE BEVÖLKERUNG IN DER DRAUREGION ZWISCHEN DEN BEIDEN
WELTKRIEGEN BIS ZUM JAHR 1945

Zusammenfassung

Im bearbeiteten Zeitraum war die deutsche Minderheit in Slowenien zahlenmäßig und wirtschaftlich die stärkste im Draugebiet, zu welchem ich die damaligen Bezirke Dra-vograd, Slovenj Gradec (ohne Šaleker Tal), Maribor—Stadt, Maribor — rechtes und Mari-bor — linkes Draaufer sowie Ptuj und Ljutomer zähle.

Im Jahre 1921 lebten im Draugebiet 19.428 Deutsche oder 6,51 % der Bevölkerung bzw. 85,75 % aller Deutschen in der slowenischen Steiermark. Zehn Jahre später lebten im bear-beiteten Gebiet nur noch 10.305 oder 3,31 % Deutsche. Die Zahl der Angehörigen der kleine-ren Minderheit verringerte sich in zehn Jahren um 46,95 %. Man kann sie in zwei Gruppen einteilen: die einheimischen Deutschen (autochthone Deutsche) und eingewanderte Deut-sche. Die ersten lebten im Drautal in der Umgebung von Muta und Radlje sowie auf dem Apače Feld, insgesamt waren es 2.600 Einwohner. Die andere, eine viel stärkere Gruppe der deutschen Bevölkerung im Draugebiet, waren die Eingewanderten in größeren Städten und Märkten sowie in Industriezentren. Sie kamen zu uns wegen der Übermacht des deut-schen Kapitals gegenüber dem slowenischen.

In den zwanziger Jahren unseres Jahrhunderts kam es zu einer starken Slowenisie-rung dieses Gebiets. Die Slowenisierung wirkte sich insbesondere in der Auswanderung ei-ner großen Zahl von Deutschen, im teilweisigen Boykott des deutschen Handwerks und Handels, in der Slowenisierung der Geldanstalten, des Schulwesens und in der Auflösung deutscher Vereine usw. aus.

Nach den Angaben der deutschen Privatzählung aus dem Jahre 1928 sollten in der Drauregion 20.228 oder 9,97 % Menschen mit Deutsch als Muttersprache gelebt haben, nach den Angaben des Kulturbundes vom Januar 1941 aber 13.222 oder 4,25 %. Die Anga-ben des Kulturbundes, die für interne Bedürfnisse dieser Organisation erstellt wurden, sind ziemlich präzise. Der nazistische Okkupant beharrte während des Krieges wieder auf anähernd dergleichen Zahlen wie die deutsche Privatzählung aus dem Jahre 1928. Nach den Angaben des Okkupanten sollten im Draugebiet etwa 30.500 Deutsche gelebt haben.

In den dreißiger Jahren, insbesondere nach dem Anschluß Österreichs an das nazisti-schen Reich im Jahre 1938, verstärkte sich die nationale Aggressivität der deutschen Min-derheit noch mehr. Sie basierte auf der wirtschaftlichen Stärke, der nationalzerstöreri-schen Arbeit des Kulturbundes und auf gut organisiertem Vertrauensnetz, welches die Na-zisten aufgebaut haben. Der Erfolg der nationalzerstörerischen Arbeit der deutschen Min-derheit im bearbeiteten Gebiet reflektierte sich drastisch im Erfolg der Maßnahmen des Okkupanten hinsichtlich der Verdeutschung in den ersten Monaten der Okkupation. Der »Befreiungsplan« des Okkupanten wurde in den vier Jahren zu einer wahren Apokalypse für beide Völker.

Zusammen mit den Okkupationskräften gab es während des Krieges im Draugebiet 42.000 Menschen deutscher Nationalität oder 13,9 % der Gesamtbevölkerung. Außer 3 % waren alle mit ganzem Herzen an der Ausübung der Gewalt gegen die Slowenen beteiligt. Der Großteil der neu eingewanderten deutschen Bevölkerung lebte in den Städten und In-dustriezentren. Auf dem Land kam es zu keiner größeren ethnischen Veränderung hin-sichtlich der Bevölkerungsstruktur.

Der Großteil, etwa 30.000 der deutschen Bevölkerung zog im letzten Zeitabschnitt des Krieges, nachdem man festgestellt hatte, daß die Pläne endgültig fehlschlügen, nach Öster-reich bzw. Deutschland. Wegen der Verbrechen, ausgeübt gegen die Slowenen während des Zweiten Weltkrieges, fürchteten sie zu Recht Rache. Bei der Verfolgung der deutsch-sprachigen Bevölkerung gleich nach dem Krieg, machten die jugoslawischen Behörden keinen Unterschied zwischen den Volksdeutschen, die hier schon vor dem Kriege lebten, und denjenigen Deutschen, die als Okkupanten im Jahre 1941 gekommen sind. Beide wa-ren mit dem Versuch des Genozids an den Slowenen belastet. Die Abrechnung mit ihnen war für die jugoslawischen Behörden eine Gegenmaßnahme für die nazistischen Verbre-chen, begangen während des Zweiten Weltkrieges. Unter den Opfern solcher Repressalien befanden sich auch viele unschuldige Menschen.

OCENE

Zbornik Soboškega muzeja 2., Murska Sobota 1992, str. 148

Pokrajinski muzej Murska Sobota je s pomočjo Znanstvenega inštituta pri FF v Ljubljani po dveh letih izdal svoj drugi zbornik in s tem potrdil svoje hote-nje, da se tudi publicistično uveljavi v slovenski strokovni javnosti. Zbornik obsega razprave, poročila in ocene ter nekaj priložnostnih člankov. Branko Kerman obravnava 2 antični steli, najdeni 1810 in 1910. Prvo hrani PM v Murski Soboti, druga pa je vzdana v s. steno ž. cerkve v Murski Soboti. Avtor po konceptu različni steli Vibena in Viatorja na osnovi analize in komparacije datira v 1. p. 2. stol., določneje v čas cesarja Hadrijana (117–138). Janez Balažic se loteva starejših plasti srednjeveških stenskih slikarij v Prekmurju, ki so še ohranjene v cerkvah v Selu in Turnišču, neohranjene, vendar znane, pa v grajski kapeli v Lendavi. Te slikarske plasti so povezane z ohranjenimi romanskimi cerkvami v Prekmurju (v Domanjševcih, Selu, M. Soboti, Turnišču in G. Petrovcih), ki so vse nastale v 13. stol., čeprav Zadnikar postavlja nastanek cerkve v M. Soboti šele na konec 14. stol., kar pa ne drži (glej mojo recenzijo Zbornika 1 v ČZN NV 27/91, p. 307–309). Avtor razprave na osnovi svojih opazanj in stilne analize meni, da je dosedaj veljavna Steletova datacija prve slikarske plasti v Selu v sredo 14. stol. prepozna in da jo je treba z ozirom na vrsto poznoromanskih prvin premakniti v čas ok. 1300. Podobno velja za slikarijo v Turnišču, ki tudi izhaja iz italo-bizantinskih stilnih osnov, posredovanih preko madžarskega umetnostnega prostora (brez prislovičnega polstoletnega zamudništva) k nam. Jože Vogrinec nas seznaja s 15. letnikom (za 1919) nabožnega mesečnika Marijin list (1904–1941), ki je tega leta izšel samo v eni številki, vendar s 58 prispevki, ki jih je večinoma napisal njegov izdajatelj župnik Jožef Klekl. Mesečnik je pisan v prekmurskem narečju svojega časa, zato učinkuje nekoliko arhaično, letnik 15 pa je pomemben, ker je kot prvi izšel v novo nastali državi SHS, čeprav tega posebej ne poudarja. Metka Fujs prikazuje obnovo v Prekmurju med 1945 in 47, ki je bila sicer uspešna, vendar pa je bazirala na razlastitvi premožnejših slojev in s tem na uničenju poslovne sposobnosti prebivalstva. S tem je bila ustvarjena materialna osnova za izvedbo socialistične reorganizacije družbe in za njeno centralnoplansko vodenje, ki pa Prekmurju, določenemu za žitnico Slovenije, ni koristila. Obnova namreč ni mogla nadomestiti gospodarskega zaostajanja Prekmurja in s tem preprečiti naraščanja presežne delovne sile, ki je začela po 1956 odhajati na (sezonsko) delo v tujino.

Borut Brumen se je lotil analize stanja naše etnologije, potem ko je ta svoj interes s kmečkega razširila na vse sloje slovenskega prebivalstva ter s tem poskušala prikazati stanje slovenske družbe v 20. stoletju. Začele so nastajati monografije zaključenih enot (po možnosti občin), med njimi 1985 in 1988 topografiji soboške in lendavske občine (Fanči Šarf), že 1984 pa Slovenskega Porabja (Marija Kozar-Mukič). Zlasti za prekmurski topografiji velja, da sta stremeli bolj po prikazu spreminjanja (demografskega, socialnega, gospodarskega) kot pa preoblikovanja (duhovnega, sociološkega, ideološkega) tradicionalne kulture vsakdana. Zaradi tega sta bili hitro preseženi, saj sta bili časovno preveč determinirani. Njuna dobra plat pa je, da sta postali pomemben vir za nadaljnje delo in da sta pomagali odpraviti enačenje etnologije z vedo o kmetstvu. Članek Mihaela Kuzmiča o pomoči ameriških Slovencev rojakom v domovini je pregled predvojne pomoči za razne cerkvene in društvene potrebe ter povojne humanitarne in karitativne, zbran na osnovi poročil iz tednika Amerikanskih Slovencev glas (1921–1954). Albina Nečak-Lük razglablja o položaju slovenščine kot sredstva javnega sporazumevanja na avstrijskem Štajerskem in v Porabju ter ugotavlja, da je njegova raba diglosirana, to je, da služi samo za domačo uporabo, medtem ko je iz javne skoraj v celoti izločena, Irena Šavel poroča o avstralskih domačinih

Aboriginih, katerih zgodovina se je začela pred ok. 40.000 leti, ko so se tja priselili iz jugovzhodne Azije. Jana Rošker pa nam razkriva posledice sprememb v družbenem ustroju Kitajske zaradi vpliva zahodnih gospodarskih in duhovnih smernic v obdobju Kuomintanga (1912–1949), kar je posredno pripeljalo na oblast Maovo komunistično vladavino.

Med poročili Irena Šavel opisuje izkopavanja bakrenodobne naselbine v Bukovnici pri Dobrovniku, Branko Kermač pa arheološko iskanje romanske(?) župnijske cerkve sv. Andreja v Hodošu, katere lokacija je bila 1991 dokončno ugotovljena. Ali gre res za romansko cerkev, pa bodo pokazala šele obsežnejša izkopavanja. Ostanki freskoometa govore po mnenju J. Balažica za njeno poslikavo ob koncu 14. stol. Gradivo o romanski arhitekturi v zalski županiji od Laszla Kostyala je za nas zanimivo, ker potrjuje, da ohranjena arhitektura s tega ozemlja ne sega pred 12. stol., ko so začele nastajati večje lastniške cerkve, medtem ko so vaše župnijske (pravokotne ali okrogle) vse iz 13., kar velja tudi za prekmurske. Zato je Stoparjeva atribucija cerkve v Selu v karolinško 9. stol. ne samo napačna, ampak tudi nesmiselna. Sledi bibliografija Franceta Šebjaniča (1920–84) izpod peresa Franca Kuzmiča, ki nam ga predstavlja kot vsestranskega družbenopolitičnega in kulturnega delavca, ki se je mnogo ukvarjal tudi s prekmursko zgodovino, zlasti z obdobjem reformacije.

Med ocenami Franc Kuzmič analizira Zgodovino cerkve na Slovenskem (MD Celje 1991), za katero ugotavlja, da ne opravičuje naslova, saj ne obravnava enakovredno niti vseh slovenskih pokrajin (zlasti mačehovsko pa Prekmurje) niti vseh veroizpovedi (protestantske, pravoslavne). Miran Puconja predstavlja knjigo Juša Makovca Korenine — priimki na Murskem polju 1669–1900 (PZ M. Sobota 1989). Gre za kombinacijo onomastičnega prikaza priimkov Murskega polja v primerjavi s priimki v Prekmurju, Hrvaškem Zagorju, Medžimurju in Podravini ter historičnega v smislu njihovega razvoja od predmadžarskega dudlebskega obdobja pa do našega stoletja. Gre za jezikovno historično študijo, ki poskuša vsestransko utemeljiti genezo priimkov na obravnavanem prostoru, za kar pa bo treba pritegniti tudi zadevne madžarske arhivske vire. Metka Fujs kratko poroča o Domanjševski kroniki Kerczmar Rozse (Lendava 1990), madžarsko napisanem pregledu krajevne zgodovine z obilico zanimivih lokalnih, zlasti šolskih podatkov. Mihael Kuzmič ocenjuje zbornik Dve domovini (Ljubljana 1990), ki obsega 22 razprav, posvečenih slovenskemu izseljeništvu predvsem v Sev. Ameriki, manj pa drugod. Zbornik je namenjen povezavi matičnega naroda s tisto tretjino Slovencev, ki žive izven slovenskih etničnih meja. Od istega recenzenta je poročilo o Slov. biografskem leksikonu, ki je z izdajo 15., zadnjega zvezka, zaključil svoje skoraj 70-letno nastajanje. Ker je nastajal tako dolgo, bo seveda kmalu potrebnega njegova nova, razširjena in dopolnjena izdaja. Janez Balažič se loteva 2. knjige I. Stoparjevih Grajskih stavb v vzhodni Sloveniji (Park, Ljubljana 1991), kjer so opisane tudi stavbe v Prekmurju. Pri predstavitvi se pozna, da jih je avtor vključil v svoj pregled naknadno in zato tudi dokaj površno. Recenzentove pripombe so zato upravičene. Pri Beltincih in Gradu historični podatki niso natančni, pri Lendavi pa ne gradbeni, saj avtor predvideva kar 2 gradova, starejšega ob izlivu Ledave v Krko in mlajšega na griču nad mestom. To pa ne drži, saj je bil grad vedno na istem mestu, kar dokazujejo tudi zadnja odkritja v njem. Kot utrinek zaključuje zbornik prikaz razglednice s futuristično podobo Lendave, ki je nastala v tiskarni Balkany v Lendavi leta 1910.

Kot spoznamo iz ocene, gre za tematsko zanimiv zbornik, ki ga odlikuje široka panorama prispevkov in, kar mu daje še dodatno vrednost, vrsta ocen, ki kažejo na voljo izdajatelja, da ga učvrsti na vidnem mestu med našimi tovrstnimi strokovnimi izdajami.

Jože Curk

Sergej Vrišer: Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Slovenska matica, Ljubljana 1992, str. 276

Pri Slovenski matici je kot zadnja iz trilogije o baročnem kiparstvu v Sloveniji (1976, 1983) izšla knjiga, ki obravnava to umetnostno dejavnost na sloven-

skem Štajerskem. Po obsegu, razdelitvi snovi in zunanjem videzu je knjiga podobna prejšnjima dvema, le da je po obravnavani snovi starejša od njih. Avtor se je namreč z baročnim kiparstvom na slovenskem Štajerskem začel ukvarjati že kot študent, iz njega je diplomiral in leta 1962 doktoriral, dizertacija pa je izšla v knjižni obliki pri založbi Obzorja leta 1963. Med obema izdajama knjig je torej minilo 30 let, ki jih je avtor izrabil za to, da je izbrano snov obogatil z novimi ugotovitvami in poglobil z novimi spoznanji, s katerimi jo je pregnetel, da je dozorela v njegovo osrednje življenjsko delo. Nedvomno namreč je, da se je avtor prav pri štajerskem baroku najpopolneje in tudi z največ ljubezni poglobljal v obravnavano snov, ki se mu je kot rojenemu Mariborčanu odzivala mnogo intimneje kot na primer na Primorskem ali Kranjskem. Ogledu okoli 700 objektov in 1500 večjih kiparskih del so se pridružile obsežne arhivske raziskave, stilne analize in komparacije, preverjanja in konzultacije, ki so obravnavano snov privedle do najvišje možne stopnje obdelave, čeprav je jasno, da je ostalo še marsikaj neresenega, precej morda tudi za vedno, ker zanj enostavno ni več na voljo zanesljivih indikativnih podatkov.

Razvoj baročnega kiparskega snovanja je avtor razčlenil v posamezne faze, segajoče od prebudne (1650–80), preko zgodnje (do ok. 1720) in zrele (do ok. 1750) do pozne (do ok. 1800), na katero je priključil fazo postbaroka, ki se je končala ok. 1860, preko podobarskih delavnic pa izzvenela šele v 1. pol. našega stoletja. Za štajerski barok je značilno, da se za razliko od kranjskega ni odpiral (preko Ljubljane) proti Italiji, ampak (preko Gradca) proti Srednji Evropi ter da ni bil popolnoma imun niti za koroško-tirolske stilne vplive. Odlikovala ga je formalna in vsebinska sproščenost kot rezultanta baročne radoživosti, cepljene na kljeni štajerski temperament. Glavno vlogo pri razvoju slovenještajerskega baroka je odigral Maribor, katerega umetnostna potenca je v 2. pol. 18. stol. dosegla svoj najvišji domet, s katerim se lahko merijo samo še dosežki njegove sodobne likovne ustvarjalnosti. Avtor nas povede skozi ta razvoj, katerega komponenti sta sestavljali tradicionalna, rezbarsko zakoreninjena, vendar pogosto zelo kvalitetna podeželska smer z močnejšo avtonomno noto in bolj svetovljanska, srednjeevropsko vplivana in zato bolj eklektično intonirana vodilna smer, ki se je rokokojsko razrahljana ob koncu stoletja prelila v čustveno reducirane oblike klasi cizma.

Knjiga, ki je napisana v zlahtnem (na žalost precej redkem) umetnostnozgodovinskem slogu, je opremljena z zbranimi življenjepisnimi podatki kiparjev ter seznami njihovih ugotovljenih in pripisanih jim del, opombami in uporabljeno literaturo, nemškim povzetkom, osebnim in krajevnim imenikom ter z genealoškimi tabelami glavnih kiparskih delavnic: Straub-Schoy-Reiss-Walz (s tiskarsko napako pri imenu F. M. Messerschmidta), Holzinger-Cocconi-Königer in Gallo-Potočnik, katerih rodbinske zveze so segale od Münchna in Dunaja do Zagreba in Varaždina. Z Vrišerjevo trilogijo se je slovenska umetnostna zgodovina obogatila s skoraj popolnim prikazom razvoja našega kiparstva od njegovih začetkov do 19. stoletja. Nadaljuje namreč E. Cevčev prikaz srednjeveškega in renesančnega kiparstva, med katerima ostaja neobdelana le 50-letna cezura (1630–1680) prehodnega sloga med manirizmom in začetki baroka, katerega najbolj značilni predstavniki so tkzv. »zlati« oltarji. Tudi zaradi tega sodi Vrišerjeva knjiga (kot del trilogije) med temeljna dela naše umetnostnozgodovinske stroke.

Jože Curk

Pokrajinski arhiv Maribor: Inventarji IV. in Gradivo za zgodovino Maribora 18.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) je tudi v letu 1992 nadaljeval s svojo izdajateljsko dejavnostjo. Izšla sta 4. zvezek Inventarjev (z letnico 1991), v katerem arhivski svetnik Antoša Leskovec na 296 straneh predstavlja registraturno gradivo mestne občine Maribor iz let od približno 1780 do 1941 ter 18. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora, v katerem univ. prof. dr. Jože Mlinarič na 265 straneh objavlja dokumente mariborskih cehov iz let 1539 do 1772.

Z izdajo 4. zvezka Inventarjev je v knjižni obliki predstavljeno dolgotrajno delo, ki temelji na ureditvi in popisu fonda mestne občine Maribor v letih 1959—78. Ta obsežni fond meri 98 tm ter obsega 550 knjig in 560 škatel s pretežno spisovnim gradivom. Knjiga je razdeljena na več poglavij. Uvodnim razlagam sledijo kronološko urejeni sezname gradiva, nastalega do 1850, med 1850 in 1919 ter med 1919 in 1941, nato gradivo v knjižni obliki izmed 1850 in 1941 ter kot dodatek del mestnega fonda, ki je od 2. polovice 19. stoletja v Štajerskem dežel-nem arhivu (ŠDA) v Gradcu. Sledi nekaj ilustracij (tu sta zamenjani fotografiji Sodnega in Vodnega stolpa) ter obsežna indeksa (krajevno-predmetni in osebni) kot nujni pomagali pri iskanju določenih podatkov oziroma zadev. Ohranjeni fond mestne občine seveda ni popoln. Manjka večina gradiva izpred 1850, pa se-veda tudi mnogo gradiva iz obeh naslednjih obdobj. Tako stanje fonda je rezul-tat njegove slabe obravnave v minulih stoletjih, zlasti pa škartiranje v 19. po od-pravi fevdalizma in reorganizaciji javne uprave. Gradivo iz prvega obdobja, ko je magistrat še predstavljal celovito mestno oblast, je urejeno po tem vidiku, v na-slednjih dveh pa se ravna po vsakokratni občinski organiziranosti mesta. Ločeno so zbrani spisi, zadevajoči narodnopolitične boje in prevrat iz let 1887—1925, ter gradivo v knjižni obliki iz let 1850—1941. V uvodnih poglavjih avtor najprej na kratko predstavi nastanek knjige, nato skicira upravno zgodovino Maribora in v njenem okviru razvoj mestne občine, v zadnjem pa nas seznanja z zgodovinsko usodo obravnavanega gradiva, za katerega so nastopili boljši časi šele z letom 1933, ko je bila v Mariboru ustanovljena arhivska ustanova (kot tretja v takratni dravski banovini), katere vodstvo je prevzel prof. Franjo Baš.

Osemnajsti zvezek Gradiva za zgodovino Maribora obsega objavo 33 doku-mentov iz obdobja 1539—1772, ki zadevajo dejavnosti 11 mariborskih cehov. Iz teh dokumentov je razvidno:

- da je pravila čevljarskega ceha potrdil že cesar Friderik 111. leta 1473, da je njegov delokrog segal 2 milji okoli mesta (to je do Vurberka, Ravnega polja, Frama, Fale, Šentilja in Lenarta v Sl. g.) ter da je v mestu bilo dovoljenih največ 8 delavnic,

- da so krojači leta 1574 dobili pravico, ravnati se po pravilih graškega ceha iz leta 1570 (da pa je njihova bratovščina obstajala že l. 1512),

- da so lončarji dobili svoj cehovski red potrjen leta 1602,

- da je bil ceh mesarjev potrjen že od cesarja Friderika III. l. 1492 in da je njegov delokrog segal 3 milje okoli mesta,

- da je bil ceh mizarjev ponovno potrjen l. 1753 (vendar pa je obstajal že l. 1596),

- da je bil ceh mlinarjev ponovno potrjen l. 1624 (vendar pa je obstajal že l. 1588). Njegov delokrog je segal 2 milji okoli mesta,

- da je ceh pekov obstajal že l. 1539, ko je sprejel novega člana, vendar pa se kot Marijina bratovščina pekov omenja že l. 1494. Njegov delokrog je segal 2 milji okoli mesta,

- da je ceh (podkovskih) kovačev dobil svoj red potrjen l. 1599,

- da je ceh sodarjev, ki je obstajal že l. 1603, dobil l. 1720 nov red mesto sta-rega, ki je l. 1700 zgorel,

- da je bil cehu usnjarjev red potrjen l. 1645,

- da je tudi cehu zidarjev, kamnosekov in tesarjev, ki se je l. 1679 ločil od graškega, l. 1700 zgorel njegov red (obnovljen l. 1718), katerega delokrog je segal 3 milje okoli mesta (severno od Drave do črte Radlje—Lučane—Špilje—Vurberk, južno od Drave pa do črte Ravno polje—Žetale—Rogatec—Konjice—Vitanje—Ribnica na P. (ne Rifnik!)—Vuhred).

Sledita patent cesarja Karla VI. proti neposlušnim pomočnikom iz l. 1722 in generalni obrtni red za cehe v Notranji Avstriji z dodanim registrom vseh 15 čle-nov iz l. 1732.

Na koncu objave dokumentov posameznih cehov je naveden seznam cehov-skih knjig, ki jih hrani PAM, in seznam dokumentov, ki so v ŠDA v Gradcu. Tu je ohranjenih tudi nekaj spisov drugih mariborskih cehov (klobučarjev, kolarjev, kositarjev, tkalcev in zlatarjev), katerih dokumentacija je večinoma izgubljena.

S pripravo 18. zvezka *Gradiva* in njegovo izdajo sta dr. J. Mlinarič in PAM ustvarila temeljno izhodišče za popolnejši študij razvoja obrtne dejavnosti v Mariboru od 15. stoletja dalje, to je od takrat, ko so prvi cehi — bratovščine dobili od deželnega kneza potrjene rede in s tem javnopravno osnovo za svojo dejavnost, povezano z različnimi omejitvami pa tudi določenimi privilegiji, ki so jih ščitili pred nelojalno konkurenco zlasti podeželskih obrti.

Jože Curk

ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA —

20. STOLETJE, Karla Oder: Občina Ravne na Koroškem, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1992, 324 strani

Aprila lani je izšla petnajsta knjiga široko zastavljenega projekta Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod gornjim naslovom. Napisala jo je etnologinja Karla Oder. Projekt je zasnoval univerzitetni profesor dr. Slavko Kremenšek konec sedemdesetih let. Zamišljen je bil tako, da bi izšla za vsako občino ena knjiga in da bi v določenem času pokrili vse slovensko ozemlje. Prvi dve knjigi za občini Ljutomer in Kočevje sta izšli leta 1981. Vse do leta 1992 so še dobile vsaka svojo knjigo občine Gornja Radgona (1982), Slovensko Porabje (1984), Škofja Loka (1984), Murska Sobota (1985), Črnomelj (1985), Rož na slovenskem Koroškem (1985), Lendava (1988), Sevnica (1989), Domžale (1989), Cerkljica (1990), Šmarje pri Jelšah (1991), Ljubljana—Bežigrad (1991) in Ravne na Koroškem (1992). Rož in Porabje sicer nista občini, sta pa slovenski območji v dveh sosednjih državah. Nimamo namena govoriti o kakovosti posameznih knjig in jih kakorkoli primerjati med seboj, bomo pa spregovorili nekoliko več le o tisti, ki obravnava občino Ravne na Koroškem.

Škoda je, da so knjige, ki so izšle, različne kakovosti že po tehnični plati (tisk, papir, oblikovanje). Njihova zunanja podoba je premalo privlačna. Knjige so ostale v slovenskem prostoru preveč neopažene. Še večja škoda pa je, da je projekt zastal. V pripravi je še samo nekaj knjig, in sicer za občine: Izola, Metlika, Tolmin, Ajdovščina, Grosuplje, Idrija, Ljubljana—Center, Novo mesto, Ormož, Piran, Ptuj, Radlje, Radovljica, Trbovlje in Velenje ter za Ziljsko dolino na zamejskem Koroškem.

Vse knjige so monografsko zastavljene, snov pa je v njih razporejena po istem vzorcu. Uvodno poglavje *Opredeletev območja* (občine) je kratek zemljepisni in zgodovinski oris. Temu sledi obsežno poglavje *Notranji ustroj*, kjer so na kratko obravnavana skoraj vsa področja, ki vplivajo na kakovost življenja in počutja ljudi, skratka tista, ki določajo način življenja in oblikujejo človeka kot čustveno in miselno bitje. Tu so obravnavana področja od zemljepisnega položaja, jezika, politično-cerkveno upravne ureditve, družbenih dejavnosti (zdravstvo, šolstvo, kultura, šport) in terciarnih dejavnosti (promet, trgovina, gostinstvo) do turizma, romanja, oblik naselij, pokopališč in lokalnih značilnosti.

Nato je samostojno poglavje *Demografski razvoj območja*, ki mu spet sledi veliko poglavje *Gospodarski razvoj*, kjer so zapovrstjo obravnavane posamezne panoge od kmetijstva do industrije in prometa. Tu se še enkrat ponovijo nekatere teme, ki so obravnavane že pod *Notranjim ustrojem* (promet, trgovina, gostinstvo), kar je za bralca nekoliko nerodno, saj še enkrat naleti na isto problematiko. Tu so obdelane tudi bolj »etnološke« gospodarske dejavnosti, kakor so čebelarstvo, vrtičkarstvo, ribolov in nabiralništvo, ki je največkrat zelo lokalnega pomena. Poglavji o spreminjanju poklicne in socialne sestave prebivalstva nas poučita, kako se je družba v zadnjih dveh stoletjih in v obravnavanih občinah bistveno spremenila. To dejstvo seveda velja za vse slovensko ozemlje.

Poglavje *Uvajanje novosti* je eno bolj zanimivih poglavij in je najbrž za avtorje bilo eno najzahtevnejših, saj skoraj nobena od tem, ki so tu zaobsežene, še ni bila obdelana z vidika zgodovine. V tem sestavku so obravnavane novosti v kmetijstvu, rokodelsko-obrtnem področju, stavbarstvu, v preskrbi z vodo in elektriko, stanovanjski opremljenosti, komunikacijskih sredstvih, noši in prehrani. Seveda, če bi zasnova projekta bila postavljena tako, da bi avtorji predstavili, kaj novega

se je na našem ozemlju uveljavilo v zadnjih stopetdesetih letih, ko nismo nič kaj zaostajali za Evropo, bi povprečen bralec takoj dojel ali pa se bi spomnil, kako revolucionaren čas živimo in so ga prav tako živeli naši starši. Dvajseto stoletje vendar ni samo čas propada starih imperijev in družbenih sistemov in nastanka novih, pa spet propada le-teh, ampak je to čas več tehnoloških revolucij, ki so do temeljev spremenile kakovost življenja posameznika in družbe tako v dobrem in slabem smislu in svet s Slovenci vred pripeljale pred ekološko uničenje. Veliko bolj nazorno bi nam to bilo predstavljeno, če bi avtorji v svojih občinah prikazali npr. začetek in razvoj uporabe električne energije, ki je do danes prodrla v vse pore človekovega življenja. Naslednje take teme so še uporaba pare kot gonilne sile in nafte z uvajanjem motorja z notranjim izgorevanjem, gradnja vodovodov (po letu 1945 je bil vodovod revolucionarna pridobitev za večino slovenskih krajev, to pa velja tudi za Ravne na Koroškem in Prevalje, ki sta dobila vodovod šele leta 1947), uvajanje modernega ogrevanja prostorov, prodor bele tehnike v naša gospodinjstva in tudi uporaba kemikalij od umetnih gnojil, modernih čistil, sredstev za uničevanje škodljivcev do sintetičnih zdravil.

Šele v zadnjem dokaj obsežnem poglavju Razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe so etnologi lahko prišli na svoj račun in so lahko obravnavali res etnološka vprašanja. Ta »kulturna podoba« je obravnavana na področjih od kmetijstva, tradicionalnih obrti, noše, prehrane, stanovanjske opreme do šeg, verovanja, zdravilstva, glasbene ustvarjalnosti in likovnega obzorja.

Že pregled tematike nam pove, da naslov ne ustreza značaju publikacij, saj ne gre za prave topografije, ampak so to že monografije. Ne gre za topografije etnoloških pojavov. Etnolog se je preveč utrudil, ker se je moral ukvarjati z zelo različno problematiko, ki mu ni bila preveč domača. Poleg tega so naleteli na vprašanja večje ali manjše neraziskanosti vrste družbenih pojavov. V vsaki občini je to stanje drugačno. Avtorji so se morali ukvarjati s problemi, ki bi jih morali raziskati zgodovinarji, geografi, ekonomisti, sociologi, statistiki itn. Etnologi niso mogli opraviti tistega dela, ki bi ga radi. Verjetno bi želeli podrobneje raziskati posamezne etnološke pojave v preteklosti in ugotoviti, kakšni so danes, oziroma v kateri obliki in v kakšni meri še danes živijo. Ugotovili bi radi, npr., kaj je bila »koroška steljaraja« v preteklih desetletjih in kaj je do danes od nje še ostalo. Ugotovimo torej lahko, da niso nastale etnološke topografije, ampak so dela pre-rastla v bolj monografsko obdelano problematiko posameznih občin ali območij. Upamo pa, da bomo Slovenci kdaj le dobili pravo etnološko topografijo oziroma enciklopedijo svojega etničnega ozemlja. Publikacije pa so dragocene; največ so z njimi pridobile občine, saj so pravi priročniki s številnimi podatki s skoraj vseh področij človekove dejavnosti.

Etnološka topografija občine Ravne na Koroškem je ena najboljšejših. Nabita je s podatki, kar je do neke mere razumljivo tudi zaradi značaja publikacije. Je tudi ena najboljših. V prvem velikem poglavju Notranji ustroj, ko je v uvodu beseda o geografskem položaju, manjka omemba, da sta bila v Mežiški dolini svinčena ruda in premog. Ti dve rudnini sta odločilno vplivali na razvoj občine vse do danes.

Glede jezika pa tole: V zadnjih štiridesetih letih je podjunski govor na območju Strojne in Šentanela skoraj izginil; govoriijo ga še samo najstarejši ljudje. S tem smo še ob en dragocen del kulturne dediščine.

K solidnemu pregledu naselij bi bilo treba dodati pojav, ki ga jev 19. stoletju povzročil mežiški rudnik s kupovanjem kmetij. Kmečke stavbe, tudi hleve, je spreminjal v delavska stanovanja in tako se je družinska domačija spremenila v delavsko naselje z več delavskimi družinami. Kmečke stavbe so dobile svoje nove spremljevalce, majhne drvarnice, svinjake in kurnike. Tako je verjetno bilo še po drugih industrijskih krajih na Slovenskem in v sosednjih deželah. Drugo dejstvo je to, da so v zadnjih dvajsetih letih zrasi v stranskih dolinah in grapah zaselki individualnih hišic, ki so najbrž prinesli številne slabe posledice za okolje.

Politično upravni razvoj tako Mežiške doline kakor tudi ostalega slovenskega področja je bil v 20. stoletju kar živahen. Avtorica je poudarila, da je novonastala državna meja leta 1920, ki ni bila istočasno tudi narodnostna, »močno spre-

menila življenje« obmejnemu prebivalstvu. Gotovo je, da je ta meja najbolj prizadela prebivalstvo na črti Peca—Drava, kajti to, sicer hribovito ozemlje je bilo dokaj gosto naseljeno s Slovenci, ki so bili v trenutku razdeljeni na dve državi. S kakimi nadležnimi posledicami so se morali otepati na eni in drugi strani, bi morali ugotoviti etnologi, sociologi in ne navsezadnje tudi zgodovinarji. Naj omenimo le bolj znane stvari, kot so npr. tihotapstvo, obnašanje graničarjev v prvi in drugi Jugoslaviji in žrtve, ki so padale največkrat po nepotrebnem. Vedeti pa je treba, da je nova meja prekinila neusmiljeno germanizacijo. V dokaz za to avtorica navaja, ko govori o šolstvu, da je okrajni šolski svet Velikovca leta 1887 prepovedal v šolah na Prevaljah in Lešah slovenske knjige, leta 1895 pa še slovenski katekizem (str. 39).

To poglavje nam podkrepljeno s podatki dokazuje, da se je človekovo življenje v 19. in 20. stoletju izredno hitro spreminjalo; hitro je odpadalo staro in nastajalo novo. To velja za Mežiško dolino in Slovenijo in da smo bili bolj ali manj vključeni v evropske tokove. To je zelo dobro razvidno ob obravnavanju tem, kot so razvoj zdravstvene službe, veterinarstva, pošte, šolstva, prometa, denarništva, društvene dejavnosti, trgovine, gostinstva, turizma, športa in kulturne dejavnosti. Zgodovina navedenih področij je tako na lokalni ravni (koroške občine) kot tudi v slovenskem prostoru slabo raziskana in bi to moralo biti spodbuda za zgodovinsko stroko, da bi se lotila tudi takih tem.

V tistem delu knjige, ki nosi naslov *Gospodarski razvoj*, je podan oris te dejavnosti s številnimi pomembnimi in zanimivimi podatki. Eno izmed takih dejstev je, da je po odpravi fevdalizma leta 1849 do druge svetovne vojne od 761 kmetij prišlo v nekmečke roke 167 kmečkih posestev ali 25 % odnosno 11.979 ha ali 39 % celotne površine v Mežiški dolini. Grof Thurn je kupil 95 kmetij s skupno površino 8251,72 ha ali 27 % celotne površine ravske občine, Bleiberger Bergwerks Union je kupila 15 kmetij s skupno površino 1448 ha ali 5 % celotne površine. Ostali nekmečki kupci (lesni trgovci, gostilničarji, advokati itn.) pa so kupili 26 kmetij ali 7 % od celotne površine. Ti podatki za Mežiško dolino dokazujejo splošno ugotovitev angleškega zgodovinarja E. J. Hobsbawna, da si je buržoazija, ko je izsilila ukinitve fevdalnih odnosov, podarila velikansko zemljiško bogastvo in si ga počasi jemala od drobnih zemljiških lastnikov. Bralec bo tudi izvedel, da je bil gospodarski razvoj v tej občini zelo dinamičen, presenetljiv in pomemben za širši prostor predvsem pred 1. svetovno vojno. Tu je izredno hitro zrasel svinčeni rudnik v Mežici; premogovnik na Lešah je bil sredi prejšnjega stoletja po proizvodnji največji na slovenskem ozemlju, na njegovi osnovi pa je zrasla prevaljska železarna. Konec 19. stoletja pa je sledil strahovit krah s propadom železarne na Prevaljah (1899) in prenehanjem Thurnovih železarskih obratov v Črni in Mežici. Sledil je velik razmah industrije po 2. svetovni vojni in popolni zastoj v samostojni Sloveniji v letih 1991 do 1993.

V dveh poglavjih o poklicni in socialni sestavi prebivalcev je avtorica razložila, kako so propadali stari družbeni sloji, npr. kmetje in obrtniki, nastajali pa sloji delavcev, uradnikov in mladih pridobitniških skupin (trgovcev, lesnih trgovcev in podjetnikov). Razloženo je tudi priseljevanje delovne sile, za čas po 2. svetovni vojni pa je značilna delovna migracija delavcev in šolske mladine.

Pri koncipiranju knjige je izostal še en problem, ki je bil za Mežiško dolino zelo značilen. To je narodnostni boj do 1. svetovne vojne. Ta boj je bil v Mežiški dolini izredno oster, ker je bil ravno preko industrijskih podjetij velik ponemčevalni pritisk. Da ta problematika ni posebej obdelana v knjigi, seveda ni avtoričina krivda, ampak na to vpliva dejstvo, da je pojav potujčevanja v teh krajih ostal še neraziskan. V posameznih poglavjih se ga pa tudi dotika.

Poglavje *Uvajanje novosti* je pomembna in zanimiva problematika, ki bi morala biti vzpodbuda za nadaljnje poglobljeno delo zgodovinarjev, etnologov, geografov in drugih strokovnjakov. Ravno vprašanja, ki so povezana z uvajanjem znanstvenih in tehniških dosežkov v vsakdanje življenje, so pri nas zelo malo ali pa skoraj nič raziskana tako z vidika zgodovine, etnologije in tudi z vidika drugih strok. Na osnovi sheme, ki je veljala za vse publikacije iz te serije, avtorica uvaja novosti v kmečko gospodarstvo, rokodelsko-obrtno dejavnost, stavbarstvo, pre-

skrb z vodo, preskrbo z elektriko, stanovanjsko opremo, komunikacijska sredstva, nošo in prehrano. Po našem mnenju ta zasnova ni bila najbolj posrečena. Z vidika etnologa bi bilo veliko bolj zanimivo raziskati, kaj je posamezna pridobitev prinesla in kako je spremenila način življenja posameznika in skupine. Tudi povprečnemu bralcu bi bilo takoj jasno, kaj je pomenila neka določena novost, oziroma, kaj ta novost danes pomeni. Raziskati bi bilo treba napr., kaj je pomenila in kaj pomeni uporaba električne energije, uporaba motorja z notranjim izgorovanjem ali uporaba pare oziroma premoga v parnih strojih. Zanimivo bi bilo vedeti, kaj je prinesel dovod in kaj uporaba kemikalij na vseh področjih človekovega življenja in dela.

Temeljno dejstvo je, da so se moderne pridobitve do 2. svetovne vojne uveljavljale le počasi, najprej seveda v urbanih naseljih, veliko pozneje pa na podeželju. Pravi revolucionarni preskok je šele v 60. in 70. letih tega stoletja. Na primer: že leta 1910 so dobili električno razsvetljavo v železarni Ravne, dva kilometra vstran pa so si na Dobrihah svetili s petrolejem do leta 1952. V 60. in 70. letih je prišlo do prvega prodora bele tehnike, avtomobilizma, traktorjev na kmetije, uporabe plastike itn. Hitro se je pojavila splošna umazanija in ekološko uničevanje okolice, najprej gozdov. Mimo ekologije družbene znanosti tudi pri nas ne bodo mogle, še manj pa etnologi, zgodovinarji, sociologi in drugi.

Pri zadnjem delu knjige, kjer je govora o razkroju in stopnji ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe občine, je avtorica šele prišla na svoj račun kot etnologinja, ker so v tem delu obdelane pač najbolj etnološke teme. To poglavje je obdelano najbolj skrbno, tehtno in poglobljeno. Tu in tam so sijajni opisi starih načinov dela na kmetijah, najboljše pa je avtorica obdelala šege. Že samo zaradi tega je njeno knjigo vredno vzeti v roke.

Pričujoče delo je dragoceno zato, ker je v njem zbranega veliko gradiva, ki je smiselno in pregledno urejeno. Uporabno je za vse vrste bralcev, najbolj veseli pa bi ga morali biti šolniki. Knjiga se tudi lepo in gladko bere. Avtorica je opravila težaško delo, saj je morala knjigo zasnovati na osnovi številne literature, virov in živih prič (informatorjev). Knjigi so dodani tudi slovarček narečnih besed, seznam literature in virov ter informatorjev.

Kakor je pri nas že navada, je v knjigi tudi nekaj tiskarskih napak, nekaj pa se jih je prikradlo tudi avtorici. Navedimo nekaj takih pomot. Na strani 37 piše, da so osnovno šolo v črni poimenovali po Milošu Ledineku v 50. letih. To ne drži, ker je takrat Ledinek še živel. Zapisano je tudi, da so po ukinitvi šole na Zelenbregu leta 1924 morali otroci hoditi na Prevalje, Ravne in v Šentjanž (pri Dravogradu). Tja bi bilo predaletč, kvečjemu da je kdo hodil v Šentanel nad Prevaljami (stran 41). Preberemo tudi, da so slive in zmleto sadje spravljali za fermentacijo v »škaf«, v resnici pa so jih v sode (stran 109). Na strani 139 preberemo, da so iz borovnic pripravljali »natek«, vemo pa, da se »natek« da pripraviti samo iz brusnic (nateka). Na strani 159: Županc na Dobrihah je res imel mlin na Blatnikovi zemlji, pa ne ob Meži ampak ob potoku, ki izvira izpod Vrhnjakovega brega Na Koroškem Selovcu. Na strani 168 je zapisano, da so v tolstovrški občini v času Avstrije dobili »slovensko šolo«. To ni bila slovenska ampak utrakvistična (dvojezična) šola. Na strani 185 je zapisano, da so štrajfali nekateri še v 60. letih, zlasti ozimno rž, ker je bila njena slama predolga »za mašinat«. Res je, da so jo »štrajfali« samo nekateri, ker so mislili, da je predolga, vemo pa, da ni bila nobena slama predolga za nobeno mlatilnico, tudi za ročno ne.

Za nepoučenega bralca ni prav jasno, kaj pomeni beseda »gorica«. Na strani 196 je zapisano: »Večina kmetij je imela »cvinger« za pašo svinj čez dan vse poletje. V nižini so gorice opustili prej, v hribih pa v 70. letih.« »Cvinger« je ograjeno manjše zemljišče v bližini hleva, kamor so spuščali svinje. Gorica pa je širši prostor med hišo in gospodarskim poslopjem, ki pa mora biti pokrit s travno površino, ali pa je to kak lepši travnati prostor ob kmečki hiši. To ime velja za okolico Raven na Koroškem.

Avtorica nekoliko pretirava, ko pravi, da so ponekod še v 80. letih tega stoletja na kmetijah na dan svetih treh kraljev pribijali izrezljane križce na trame v »hišah« ali na kašče. Na 190 domačijah, ki jih je pisec obiskal pri svojem delu v

zadnjih desetih letih, ni našel niti enega primera, da bi bili križci iz tega stoletja in še nekoliko starejši. Križce še vedno pribijajo, so pa narejeni kar iz razpolovljenih paličic. So pa še poenostavljeni, da paličico na eni strani razcepijo in v precep vtaknejo tresko iz istega lesa in tak križec zataknejo v kako špranjo. Izvedba torej za sodobnike ni več pomembna, bistveno je, da je viden simbol križa. Nazadnje je treba omeniti, da Suha ni v Labotski dolini, saj leži nad Žvabekom in Labotom. Labot sam pa leži ob Dravi.

Če sklenemo: Etnološka topografija občine Ravne na Koroškem je knjiga, ki je vredna naše pozornosti.

Alojz Krivograd

Marjan Žnidarič: Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1990, str. 584

Knjigo, o kateri poročamo, je izdalo Železniško gospodarstvo Ljubljana, izšla pa je v okviru Knjižnice OF kot njena 15. knjiga. Kljub omejitvi v naslovu monografija mag. Marjana Žnidariča ne zajema le slovenske Štajerske, ampak celotno okupacijsko območje Spodnja Štajerska. To pomeni, da obravnava delovanje železničarjev v narodnoosvobodilnem boju in druge teme, ki jih monografija vsebuje, tudi v delih Dolenjske in Gorenjske. Avtor pa je v svojo knjigo vključil še del vzhodne Koroške in Prekmurje. Monografija torej zajema velik del Slovenije, ki si ga je aprila 1941 vzela Nemčija, in tisti del, ki ga je ob ponovnem razkosanju slovenskega ozemlja dobila Madžarska. Težišče obravnave pa je seveda na slovenski Štajerski.

Zajetje navedenih območij je avtorju narekovala zasnova knjižne zbirke Slovenski železničarji v NOB 1941—1945, ki je bila zasnovana tako, da bi izšle štiri knjige. Kot prva je 1980. izšla monografija Anke Vidovič-Miklavčič z naslovom Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943. Ta monografija torej obravnava čas do kapitulacije Italije oziroma do nemške zasedbe Ljubljanske pokrajine, a njena avtorica je dodala še poglavje z naslovom Kratek pregled razmer na železnici po kapitulaciji Italije. Kot druga pa je izšla Žnidaričeva monografija, ki ima v navedeni zbirki številko 3. Ostale knjige, ki še niso izšle, naj bi obravnavale dejavnost slovenskih železničarjev v času okupacije in NOB na Primorskem in Gorenjskem v letih 1941—1945 ter v Ljubljanski pokrajini 1943—1945 oziroma od septembra 1943 do maja 1945. Doslej sta torej izšli dve od predvidenih knjig, le Žnidaričeva monografija pa obravnava celotno obdobje okupacije in NOB.

Drugi razlog za omenjeno razširitev območja obravnave v Žnidaričevi monografiji pa je bil v tem, da je za progo Maribor—Prevalje—Holmec smiselna obravnava celotne proge in ne le njenega štajerskega dela, kar velja v znatni meri tudi za progo Zidani Most—Ljubljana, a pri tej progi je avtor natančneje zajel le tisti njen del do okupatorjeve razmejčitvene črte med Spodnjo Štajersko in Gorenjsko. Vključitev Prekmurja v tretjo knjigo pa je bila posledica tega, da je bilo tam razmeroma malo železničarjev, da je za njihovo delovanje v NOB zelo malo virov in da tam, kot kažejo skopi viri, le ni bilo kakšnega pomembnejšega organiziranega odpora železničarjev. Zaradi navedenega posebna monografija o železničarjih in njihovem delovanju v NOB v Prekmurju ne bi imela potrebne osnove in tudi ni bila predvidena. Podatki, ki jih je avtor lahko zbral za Prekmurje, niso zadostovali niti za posebno poglavje v Žnidaričevi monografiji in zato jih je avtor vključil pri obravnavi železničarjev v Prlekiji. Seveda pa se je okupacijski režim na železnicah, ki so bile pod upravo madžarskega okupatorja le razlikoval od onega na Spodnjem Štajerskem. Omeniti je treba, da tako kot za Prekmurje tudi za Koroško ni bila predvidena posebna monografija, četudi bi bila v manjšem obsegu mogoča, in to v primeru, če bi zajela celotno koroško ozemlje, ki ga je zajelo narodnoosvobodilno gibanje.

Ko se je mag. Marjan Žnidarič lotil teme o železničarjih in železnicah 1941—1945 na obsežnem območju Slovenije, je imel že kar obsežno bibliografijo

svojih prispevkov o dogajanjih 1941—1945 ter je že dobro poznal problematiko raziskovanja okupacije in NOB na slovenskem Štajerskem. Največ se je ukvarjal z zgodovino Maribora 1941—1945, kar mu je prišlo zelo prav pri pripravi monografije o železničarjih, saj je bila v Mariboru največja koncentracija železničarjev na območju, ki ga njegova monografija obravnava. V neki meri je bila Žnidariču v pomoč tudi 1. knjiga iz knjižne zbirke Slovenski železničarji v NOB 1941—1945. Kljub temu pa je treba povedati, da si je mag. Žnidarič s tem, ko se je zavezal, da bo napisal tretjo knjigo širše zasnovanega projekta o vlogi železničarjev v NOB, prevzel zelo težavno nalogo in to predvsem zaradi naslednjih razlogov:

1. Iz širših dogajanj oziroma iz celote narodnoosvobodilnega gibanja je težko izločiti udeležbo in prispevek posebne skupine — v tem primeru železničarjev. Obravnava posameznih poklicnih, socialnih ali drugih skupin (npr. žensk, mladine) v NOB je povezana z različnimi težavami in problemi. Če govorimo o železničarjih na območju, ki ga zajema Žnidaričeva monografija, je težave povzročalo predvsem dejstvo, da železničarji na tem območju praviloma niso imeli svojih narodnoosvobodilnih organizacij (odborov OF, ZSM itd.) in da so se zlasti na podeželju oziroma pri manjših železniških objektih vključevali v narodnoosvobodilno gibanje in narodnoosvobodilne organizacije na svojem domačem območju ali pa so hkrati delovali povezani v skupinah železničarjev in na terenu, nekateri pa so bili neposredno povezani s katero od partizanskih služb ali ustanov (npr. obveščevalno) ali pa s partizansko enoto. Že zaradi tega je težko rekonstruirati oziroma ugotoviti vse oblike udeležbe železničarjev v osvobodilnem boju. Avtor navaja le malo posebnih organizacij železničarjev, in še te so delovale le nekaj časa. Poleg organizacij KPS v nekaterih večjih železniških obratih je avtor navedel odbor OF, ki so ga julija 1941 ustanovili v železniških delavnicah na Ptuj. Tedaj so tudi celjski železničarji ustanovili svojo organizacijo OF, ki je delovala še spomladi 1942. Avtor pravi, da je bila železniška postaja v Zidanem Mostu ena redkih na slovenskem Štajerskem, kjer so železničarji 1942. leta ustanovili svoj odbor OF. V nekaterih krajih pa so bili železničarji pobudniki ustanovitve krajevnih odborov OF. Tudi v času največjega razmaha NOB na Štajerskem v 1944. letu ni prišlo do ustanavljanja posebnih narodnoosvobodilnih organizacij železničarjev, prišlo pa je do ustanavljanja njihovih uporniških skupin.

2. Pri obravnavi vključevanja in deleža posebnih skupin v NOB so običajno tudi velike težave z viri. Že avtorica prve knjige zbirke Slovenski železničarji v NOB 1941—1945 Anka Vidovič-Miklavčič je v uvodni besedi poudarila, da se je morala pri orisu delovanja železničarjev NOB v veliki meri nasloniti na spominsko gradivo in ustna pričevanja. Tako je moral razen pri nekaterih poglavjih ravnati tudi avtor monografije, o kateri poročamo. Zgodovinarji okupacije in NOB ne podcenjujejo spominskih virov, a ti viri zahtevajo dosti kritične obravnave, primerjave raznih vrst virov in tudi pričevanj med seboj. Za kritični pretres je torej treba imeti na voljo večje število virov o enem in istem dogodku ali dogajanju.

3. Naloga mag. Žnidariča ni bila lahka tudi zato, ker je moral iskati in najti razumno razmerje med širšimi dogajanjem in dejavnostjo železničarjev. Izogniti se je torej moral vključevanju preširokih okvirjev in zapolnjevanju besedila s prepodrobnimi podatki o razvoju NOB na obravnavanem območju v celoti. Naj kar tu povemo, da ja avtor našel prava razmerja in da je upošteval zlasti tiste okvirne podatke in tiste značilnosti in posebnosti okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem oziroma na obravnavanem območju, ki pojasnjujejo tudi pogoje za uporniško gibanje železničarjev.

Kljub težavam pri raziskavi udeležbe posebnih skupin v osvobodilnem boju pa sodimo, da te težave ne bi smele odvracati zgodovinarjev od takih raziskav, saj lahko le-te dosti prispevajo k poznavanju struktur narodnoosvobodilnega gibanja. Tako bi nam npr. dosti povedala raziskava o vlogi kmečkega prebivalstva v NOB, in to v posameznih pokrajinah in na celotnem slovenskem ozemlju.

Magister Žnidarič je uspešno premagal težave pri obravnavi železničarjev in njihove vloge v osvobodilnem gibanju in s tem prispeval k poznavanju struktur

osvobodilnega gibanja. Gre namreč za obravnavo številčno močne in tudi sicer pomembne skupine, ki pa seveda po socialnem položaju ni bila homogena. Ne glede na različen socialni položaj železničarjev pa lahko trdimo, da so bili železničarji tudi zelo pomemben del delavstva. Aprila 1941 je bilo na območju ljubljanske železniške direkcije 14.357 železničarjev. V navedeno število so vštet delavci, nameščenci ter delavci v železniških delavnicah v Mariboru in na Ptuj, ki jih je bilo okoli 2100. Na ozemlju tistega dela Dravske banovine, ki si ga je 1941 prisvojila Nemčija, je bilo 9476 železničarjev oziroma 66 odstotkov. Na Prekmurje sta odpadla le 2 odstotka železničarjev. Na območju, ki ga obravnava Žnidarič, pa je bilo okoli 7000 železničarjev. Navedeni podatki potrjujejo pomembnost Žnidaričeve monografije.

Na začetku knjige je avtorjeva uvodna beseda, v kateri sta med drugim utemeljena zasnova monografije in razdelitev njenega besedila na poglavja. Osnovno besedilo knjige je razdeljeno na 11 poglavij. Teh 11 poglavij obravnava predvsem 4 tematske sklope, in to:

1. železničarji v delavskem gibanju pred aprilom 1941;
2. nemška okupacija s posebnim ozirom na železničarje in železnice;
3. vključevanje železničarjev v narodnoosvobodilni boj in oblike njihovega odpora proti nacističnemu okupatorju;
4. partizanski in letalski napadi na železnice, železniške objekte in na okupatorjev promet po železnici.

Prvo poglavje z naslovom *Železničarji pred napadom fašističnih sil na Jugoslavijo* aprila 1941 zajema dolgo obdobje od izgradnje železniškega omrežja na obravnavanem območju, ki ga avtor tudi na kratko opiše. Sicer pa to poglavje obravnava začetke delavskega gibanja med železničarji, železničarje v času 1. svetovne vojne, njihovo vlogo v bojih za slovensko severno mejo v letih 1918–1919, delovanje železničarjev v sindikatih in njihova mezdna gibanja v času Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije, a tudi njihovo dejavnost na kulturnem in športnem področju. Tema zadnjega podpoglavja pa je delovanje nacistov na železnici pred fašističnim napadom na Jugoslavijo. V prvem poglavju gre torej za obsežno in raznoliko vsebino in zato je razumljivo, da je avtor podal predvsem zgodovinski oris navedenih tem, ki je v skladu z osnovnim namenom monografije. Pri pisanju tega orisa se avtor ni naslanjal le na ustrezno literaturo, ampak je proučeval tudi vire. V 1. poglavju največ besedila govori o Mariboru, kar je povsem razumljivo, saj je bilo v tem mestu največ železničarjev na obravnavanem območju. Sicer pa lahko 1. poglavje ocenimo kot uvod v temo, ki jo opredeljuje naslov monografije. To poglavje osvetljuje marsikaj, kar je potrebno za razumevanje dogajanj v času okupacije in NOB.

Drugo poglavje obravnava evakuacijo slovenskih železničarjev ob napadu na Jugoslavijo. Zajema torej zanimivo temo, ki v doslej obravnavanih prispevkih ni bila posebej obdelana oziroma gre za obravnavo dogajanja, ki ga doslej nismo kaj dosti poznali.

Tretje poglavje opisuje okupatorjev režim na železnici. Težišče tega poglavja je v prikazu vzpostavitve in ureditve prometa po aprilski vojni ter upravljanje železnic po začetku okupacije. Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem je bil neposredno podrejen državnemu kanclerju in vodji Adolfu Hitlerju, a kar se tiče uprave železnic in njihovega vodenja, je imel pristojnost tudi državni minister, ki je bil odgovoren za promet. Avtor je dovolj celovito, a hkrati pregledno prikazal sistem upravljanja in delovanja železnice na obravnavanem območju v času okupacije. Navedel je tudi podatke o ponemčevanju nazivov železniških postaj in postajališč. Železniške postaje na Štajerskem so nacisti poimenovali takoj po zasedbi, popolno ponemčenje nazivov železniških postaj pa je bilo določeno z odredbo šefa civilne uprave z dne 7. marca 1942.

Četrto poglavje z naslovom *Slovenski železničarji in okupatorjevi ponemčevalni ukrepi* ima dve podpoglavji, ki obravnavata aretacije in deportacije železničarjev ter ukinitve njihovih slovenskih društev in organizacij. To poglavje vsebuje zelo dosti podatkov o omenjenih temah. Izgoni slovenskih železničarjev so prikazani tudi s številčnimi preglednicami. Ukinitveni komisar za društva, organi-

zacije in združenja na Spodnjem Štajerskem, ki ga je šef civilne uprave postavil 16. aprila 1941, je izdal 33 odločb o ukinitvi društev in organizacij železničarjev. Razpravljanje v 4. poglavju priča o tem, da je avtor dobro proučil širšo problematiko nacistične okupacije.

S 5. poglavjem je avtor začel obravnavati odpor železničarjev proti okupatorju oziroma njihovo dejavnost v osvobodilnem gibanju. To poglavje obravnava 1941. leto. Prav za to leto in še posebej za Maribor je še najbolj razvidno posebno uporniško delovanje železničarjev, ki so med drugim opravili številne sabotažne akcije. V 1941. letu je nekaj časa deloval »železničarski komite« s sedežem v Mariboru, ki naj bi usmerjal uporniško delovanje železničarjev v severovzhodni Sloveniji. Postavil ga je Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo kot organ »za obveščanje in organiziranje sabotaž v prometu«.

Razne oblike odpora železničarjev proti okupatorju obravnava tudi 6. poglavje z naslovom Razvoj osvobodilnega gibanja na železnici v času najhujšega okupatorjevega nasilja leta 1942. V tem letu je okupator zadal hude udarce tudi uporniškemu gibanju železničarjev.

Obsežno 7. poglavje prikazuje oblike uporniškega gibanja na železnici v letih 1943 in 1944.

K poglavjem, ki neposredno obravnavajo prikrito odporniško gibanje železničarjev, moramo prišteti še 8. poglavje z naslovom Streljanje talcev. To poglavje obravnava železničarje, ki jih je okupator aretiral zaradi njihovega sodelovanja v NOB in jih usmrtil v skupinskih usmrtitvah, ki so bile objavljene z razglasi oziroma s plakati. Med 1590 talci, ki so bili usmrčeni v objavljenih usmrtitvah na Spodnjem Štajerskem je bilo 73 železničarjev. Avtor je v tem poglavju navedel še podatke o slovenskih železničarjih iz obravnavanega območja, ki so jih usmrtili drugje in med drugim o 19 železničarjih, ki so jih usmrtili v okviru množičnih morij v Kraljevu oktobra 1941.

Zadnje oziroma enajsto poglavje tistega dela besedila, ki obravnava prikrito odporniško dejavnost železničarjev prikaže dejavnost železničarjev v letu 1945 oziroma v času sklepnih vojaških operacij in izгона okupatorja. Za to poglavje je avtorju močno primanjkovalo virov. To potrjuje že naslov poglavja Nekaj podatkov o vlogi železničarjev v zadnjih mesecih vojne in ob osvoboditvi. Poleg tega pa so v spominskem gradivu velike razlike pri opisu posameznih dogodkov. Zaradi navedenega to poglavje v znatni meri obravnava dogajanja na območju mariborskega okrožja OF. Lahko pa bi rekli, da se v letu 1945 v zvezi z delovanjem železničarjev le ni dogajalo kaj zelo pomembnega.

Uporniško dejavnost železničarjev torej neposredno obravnava 5 poglavij, in to tako, da avtor to dejavnost obravnava po letih. Sodim, da je taka razdelitev snovi kar ustrežna, saj avtor pri obravnavi železničarjev le ni mogel v celoti upoštevati že uveljavljene periodizacije NOB na Slovenskem Štajerskem. Te periodizacije ni mogel upoštevati že zaradi širšega območja obravnave in ker je moral zlasti pri opisu uporniške dejavnosti železničarjev v letu 1941 pojasniti marsikaj za kasnejša obdobja (npr. nadaljnjo usodo posameznikov, ki so sodelovali v osvobodilnem gibanju že od njegovega začetka). Sicer bi moral avtor marsikaj ponavljati v naslednjih poglavjih.

Vsebinsko poglavij, ki opisujejo uporniško gibanje železničarjev do konca 1944. leta, je avtor razdelil tako, da obravnava uporniško gibanje po posameznih železniških vozliščih in progah. Na prvem mestu je vedno mariborsko železniško vozlišče. Za ilustracijo naj navedem, kaj obravnava podpoglavje o tem vozlišču za leto 1941: delovanje KPS in ZKMJ, ustanavljanje odborov OF, ilegalno delo v železniških delavnicah in kurilnici ter razne druge oblike organiziranosti in povezovalja železničarjev na mariborskem območju. Na koncu poglavja o letu 1941 je podpoglavje, ki obravnava železničarje v prvih partizanskih enotah na Štajerskem. Lahko bi rekli, da je prikaz sodelovanja železničarjev v NOB po vozliščih in progah zelo primeren, saj bo bralcu olajšal spoznavanje vloge železničarjev v NOB na posameznih območjih in hkrati na celotnem obravnavanem območju. Vendar pa obravnava vseh vozlišč in prog le ni enako intenzivna, kar je posledica tega, da za posamezna vozlišča oziroma proge avtor ni mogel najti dovolj virov.

To velja npr. za progo Dravograd—Celje, ne pa za Celje, za katero je imel avtor dovolj virov.

V omenjenih poglavjih je avtor upošteval tudi odporniško delovanje tistih železničarjev, ki so bili premeščeni na območje tretjega rajha ali pa so celo službovali v drugih deželah, ki jih je okupirala Nemčija. Prav je, da je avtor podpoglavje o kurirskih zvezah in kurirskih prehodih prek prog uvrstil v poglavje, ki obravnava sodelovanje železničarjev v NOB v letih 1943—1944. Mreža kurirskih postaj na območju njihovega 3. relejnega sektorja se je namreč začela razvijati šele od srede 1943. naprej, razmahnila pa se je v 1944. letu. Gre seveda za opis sodelovanja železničarjev pri vzdrževanju kurirskih zvez.

Deveto poglavje obravnava napade partizanskih enot na železniške proge in na druge železniške objekte ter na vlake. Najprej je avtor opisal uporniške akcije na progah v letih 1941—1942, nato napade v letu 1943, največ in najbolj uspešnih napadov je bilo v letih 1944—1945. Te napade obravnava avtor v zadnjem podpoglavju in to po posameznih progah. Pri 9. poglavju gre za obsežno besedilo o sabotažnih in diverzantskih akcijah ter partizanskih napadih na železniške proge in postaje ter druge železniške objekte in vlake, a tudi na sovražnikove postojanke in enote, ki so varovale proge in promet po njih. Pri partizanskih napadih je šlo posredno tudi za napade na železničarje, ki so bili na napadenih vlakih in s tem v okupatorjevi službi. Kot okupatorjeve delavce so partizani obravnavali železničarje zlasti v času množične partizanske mobilizacije v letu 1944 in to je treba odkrito povedati. Vsekakor bi bilo zanimivo, če bi avtor skušal tudi ugotoviti, koliko žrtev je bilo med slovenskimi in nemškimi železničarji zaradi partizanskih, a tudi letalskih napadov na železniške objekte in vlake. Po dosedanjem vedenju število žrtev zaradi partizanskih napadov med železničarji ni bilo veliko, ker so partizani, kolikor je bilo mogoče, le pazili na civilno osebje v napadenih vlakih. Železničarje so posvarili pred nadaljnjim službovanjem, jih izpuščali ali pa mobilizirali. Vsekakor je imel avtor za 9. poglavje največ virov iz časa vojne. Ohranjenih je namreč veliko poročil o partizanskih napadih na proge, vlake in druge železniške objekte, in to partizanskega in okupatorjevega izvora. Tudi v monografijah o partizanskih enotah in o narodnoosvobodilnem boju na posameznih območjih je avtor našel veliko podatkov za temo 9. poglavja. Zaradi velikega števila sabotažnih in diverzantskih akcij ter napadov na železniške objekte se je avtor pri njihovem opisu le moral omejiti na bistvene podatke, saj bi bilo sicer to poglavje preobsežno. V zvezi s partizanskimi napadi na železnice velja omeniti, da je major Franklin Lindsay, ki je bil nekaj časa šef angloameriške misije pri štabu 4. operativne cone, v svojem poročilu zapisal, da so enote te cone veliko prispevale k uničenju nemških komunikacij med Nemčijo, Balkanom in Italijo. Enote 4. operativne cone pa so napadale okupatorjeve prometnice na območju, ki ga monografija mag. Znidariča obravnava.

Deseto poglavje, ki obravnava letalske napade na železniške objekte in vlake, je prispevek, ki sistematično in celovito obravnava svojo temo. Pripoved temelji predvsem na virih okupatorjevega izvora. Na osnovi le-teh je avtor lahko navedel zelo natančne podatke. Vendar avtor ni imel na voljo dovolj virov za opis letalskih napadov na progo Dravograd—Celje in na vlake na tej prog. Celje, za katerega je avtor imel vire, pa je upoštevano.

Vsebinsko monografije je avtor predstavil v tehtnem povzetku, ki šteje nekaj več kot 12 strani. Za ta povzetek mu bodo zlasti raziskovalci širših tem zelo hvalni. Povzetek je namreč sinteza, ki jo dopolnjujejo zelo konkretni podatki, ki dobro pojasnjujejo vlogo železničarjev v dogajanjih 1941—1945. Povzetek avtor zaključuje z ugotovitvijo, da je na območju Štajerske in tistega dela Koroške, ki jo avtor obravnava, bilo okoli 30 % slovenskih železničarjev vključenih v razne oblike organiziranega boja proti nacističnemu okupatorju.

Pomnike železničarjem, ki so dali življenje v boju proti nacističnemu okupatorju, je avtor prikazal z njihovimi fotografijami in ustreznimi pojasnili. Objavil je tudi fotografije tistih spominskih obeležij, ki so tako ali drugače povezane z železničarji, med drugim fotografijo plošče na železniški postaji Bistrica pri Limbušu, ki spominja na uspešen napad Pohorske čete Lackovega odreda na okupatorsko postojanko pri tej železniški postaji 27. 12. 1944.

V uvodni besedi je mag. Žnidarič orisal tudi historiat zbiranja virov za svojo monografijo in se pri tem zahvalil tistim, ki so mu pomagali pri zbiranju gradiva in z njim sodelovali. Tu naj omenimo le, da so železničarji že leta 1950 pričeli zbirati pričevanja in drugo gradivo. Deset let kasneje, ko je bil ustanovljen odbor za zbiranje spominskega in drugega gradiva, je pričelo potekati delo pri zbiranju gradiva in podatkov bolj načrtno in intenzivno. Podatke so pričeli zbirati tudi z vprašalniki in anketnimi listi. Nato so na pobudo komisije za zgodovino pri Železniškem gospodarstvu Ljubljana pričeli zbirati gradivo in podatke tudi aktivni borcevske organizacije na železnici. V okviru ŽTO Maribor so ustanovili svojo komisijo za zgodovino.

V zvezi s potekom zbiranja gradiva in problematiko virov naj omenimo še tole: delovanje železničarjev — udeležencev narodnoosvobodilnega gibanja, ki niso bili v partizanih, je bilo seveda prikrito in zato je največ dokumentov iz časa vojne ohranjenih o tistih železničarjih, ki so tako ali drugače sodelovali v boju proti okupatorju, a jih je okupator odkril, aretiral in nato usmrtil ali poslal v koncentracijska taborišča. Veliko časa pa je bilo potrebno za zbiranje podatkov o železničarjih, ki so ves čas delovali prikrito. Avtor je moral upoštevati tudi take vire, ki imajo le posredne ali zelo skromne podatke o železničarjih.

Gradivo, ki ga je mag. Žnidarič uporabil pri svojem delu, obravnava v poglavju o virih in literaturi. Iz besedila monografije in avtorjeve obravnave virov je razvidno, da je imel na voljo največ virov iz časa okupacije in NOB za poglavja, ki obravnavajo okupacijski režim na železnicah, ponemčevalne ukrepe na železnicah, usmrčitve talcev, napade partizanskih enot na vlake in železniške objekte ter letalske napade na železniške objekte. Avtor je lahko uporabil tudi nekaj prispevkov, ki niso bili objavljeni. Sicer pa je podatke o uporabljenih virih in o uporabljeni literaturi skrbno in natančno navedel v znanstvenem aparatu. Opombe o virih in literaturi so pri posameznih poglavjih. Vseh opomb je 277, a večina opomb navaja obsežne sklope virov in literature. Največ gradiva za svojo monografijo je avtor dobil v arhivih Muzeja narodne osvoboditve Maribor in Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki je sedaj vključen v Arhiv Slovenije ter pri ŽG Ljubljana. Gradivo pa je našel še v drugih arhivih in muzejih. Pri obravnavi tem pri nekaterih poglavjih je avtor lahko uporabil že objavljene dokumente.

Pomemben je seznam železničarjev-partizanov, ki vsebuje poleg imena in priimka še razne podatke in če je le bilo ugotovljeno, tudi podatke o času odhoda v partizane in navedbo enote, v katero se je posameznik vključil. Pomembni so tudi podatki o službenem položaju na železnici pred odhodom v partizane. Iz seznama je razvidno, da se je največ železničarjev z obravnavanega območja vključilo v Kozjanski odred, kar dosti pa tudi v Pohorski oziroma Lackov odred. V Kozjanskem odredu jih je bilo 166, v Lackovem pa 74. V treh brigadah 14. divizije pa so bili železničarji zastopani takole: v Tomšičevi jih je bilo 48, v Šercerjevi 26, v Bračičevi pa 52. Ostali so bili v drugih enotah 4. operativne cone, 22 jih je bilo v prekomorskih enotah, nekaj pa še v drugih. Po seznamu je bilo v partizanskih enotah vsaj 769 železničarjev. Če je navedeno število majhno ali veliko, bo mogoče oceniti, ko bodo možne primerjave z drugimi poklicnimi skupinami. Priprava seznama je trajala dosti časa. Avtor je zapisal, da mu je uspelo v seznam vključiti večino železničarjev-partizanov. Dopustil pa je možnost, da bo treba seznam še dopolnjevati. V zvezi s seznamom železničarjev-partizanov pa je treba upoštevati še osmo poglavje o streljanju talcev in tam navedena imena železničarjev, ki so dali življenje za svobodo.

V knjigi je objavljenih 77 fotografij in dokumentov ter večje število preglednic. Avtor je pripravil tudi 4 zemljevide, ki prikazujejo železniško omrežje, postojanke osvobodilnega gibanja na železnicah ter partizanske in bombne napade na železnice in železniške objekte na obravnavanem območju.

Magister Žnidarič je začel s pripravo monografije 1982. leta, delo je trajalo 7 let. Rezultat njegovega truda je tehten doprinos v poznavanju okupacije in NOB na obravnavanem območju in tudi pomemben doprinos slovenskemu zgodovinsko-pisju, ki obravnava obdobje 1941—1945.

Milan Ževart

ZBORNIK KLASIČNA GIMNAZIJA V MARIBORU 1940—1941 1945—1959

Zbornik najstarejše srednje šole v Mariboru je leta 1992 izdal Kulturni forum Maribor. Pripravil ga je uredniški odbor v sestavi: Aleš Arih, Alenka Glazer, Marjetka Legat, Mira Medved in Zdenka Rogl.

Zbornik je izšel ob obletnici preselitve Klasične gimnazije v novo stavbo v današnji Mladinski ulici. Uvod nas seznaja s pobudami za nastanek zbornika o Klasični gimnaziji v Mariboru. Po drugi svetovni vojni Klasična gimnazija ni več objavljala izvestij oziroma Letnih poročil, kot jih je prej za vsako šolsko leto in v katerih so podatki o učnem kadru, šolskem uspehu, nagradah in utripu življenja na šoli nasploh. Leta 1958 je šola praznovala 200-letnico obstoja. Takratni ravnatelj prof. Jože Košar je dal pobudo za izdajo zbornika, ki naj bi nadomestil nekdanja Izvestja. Oblikoval se je uredniški odbor v sestavi: Vladimir Gaspari, Alenka Glazer, Jože Koropec, Mira Medved in Marija Stopar. Pripravil je precej gradiva, preglednice so bile delo Vladimira Gasparija, spremno besedilo je napisal prof. Antoša Leskovec. Zbornik ni izšel, leta 1959 pa je bila Klasična gimnazija ukinjena.

Leta 1991, na spominski slovesnosti ob nasilni prekinitvi šole zaradi nemškega napada na Jugoslavijo, so udeleženci sklenili, da bodo leta 1992 praznovali obletnico preselitve klasične gimnazije v novo stavbo in da se za to priložnost izda zbornik. Zanj je novi uredniški odbor uporabil že zbrano gradivo, dodali pa so seznime dijakov, ki so se po letu 1959 šolali po klasičnem programu na I. in II. gimnaziji.

Profesor Antoša Leskovec je v svojem pregledu razvoja Klasične gimnazije začel z zadnjim šolskim letom pred okupacijo. Na kratko je orisal usodo šole in njene stavbe med vojno. Izčrpno je podan opis obnove šolskega dela po koncu vojne s tečaji za dijake, ki se med vojno niso mogli šolati, opisan je predmetnik in njegove spremembe (grščina, astronomija . . .), šolski uspeh, vpliv šolske zakonodaje, zlasti na nižje gimnazijske razrede. Pregled nam nudi vpogled tudi v družbenopolitično, kulturno in športno udejstvovanje dijakov, ki ga seveda zaznamujejo razmere in prizadevanja izgradnje čiste socialistične ureditve z uvajanjem samoupravljanja.

Preglednice so pripravljene za vsa šolska leta, prav tako seznami gimnazijskih učiteljev s predmeti, ki so jih poučevali, in kvalifikacijami. Del zbornika je posvečen slovesnosti ob 50-letnici nasilne prekinitve Klasične gimnazije v Mariboru, na kateri so se bivši dijaki in profesorji zavzeli za ožvitev osemletne klasične gimnazije v Mariboru. Med prispevki v tem delu zbornika je treba izpostaviti prispevek Aleša Ariha, ki je na kratko orisal zgodovinski razvoj Klasične gimnazije od prihoda jezuitov v Maribor, zajel je tako tudi obdobje, ki ni predmet obravnave zbornika. Osredotočil se je predvsem na pomen gimnazije za štajerske Slovence, za oblikovanje slovenske inteligence in slovenske narodne zavesti.

Kot drugi srednješolski zborniki ima tudi zbornik Klasična gimnazija v Mariboru 1940—1941, 1945—1959 seznime dijakov. Seznam dijakov šolskega leta 1940—41 vsebuje že besedilo Antoše Leskovca, drugi seznami pa so:

- Seznam dijakov Klasične gimnazije v Mariboru 1945/46—1958/59,
- Klasični oddelki na III. osnovni šoli (Bojana lliča) 1958/59—1900/61
- Klasični oddelki na I. gimnaziji 1959/60—1964/65 in
- Klasični oddelki na II. gimnaziji 1959/60—1964/65.

Zbornik zaključujejo pregledi višjih tečajnih izpitov in matur 1946—1959, ki vsebujejo sestave izpitnih odborov, izpraševalce in njihove namestnike, naslove nalog in uspehe kandidatov.

Zbornik Klasična gimnazija v Mariboru 1940—1941, 1945—1959 je namenjen predvsem bivšim dijakom in profesorjem te cenjene in kvalitetne šole, je pa tudi prispevek k zgodovini šolstva na Slovenskem. Želimo, da bi naslednjega predstavila klasična gimnazija sama in njeni profesorji.

Emica Ogrizek

OB IZIDU IZVESTIJ PRVE GIMNAZIJE V MARIBORU ZA ŠOLSKO LETO 1991/92

V decembru 1992 so na Prvi gimnaziji v Mariboru izdali Izvestja Prve gimnazije v Mariboru za šolsko leto 1991/92. Pravzaprav je bil to za šolo velik dogodek, ki pa je šel mimo precej neopaženo, saj se s tem ponovno vzpostavlja kontinuiteta izdajanja letnih poročil, ki je bila prekinjena z drugo svetovno vojno.

Pogled nazaj pokaže, da je prvo letno poročilo v 143-letni zgodovini šole izšlo v nemškem jeziku leta 1871 z naslovom: *Erster Jahresbericht der k.k. Staats-Oberrealschule in Marburg*. Zadnji, 48. letnik v nemškem jeziku je izšel leta 1918. Takoj po prvi svetovni vojni so izšla prva Izvestja v slovenskem jeziku (Izvestja za šolsko leto 1918/19). Nato zija luknja do leta 1931, ko so izdali Izvestja državne realne gimnazije za šolsko leto 1930/31. Ta so izhajala neprekinjeno do leta 1940, ko je izdajanje prekinila vojna. Po drugi svetovni vojni so na šoli, razen občasnih literarnih glasil, leta 1950 izdali knjižico Ladislava Mlakarja: *Stoletnica I. gimnazije v Mariboru*, s podnaslovom: *ob stoletnici nižje in osemdesetletnici višje realke, sedanje Prve gimnazije v Mariboru*. Leta 1990 so izdali obsežen Zbornik ob 140-letnici Prve gimnazije v Mariboru (uredila Zlata Pastar), ki prinaša pregled dogajanja na šoli, s posebnim poudarkom na letih po drugi svetovni vojni.

Izvestja za šolsko leto 1991/92 prinašajo bralcem predgovor ravnateljice Cvetke Babič, Zlata Pastar je pripravila pregled dejavnosti na šoli in seznam kolektivov ter dijakov, ki so opravili zaključni izpit. Izbirnim vsebinam sta namenjena prispevka Vasiljke Prosnik, ki predstavlja to novost v gimnazijskem programu, in Andreja Šorga, ki piše o proučevalnih taborih Prve gimnazije. O mladih raziskovalcih na šoli piše Srečko Zorko, o tekmovanjih iz strojepisja in stenografije Marija Gusel, Zora Kiker in Metka Damjan. Dušan Dimič pa je napisal prispevek o delovanju šolskega športnega društva. Največ prispevkov je namenjenih kulturi. Mojca Redjko je napravila pregled prireditev na šoli, Jernej Lorenci razmišlja o gledališki skupini Begunci, Marijan Remec piše o razstavišču Avla. Kar dva prispevka izpod peres Andreja Šorga in Romana Mirnika sta namenjena novemu razstavišču *Gimnasyum*. O mednarodni dejavnosti šole v sklopu prostora *Alpe-Jadran* piše Gilda Volk. Ekološke misli maturantov je zbrala Majda Naji. Žal pa je med kolegi kosila smrt. Nekrolog Tatjani Henningman je napisala Zvonka Alt. Izvestja zaključujejo popravki Zbornika, izdanega ob 140-letnici šole, in s tem popravljajo krivico vsem tistim dijakom in profesorjem, ki so bili iz njega izpuščeni.

Izvestja sta uredila profesorja Zlata Pastar in Andrej Šorgo, lektorirala Bibijana Amon, tehnično pa uredil Darko Briški. Razmnožili so ga 130 izvodih na Prvi gimnaziji.

Andrej Šorgo

Ocene in poročila — Reviews and Reports

Jože Curk: ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 2	108
Jože Curk: SERGEJ VRIŠER, BAROČNO KIPARSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM	109
Jože Curk: POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR, INVENTARJI VI IN GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA 18	110
Alojz Krivograd: ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA — 20. STOLETJE, KARLA ODER, OBČINE RAVNE NA KOROŠKEM	112
Milan Ževart: MARJAN ŽNIDARIČ, ŽELEZNIČARJI IN ŽELEZNICE V ČASU OKUPACIJE IN NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM	116
Emica Ogrizek: ZBORNİK, KLASIČNA GIMNAZIJA V MARIBORU	122
Andrej Šorgo: OB IZIDU IZVESTIJ PRVE GIMNAZIJE V MARIBORU ZA ŠOLSKO LETO 1991/92	123

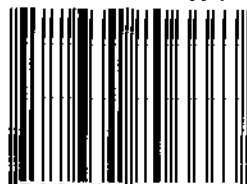
ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VIŠTA 29
(64) letnik, 1993, zvezek 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Marjan Žnidarič — Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Lektor Bojan Ostere — Za založbo Pavla Peče — Natisnilo GZP Mariborski tisk, Maribor, 1993, v nakladi 450 izvodov

ISBN 00-377-0045-2

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-16 z dne 12. 2. 1993 se za knjigo plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %.

ISBN 86-377-0666-5

9 788637 706663